

Др. Матвій Славів

Україна
в годі

Директорії УНУ

LIBRARY

Том 6

Роза на цих фронтах

UKRAINIAN CULTURE CENTER

LOS ANGELES, CALIF.

У К Р А Ї Н А
В ДОБІ ДИРЕКТОРІЇ УНР

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

Бібліотека Українознавства, том 10.

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
UKRAINIAN STUDIES

SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
BIBLIOTHEQUE D'ÉTUDES UKRAINIENNES

Vol. X

PUBLISHED IN THE U S A

KIEV PRINTERS LTD., 686 Richmond St. W., Toronto, Ont.

Др. Матвій Станів

Україна
в годі

Директорії УНУ

Том 6

Риза на всіх фронтах

UKRAINE

DURING THE DIRECTORATE
OF THE UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC
Nov. 1918 — Nov. 1920

Volume VI

by

Matthew Stachiw, LL.D.

Ukrainian Free University

diasporiana.org.ua

Copyright 1965 by Matthew Stachiw

Технічний редактор, директор видавництва і коректор:

Василь Модрич-Верган

Видавництво:

Українська Науково-Історична Бібліотека в Скрентоні, Па., ЗДА.

Published in the United States of America

Publisher:

Ukrainian Scientific-Historical Library in Scranton, Penna, USA,
in the framework of Shevchenko Scientific Society in the USA.

До видання цього тому причинився Іван Романюк, який на це видання зложив свою пожертву замість зложення в'язанок квітів на могили його:

Дорогих Родичів Івана і Марії із Стефанюків Романюк; Діда і Бабки Андрія і Фрасини з Олексюків Романюк; Діда і Бабки Василя і Оксани з Фочаків Стефанюк; Прадіда і Прабабки Олекси і Софії з Гричаків Романюк; Прадіда і Прабабки Михайла і Теодосії з Антонічуків Стефанюк; Прапрадіда і його Дружини, — Дмитра Романюка, колишнього козака з сотні Івана Гонти в Умані;

Всіх Братів і Сестер;

Осипа Курилка, довголітнього доброго сусіда у Львові, товариша праці в Союзі Українських Кооператив "Центросоюз" у Львові, замордованого московськими енкаведистами при кінці червня 1941 року в тюрмі у Львові при вулиці Лонцького перед втечею московсько - большевицьких військ зо Львова.

Іван Романюк

ЧАСТИНА ПЕРША

КРИЗА УКРАЇНСЬКОЇ СПРАВИ
НА ДИПЛОМАТИЧНІМ ФРОНТІ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ЗАХОДИ УКРАЇНЦІВ ПЕРЕД НАЙВИЩОЮ РАДОЮ

УКРАЇНЬКА СПРАВА ЗА ЛАШТУНКАМИ МИРОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

В квітні і травні члени Української Делегації гаярково робили заходи серед членів і персоналу великодержавних делегацій на Мирову Конференцію, бо ці великодержавні делегації мали рішальний вплив на своїх шефів, які творили Найвищу Раду. Між членами Української Делегації ці заходи були поділені в той спосіб, що окремі заходи перед означеними делегаціями припадали на означених членів Української Делегації. Цей поділ завдань був проведений в основі так:

Голова делегації, інж. Гр. Сидоренко, мав загальний провід і в потребі йшов у товаристві іншого делегата до будьякого чужого державного діяча.

Д-р Василь Панейко мав завдання пильнувати справ Західньої України, а крім того входить в зв'язки з делегаціями Італії і Японії. Він мав також право в потребі входить в стосунки з іншими делегаціями на Мирову Конференцію, якщо йшлося про західньо-українську справу.^{А)} Він, а разом з ним також Сидоренко, мав багато труду, бо на Мировій Конференції ввесь час була на порядку дня справа Західньої України, коли тимчасом загальна проблема Соборної України згадувалася на Мировій Конференції тільки мимоходом, при нагоді розгляду питання Західньої України.^{Б)}

Завданням решти членів Української делегації лежало в тому, щоб остаточно зробити українську справу актуальною на Міровій Конференції, а зокрема добитися прихильності в рішальних членів Найвищої Ради. Йшлося про тісніше нав'язання контакту з делегаціями французькою, британською і американською. Ці заходи переводив сам Сидоренко, але окреме завдання в цій справі мали Марголін і Шульгин. Про заходи перед французьким міністерством зовнішніх справ була в нас уже згадка, якщо йдеться про час до кінця травня. З членами американської делегації, наші делегати не мали нагоди самі конферувати, але вони мали нагоду говорити нераз з їхніми помічниками з штабу експертів. Власне ці експерти грали велику роль на формування політичної лінії провідників делегацій. Все було б у порядку, якщо б Українська Делегація була могла здобути на експертів свій вплив так, як це встигли зробити поляки і москалі. В американських матеріялах знаходимо згадки про заходи Сидоренка і його колеґ у колах цих експертів. Проте, ці заходи в справі визнання Директорії УНР, не дали ніяких успіхів і на початку травня 1919 року в французькій і американській делегаціях справа Директорії УНР була, так би мовити, «відписана». Символом того «відписання» був факт, що на початку травня найвпливовіший член Американської Делегації на Мірову Конференцію, найближчий дорадник Президента Вилсона, полковник Гавс, дав доручення своєму ад'ютантові, підполковникові Стівенові Бонсалові, щоб спалити всі допоміжні українські матеріяли (меморандуми, ноти, публікації і т. д.). Приводом до того був, мовляв, брак місця на перетримання їх в архіві. Сталося це дня 3 травня. Ясна річ, що цей впливовий делегат ЗДА був тоді вже переконаний, що йому надалі ніякі матеріяли щодо Придніпрянської України будуть непотрібні, бо всередині делегації ця справа була вже вирішена негативно.⁴⁾

Цей сумлінний помічник Гавса був у душі прихильним для української справи, але він не мав рішального голосу. Того дня він записав у своїм щоденнику:

«Ці українські меморіяли не були так старанно важені [членами Американської Делегації], якби вони, на мою думку, повинні бути. На мою думку, якщо ми мали б принести благословенство миру для Східньої Європи, то сорок мільйонів її мешканців [Українців] не повинні бути ігноровані.»⁵⁾

До того часу офіційно, ні Мірова Конференція в особі своєї Найвищої Ради, як цілоти, ні окремі її члени (Вилсон, Клемансо, Лойд Джордж, Сонніно) взагалі, не дали Українській Делегації можливости, щоб вона безпосередньо, в особистій розмові, представила українську державну проблему. Найвища Рада радила сама, за запертими дверми, лише на підставі матеріялів, які її членам підсунули окремі дорадники, міністри або експерти.

В тім часі, як уже згадано, йшла всередині Найвищої Ради і її комісії лише дискусія і суперечка над справою Західньої України, яка становила окрему проблему з погляду політичних експертів і міжнародних правників, а саме, як частина «спадщини» по давній австро-угорській монархії. Тільки деколи при цій нагоді хтось із членів Найвищої Ради заторкнув при справі Західньої України також питання Придніпрянської України. Звичайно, це робив британський прем'єр Лойд Джордж. Одначе, інші члени Найвищої Ради в такім випадку стояли на тому, щоб покищо цю справу відсунути аж до часу, поки не буде розглянена вся «російська справа», тобто всі питання колишньої російської імперії.

Між іншим, дня 8 травня 1919 р. розглядала Найвища Рада питання перемир'я між Польщею і Західньою Україною. Після формального погодження цього пункту нарад, Лойд Джордж поставив до решти членів

Найвищої Ради таке питання в справі загально-українській:

«Чи не могли б головні і заприязнені держави полагодити цю справу України?»

Треба тут підкреслити, що цього дня це була історична подія, бо це вперше взагалі згадано на нарадах загально-українську справу в розумінні питання, яке треба було б полагодити.

До цього питання забрав перший і останній голос лише Вилсон. Інші члени Найвищої Ради, не забирали голосу в цій справі, погодившись з ним. Протокол наради дає лише коротку записку про те, що говорив Вилсон:

«Президент Вилсон сказав, що ми можемо полагодити справу теж між Україною і Польщею. Але є одна трудність, а саме, що Україна заявила себе незалежною від Росії.»

В тім часі Вилсон вже був експертами настроений дуже сильно на федеративну концепцію колишнього російського царства. Самостійність Української Народної Республіки в його уяві тоді вже була перешкодою для того, щоб розглядати саме питання кордонів між Україною і Польщею (тобто кордонів Північно-Західних Земель України — Холмщини, Підляшшя і Полісся з одного боку і Польщі з другого).

На це становище Лойд Джордж покищо погодився, заявляючи, що українське питання «є частиною загального російського питання і він надіється, що незабаром буде призначений спеціальний день для його обговорення».

На цім загально-українська дискусія на Найвищій Раді була покищо вичерпана.^{е)}

Після того кілька засідань Найвищої Ради ставляли на порядок нарад справу Західної України і польського воєнного нападу на неї (в днях 17 травня, 19 травня, 21 травня). В тих днях були довгі дебати, але

лише над справою Західної України і польської агресії на неї. Про загальну українську справу ніхто на Найвищій Раді не дебатував. Тільки прочитано телеграму польського прем'єра Падеревського, в якій він неправдиво представив бунт Оскілка проти Директорії УНР і потім насвітлено його втечу до Польщі.^{ф)}

УКРАЇНЬКА ДЕЛЕГАЦІЯ ПЕРЕД НАЙВИЩОЮ РАДОЮ

21 ТРАВНЯ

Дня 21 травня на окремії нараді Найвищої Ради була широка дискусія над питанням перемир'я між Західною Україною і Польщею. Справа для Західної України була тоді дипломатично й правно дуже вигідна. Найвища Рада була визначила окрему Комісію Перемир'я під головуванням ген. Боти. Ця комісія вислухала спеціальну делегацію в справі перемир'я, вислану Державним Секретаріатом Західної Области УНР у складі д-ра Михайла Лозинського і полк. Дмитра Вітовського. Ця делегація Державного Секретаріату ЗО УНР, після довгих переговорів і торгу, вкінці погодилася на умови перемир'я, які запропонував ген. Бота і ціла комісія Найвищої Ради. Тимчасом делегація польського уряду під проводом інж. Романа Дмовського рішуче відкинула ці запропоновані комісією Найвищої Ради умови. Що більше, в окремії писаній заяві голова польської делегації, Роман Дмовський, повідомив комісію Боти, що Польща має за свою ціль створити спільний польсько-румунський фронт. Заява навіть визначила лінію, яку має намір досягнути польсько-румунський союз: — Дністер — Золота Липа — Стрипа на Сході, а на Півдні через Галич і Станиславів до Черновець.^{о)} Ця заява Дмовського була зложена ще перед тим, заки польська сторона приступила до загальної офензиви проти Західної України і одночасно проти Дієвої Армії УНР на Волині і Поліссі.

Дипломатично виглядала справа так, що польський уряд ігнорував постанову Найвищої Ради про конеч-

ність перемир'я та відкидав ті умови перемир'я, які в імені Найвищої Ради предложила комісія Боти, що їх українська сторона прийняла. Цей момент використав Лойд Джордж на засіданнях Найвищої Ради і вимагав від решти членів Найвищої Ради, щоб вони прийняли постанову про негайне припинення польської офензиви, яка тоді розпочалася і спричинила пролом українського фронту від Луцька по Самбір. В ході засідання Найвищої Ради, вранці 21 травня, Лойд Джордж зажадав, щоб Найвища Рада негайно вислухала Українську Делегацію в справі Західньої України, тим більше,

Д-р М. Лозинський

що вже в цих колах були появились проекти, щоб Західню Україну прилучити до Польщі. Під натиском Лойда Джорджа Найвища Рада рішила вислухати Українську Делегацію таки того самого дня по полудні.")

Зустріч Української Делегації з Найвищою Радою носила дуже врочистий і широкий характер, бо в засіданні брали участь не тільки всі члени Найвищої Ради (італійського прем'єра війнятково заступав міністер зовнішніх справ Сонніно), та міністри зовнішніх справ, але також ціла Комісія Перемир'я між Польщею і Укра-

їною під проводом ген. Боти. Українська Делегація явилася майже в цілості*) разом зі своїм перекладачем.

Це була для цілої Української Делегації перша нагода представити Найвищій Раді цілість української справи, бо ж Західня Україна була нерозривною частиною цілої української національної справи. Тут таки треба зазначити, що ця нагода була також останньою, бо вже більше ніколи Українська Делегація не мала можливости зустрітися на конференції з цілою Найвищою Радою. Тільки пізніше, заходами д-ра Василя Панейка, отримала делегація можливість відбути конференцію з членом Найвищої Ради, французьким прем'єром Жоржом Клемансом, а з постанови Вилсона також з цілою делегацією ЗДА (за війнятком самого Вилсона).

З огляду на важливість зустрічі Української Делегації з Найвищою Радою дня 21 травня, треба нам наперед тут зазнайомитися з протоколярним записом із цієї зустрічі.

Наперед Вилсон заявив Українській Делегації, що причиною присутности Української Делегації є наглі випадки, що сталися на польсько-українським фронті і ствердив, що Рада Головних Альянтських і Запризнених Великодержав запросила українських делегатів зложити заяву і вияснення своїх поглядів на ці обставини. Рада буде щаслива, якщо речник делегації дасть потрібні вияснення.

Сидоренко дякує Найвищій Раді за те зацікавлення, яке вона виявляє для українського народу [через запрошення на нараду]. Український нарід з'єднався і бажає жити у власній державі. Одначе на нього на-

*) Не брав участі в цій авдієнції-конференції з Найвищою Радою лише Арнольд Марголін. Секретаріат Найвищої Ради повідомив про зустріч вполудне того самого дня, а Марголін був виїшов тоді кудись на місто і тому його делегація не могла повідомити.

пали з одного боку Поляки, а з другого російські большевики. Українська земля спустошена, нарід терпить незвичайно і він жалує, що існує стан війни між Польщею і Україною. Він бажав би жити з Поляками в мирі

Найвища Рада Мирової Конференції. Від ліва до права: Лойд Джордж, В. Е. Орвіндо, Жорж Клемансо і Вудроу Вільсон.

і згоді, як брати. Але не український нарід є агресором, він тільки боронить країну своїх предків. Він багато разів висловив свої бажання вступити в перемир'я і повторяє свою волю щодо цього знову. Український

нарід вірить, що представники антанти на Мировій Конференції полагождать цю справу згідно з принципами справедливості і права, які Президент Вилсон проголосив і які прийняли великодержави. Зокрема Українська Делегація прагне, щоб справа перемир'я була негайно полагоджена. Комісія Перемир'я прохала Українську Делегацію подати свій погляд і ми прийняли умови перемир'я, які запропонувала комісія, але не зважаючи на те, Поляки повели наступ і зайняли дальші частини української території. Про це скаже докладніше віцепрезидент Української Делегації д-р Панейко.

Панейко представляє утворення Західньо-Української Народної Республіки, польський напад на неї, війну Польщі проти ЗУНРеспубліки і з'єднання ЗУНРеспубліки з УНРеспублікою.

Після того дальші питання ставив Лойд Джордж:

Л о й д Д ж о р д ж : Яке є становище Українців до большевиків?

П а н е й к о : Большевики є ворогами України.

С и д о р е н к о додає: Українці боронять землю своєї нації, на яку напали й зробили інвазію большевики. Вони нищать нашу країну. Українці глядять на большевиків як на найгірших ворогів і роблять все можливе, щоб утримати в себе лад і спокій.

Л о й д Д ж о р д ж : Чи це значить, що Поляки наступають на Українців війною зі Заходу тоді, коли большевики наступають на Українців зі Сходу?

П а н е й к о : Так! Населення Східньої Галичини складається з около 4 мільйонів Українців. Їх віддала свого часу австрійська влада під польське панування і це була причина, чому Українці з радістю повітали розвал австрійського цїсарства та негайно після цього заломання Австрії приступили до творення своєї власної національної держави. Ця держава була зформована на принципі самовизначення, що його прийняла антанта, при чім ця держава відразу загарантувала права меншин. З економічного і соціального погляду, ця держава

є збудована на принципі демократії; вона впроваджує помірковані реформи, головню в ділянці земельній. Великі земельні посілости не були сконфісковані, але прийнято систему викупу, при чім метою цього законодавства є витворити середню клясу хліборобів, як хребет держави. Хоча Полякам загарантовано всі права, то вони мріють про історичну польську імперію від Балтійського Моря до Чорного Моря, отже почали наступ проти цієї Української Держави. Польське населення всередині цієї нової Української Держави складається головню з бюрократії і великих земельних власників, але компактна більшість населення є українська.

Л о й д Д ж о р д ж : Яка є різниця між мовами польською і українською?

П а н е й к о пояснює і переходить до різниць між мовами українською і московською.

Л о й д Д ж о р д ж : Власне я хотів про це питати також. А які ж відносини релігійні в Україні?

П а н е й к о дає також у цій справі докладніше вияснення.

Л о й д Д ж о р д ж : Я не висловлюю своєї думки, ні нічого не передрішую, але припустім, що якби Україна не була самостійною державою, то з ким ви хотіли би бути? З Польщею, чи з Росією?

П а н е й к о : На це питання важко відповісти. Ми, як кожний нарід 20-го століття, змагаємо до повної державної самостійности. Я маю переконання, що автономія не розв'яже такого питання, а тільки створить замішання і труднощі.

Л о й д Д ж о р д ж повторяє ще раз те саме питання і підкреслює, що він нічого цим не передрішує, але просить дати конкретну відповідь на його питання.

С и д о р е н к о : Говорити про приєднання України до Польщі, просто, смішно, бо Поляки числять 20

мільйонів, а Українці 40 мільйонів. Отже, як може бути приєднаний великий нарід до малого? Щодо Росіян, то вони не хочуть союзу з нами, а тільки хочуть по трупах нашого народу відбудувати давню Росію. Український нарід є об'єднаний. Колись він був поділений між Австрією і Росією. Тепер його метою є національна незалежність. Всі українські політичні партії, від правих до лівих, мають одну ціль: повна незалежність всієї нації в одній державі.

Л о й д Д ж о р д ж : Чи можна правильно передати вашу думку, що якби щонебудь сталося з Україною як цілістю, то західні Українці воліли б ділити ту саму долю? Чи вони бажають відділитися тоді від східних Українців?

Далі протоколярний запис зазначає: «Відповідь на це питання була — ні. Те, чого вони всі бажають, є об'єднана незалежна Українська Держава».*)

Л о й д Д ж о р д ж : Чи є між Вами делегати з Галичини?

Стверджено, що такі делегати є: Панейко, Лозинський і Вітовський.

Тоді Л о й д Д ж о р д ж, звертаючися до решти членів Найвищої Ради, підкреслено заявляє: Отже вони не хочуть мати нічого спільного з Польщею.

Потім звертаючися далі до делегації: Чи Ви бажаєте спинити бої з Поляками?

П а н е й к о : Ми бажаємо спинити бої з Поляками і ми це заявляли раніше багато разів. Ми хочемо звернути всі свої сили проти большевиків.

Л о й д Д ж о р д ж : Чи Українська Армія послухає наказу в справі припинення боїв?

П а н е й к о : Українське Військо послухає такого наказу свого уряду абсолютно. Армія є підчинена Уряду.

*) Лозинський зазначає, що цю відповідь дали всі українські делегати нараз. М. С.

дові і добре організована та підлягає цілковитій контролі Українського Уряду.

Л о й д Д ж о р д ж : Чи якби мали Українці спокій на польсько-українським фронті, то чи звернули би вони всі свої армії на другім фронті проти большевиків?

П а н е й к о : Певно! Ця армія є одушевлена бажанням воювати проти большевиків, які зробили інвазію в їх країну. Українська Делегація є переконана, що така [звільнена з польського фронту] армія мала б

Полковник
Д. Вітовський

успіх у бою проти большевиків, бо вона знає, що населення, яке є тепер підчинене під большевицьку владу, зустріло б з прихильністю цю армію. Большевики могли зробити інвазію в Україну тому, що треба було відтягнути [українську] армію для оборони країни проти Поляків і проти їх нищення та грабування. Больше-

визм не знайшов догідного ґрунту в Східній Галичині, бо її населення тішилося раніше конституційними свободами довше ніж Українці під Росією. Українці дуже бажають підтримки антанти в формі офіцерів, постачання, амуніції і тим подібне. Поляки з допомогою альянтів тепер роблять інвазію проти України і палять та грабують нашу країну. В ім'я гуманности антанта повинна спинити Поляків. Кожного дня приходять поклики Українців про допомогу в цій справі.

Л о й д Д ж о р д ж : Отож, якби не було війни з Поляками, то Ваша армія билася б успішніше проти большевиків?

П а н е й к о : Очевидно!

Л о й д Д ж о р д ж : [Звертаючися до решти членів Найвищої Ради]: На це повинен би звернути увагу п. Клемансо. [Потім до делегації]: Чи Ви добре обходитесь з Поляками?

П а н е й к о : Українська Національна Рада ухвалила закон про гарантію прав для всіх національних меншин і зокрема для Поляків та закликала Поляків до участі в УНРаді.

Л о й д Д ж о р д ж [звертаючися до Вилсона]: Я бажав би ще запитати про военні жорстокості.

В и л с о н : Ці [польські] обвинувачення такі загальні, що їм не можна надавати особливої ваги.

Л о й д Д ж о р д ж : Що ще маєте сказати?

П а н е й к о : Просимо як найшвидше полагодити справу спинення боїв і перемир'я.

В и л с о н дякує Українській Делегації за участь у конференції і закриває це засідання з нею.')

ЩО ОЗНАЧАЛА ЦЯ КОНФЕРЕНЦІЯ УКРАЇНЦІВ З НАЙВИЩОЮ РАДОЮ

Для оцінки дипломатичної акції Уряду УНРеспубліки в Парижі, треба нам дещо спинитися над ближчим

навітленням цієї конференції Української Делегації з повною Найвищою Радою. Маючи на увазі факт, що такої авдієнції Українська Делегація добивалася безуспішно від другої половини січня 1919, тобто від 4 місяців, то вона мала вже реальну можливість добре приготувитися до такої зустрічі. Проте, з протоколу наради Найвищої Ради і негайних записок всередині Української Делегації, які зладив д-р М. Лозинський, ми бачимо, що тільки д-р Панейко, як державний секретар зовнішніх справ Західньої Области Української Народної Республіки і в першу чергу обов'язаний боронити долі Західньої України, був добре приготований до тієї зустрічі. З того, що ми читаємо в урядовім протоколярнім записі про цю зустріч Найвищої Ради з Українською Делегацією і зі записок д-ра Михайла Лозинського, які, зрештою, обидві зі собою згідні, ми переконуємося, що Панейко досить зручно боронив справу Західньої України. В членів Найвищої Ради мусіло переважити переконання, що Західня Україна не повинна належати до Польщі. А про це питання йшла тоді суперечка в середині Найвищої Ради. В цім питанні також постава Сидоренка була влучна і міцна. Зате Сидоренко аж ніяк не використав цієї нагоди для того, щоб поставити широку концепцію політики в Середній і Східній Європі так, щоб у ній вмістилася безумовна конечність суверенної української державности і одночасний інтерес цілої Європи й Америки в боротьбі з відновою німецького мілітаризму і грізного тоді московського большевизму. Зокрема для того мав нагоду Сидоренко в тім місці конференції, коли Лойд Джордж поставив до Української Делегації питання про становище Українців до большевизму. Те, що тоді відповів Сидоренко, є надто коротке і мало давало ґрунту для того, щоб показати конечність визнання української суверенности. Таким чином Сидоренко, просто, прогавив цю єдину нагоду, коли він мав можливість перед рішальним колом Мирової Конференції виступити з переконливою політичною концепцією такої Європи, в

якій українська державність була б необхідністю. Він навіть поминув ту влучну аргументацію боротьби проти большевизму з успіхом, яку вжив Марголін у своїм меморіялі в Одесі.

Після виходу членів Української Делегації зі залі засідань Найвищої Ради, ця остання почала свої дальші наради над проблемою українсько-польського перемир'я, але лише в аспекті воєнного походу Польщі проти Західньої України, а не над справою цілої української державности. Сидоренко не залишив на членах Найвищої Ради ніякого враження про потребу згадки про Україну, як цілість, бо про неї далі в дискусії не сказав ні слова хочби один член Найвищої Ради.¹⁾

Тільки тоді, коли французькі експерти, всупереч очевидним фактам, почали гаряче боронити польської імперіялістичної агресії проти Західньої України, підняв свій голос Лойд Джордж, який звичайно скоро схоплював проблему дискусії даного моменту. Тому, що польські заступники покликувалися в обороні свого імперіялізму на буцім то оборону Польщі перед большевизмом, що йде від Українців, Лойд Джордж сам коротко підняв той аргумент, який повинен був широко і переконливо викласти перед хвилиною Сидоренко. Лойд Джордж тоді говорив на Найвищій Раді так:

«Я годжуся з тим, [що сказав Бота], що Найвища Рада діяла радше кволо в цій справі. Мені це виглядає так, що Поляки вживають большевизм, як димову заслону для своїх імперіялістичних цілей. З того досвіду, який я мав щодо Росії, я прийшов до переконання, що єдиним способом боротьби проти большевизму є використання національного елемента тієї країни, про яку йдеться. Всюди там, де інтервенюють лише чужі війська, міцніють з тієї причини большевицькі рухи. Щоб поборювати большевизм в Україні, треба радше використати Українців, а не Поляків. Цілком природно, що Українці мають право сказати, що Поляки, під претекстом боротьби проти большевизму, у дійсності руйнують і гра-

бують їхню країну і тому буде той наслідок, що Україні буде просто накинений більшевизм.»^{к)}

Інша справа, що все одно Найвища Рада не рішила тоді розглядати цілу українську справу, але приступила до полагодження лише часткової української проблеми — Західної України. Промова Лойда Джорджа зробила сильне враження і тоді Найвища Рада прийняла постанову виступити рішуче проти продовжування польської офензиви. Вона мала бути припинена і Поляки мали погодитися на запропоновану демарканційну

Роман Дмовський

лінію. Грожено Польщі відібранням всякої дальшої підтримки, якщо вона не підчиниться наказові Найвищої Ради. Вся ця дебата, яку був підняв Лойд Джордж на цій нараді про те, що Варшава пускає лише димову заслону про свою боротьбу проти більшевизму в Україні, мала свою причину в тім, що перед засіданням польський прем'єр Ігнаци Падеревський прислав був довшу телеграму з оправданням польської офензиви проти

України. Він пробував оправдати похід польської армії, зміцненої альянтською армією ген. Галлера, двома аргументами: щодо Західної України, то мовляв, Українська Галицька Армія перша розпочала ворожі кроки, а польське військо спонтанно і без наказу пішло в офензиву; щождо офензиви на Волині проти Дієвої Армії УНР, то Падеревський оправдував цю нову агресію тим, що влада УНРеспубліки і її армія, властиво — більшевицька. Як на свідка, покликувався Падеревський на отамана Володимира Оскілка, який на початку травня втік до Польщі після невдачі свого бунту в Рівнім. В цій телеграмі, яку читала Найвища Рада, Падеревський між іншим у справі Оскілка і нібито більшевизму влади УНР писав таке:

«Піддання генерала Оскілка, разом з очевидними причинами для того [піддання], далі дають причину до схвилювання [офензиви]... В додатку до того маємо недавнє піддання Полякам кількох полків, зложених з російських вояків з третьої дивізії, яка в квітні з'єдналася була з українськими силами, щоб задушити більшевизм. Вони кажуть, що вони бажають об'єднатися з Поляками, щоб поборовати Українців, які самі є оборонцями більшевизму...»^{л)}

УКРАЇНЬКА ДЕЛЕГАЦІЯ В ПРЕМ'ЄРА КЛЕМАНСА

Під час вислухання Української Делегації на Найвищій Раді д-р Василь Панейко сидів близько французького прем'єра Жоржа Клеманса. При закінченні авдієнції Панейко використав цю нагоду та попросив Клеманса, чи він не бажав би вислухати Українську Делегацію окремо. Клемансо погодився і запросив до себе на другий день, 22 травня 1919 р.

Дня 22 травня прийняв Українську Делегацію Жорж Клемансо. З українського боку взяли участь усі члени делегації (тим разом також Арнольд Марголін). Розмова з Клемансом почалася з того, що Паней-

ко запитав його, чи Найвища Рада вже наказала Полякам припинення боїв. Клемансо відповів, що Найвища Рада зажадала від Пілсудського в'яснення, чому він далі веде війну, а також пригадала, що армія Галлера була післана до Польщі під умовою, що вона не піде на український фронт. Найвища Рада рішила — закінчив свої в'яснення на це питання Клемансо — довести до закінчення боїв.

Після того Шульгин почав розмову про визнання «де юре» Директорії УНР і допомогу для неї. На це Клемансо зауважив між іншим, що Петлюра «майже большевик». На це Шульгин реагував широким роз'ясненням.

Потім Марголін представив положення Жидів в Українській Державі та збивав обвинувачення чужої пропаганди, що нібито Уряд УНР і Петлюра винні в погромах.

Клемансо в розмові з українськими дипломатами був дуже приязний і милий. Але Українці відчували, що в його приязних словах, не було щирости. Він, очевидно, був у тім часі вже рішений на антиукраїнську лінію, тобто на неділимську лінію політики, отже українська державність не входила в нього вже в рахубу. Якби в тім часі Україна мала сильну армію і сильну владу на місцях, то напевно він був би старався всунути українську проблему в систему французької безпеки в повоєнних десятиріччях. Тимчасом це був кінець травня і йому здавалося, що, властиво, українська державність вже присуджена долею на смерть. Тим то він був чемний і милий, але вже серйозно українською проблемою не цікавився.³⁾

Властиво, на тім скінчилися можливості українських заходів у французького уряду в Парижі в тім дуже злім стані воєнної оборони України проти московських і польських імперіялістів.

Не могли нічого змінити в цім положенні розмови з міністром зовнішніх справ, Пішоном, який прийняв на довшу розмову членів Української Делегації, — д-ра В.

Панейка, проф. Ол. Шульгина і Арнольда Марголіна. Він все чемно слухав і обіцяв справу обміркувати, але в тім положенні це була чемностева обіцянка, а більш нічого. Між іншим Марголін настоював у розмові з Пішоном, щоб французький уряд видав публічний осуд протижидівських погромів, що були раніше на території України. Він доказував, що той осуд буде мати значення для поборювання антисемітизму також у Польщі і Румунії, де Франція тішиться великим впливом. Пішон обіцяв, що така деклярація з осудженням протижидівського руху вийде в імені французького уряду, але вона ніколи не появилася.⁴⁾

При кінці конференції Панейко ще раз вернувся до польської справи, вказуючи на те, що «велика Польща» в концепції антанти, а особливо Франції, буде слабкою державою. В цій справі він має меморандум і запитав, чи Клемансо рад його прочитати. Клемансо погодився на зложення такого меморіалу.

МЕМОРІАЛ ПАНЕЙКА ДЛЯ КЛЕМАНСА

Меморіал Панейка про майбутню ролю імперіялістичної Польщі в Східній Європі настільки інтересний, що його тут варто навести вповні. У нім вперше Українська Делегація представила на паризькім ґрунті всю помилковість французької політики щодо великої Польщі коштом її східних сусідів. В загальних лініях меморіал, як раніші аргументи для розмови Панейка з Клемансом, правдоподібно уложив проф. Степан Томашівський, який знав добре історію Східньої Європи і зокрема Польщі. Майбутню політику Польщі рисує меморіал Панейка так, як вона потім дійсно реалізувалася за першого і другого режиму Пілсудського в Польщі. Текст меморіалу Панейка такий:

«Ваша Ексцеленціє!

«Під час вчорашньої авдієнції я мав шану висловити Вам мої сумніви щодо тої думки, що велика Польща, з границями поширеними на Схід, буде противагою

на німецьку загрозу. Я вважаю, що така ідея не має солідних підстав: така Польща, не буде ніякою вітальною силою і не буде здатною сповнити ці надії; навпаки, Польща, обмежена до своїх етнографічних границь, буде відповідати цій потребі та буде мати потрібну моральну силу ставити опір німецькому народові.

«Глибше пізнання національних та політичних умовин у Східній і Середній Європі у вчорашнім і нинішнім часі приводить до висновку, який потверджує мою тезу.

«Історія Польщі перед її поділом розділяється на два великі періоди: Період етнографічної Польщі в середніх віках та період Польщі імперіялістичної, яка опановувала великі території литовські, білоруські та українські аж до початку новочасної історії.

«Всі історики не заперечують того, що характеристичною рисою першого періоду була безупинна боротьба проти німецького цесарства за береги Балтійського моря, за посідання Одри, за Лужиці, Шлезьк, Моравію і т. д. Навпаки, в часі другого періоду від утворення литовсько-польської унії, всі інтереси Польщі, яка відреклася Шлезька, в користь німецького цесарства, звернулися в сторону східних областей — України, і ми можемо знайти тільки одну боротьбу проти релятивно слабого хрестоносного ордену в Пруссії (поза границями цесарства), але й цю боротьбу підприняла литовська династія Ягайлонів всупереч волі самих Поляків. Ця боротьба закінчилася завдяки німецьким місцям у Пруссії, які в ході суперництва з німецькими лицарями піддалися таки Польщі, щоб здобути устя Висли для себе, а також пристань Данціг. Від того часу (1466) історія не зареєструє ні одної війни між Польщею і Німцями. Навпаки, історія говорить далі про династії малярські, німецькі і германізовані в Польщі. Історія знає також, що модерна Пруссія була основана з реальною підтримкою Польщі, яка потребувала мілітарної німецької допомоги в своїх дуже численних вій-

нах проти Швеції, Росії, Литви, Румунії [Молдавії і Волощини], України, Туреччини і т. д.

«Отож нема сумніву, що ця історія повториться в будучності, якщо альянти, у використанні своєї світової перемоги, створять історичну Польщу. Поляки не заважаються порозумітися з Німцями, щоб отримати вільний комерційний доступ до моря, а за те обернуть свої зусилля проти Сходу: Це є те, що їм диктує їх історія і їх національний дух.

«Не треба шукати вияснення цього єдиного напрямку Поляків, ні в Українців, ні в ніяких інших чужих народів. Вистачить переглянути польські політичні публікації, що їх появилася багато під час цієї війни, а там можна знайти пояснення такої тези, що Поляки є природними союзниками Німеччини, авангардою і кольтпортерами культури на Сході, найсильнішою греблею проти дикого Сходу, проти російського імперіялізму і т. д. Ці польські твердження знайшли в Німеччині численних прихильників, які пробували переконати своє правління, що в його інтересі лежить помагати поширенню Польщі на Схід.

«Сьогодні ті самі Поляки говорять «про польську греблю» проти німецького імперіялізму. Якщо йдеться про Німців, то Поляки послуговуються історичними прикладами з новітньої історії, коли вони опановували чужі народи на Сході. Якщо ж йдеться про антанту, то Поляки беруть свої історичні приклади з історії середньовіччя, коли їх держава була обмежена границями етнографічними.

«Отож тому, що вони жадають на Заході тих самих границь, які вони мали в першій історичній періоді, а на Сході таких границь, які вони мали в періоді свого імперіялізму, то вони дають доказ на те, що вони бажали б тягнути нараз користь із перемоги Фоша над Німцями і з перемоги Гінденбурга над Росіянами.»⁹⁾

Ми навели тут меморіал д-ра Панейка до прем'єра Клеманса з двох причин. Він вперше давав політично-

історичний аспект не лише для українсько-польських, але й для польсько-німецьких взаємин. Меморіал доказував, що рахунки Франції на допомогу Польщі в евентуальнім новім конфлікті Німеччини з Францією є ілюзоричні. Панейко досить обґрунтовано ставив тезу, що нова Польща найправдоподібніше піде з Німеччиною, а не проти неї. Це зрештою збулося після приходу Гітлера до влади, коли Пілсудський підписав пакт приязни з Німеччиною і тим способом фактично скасував дотеперішній союз з Францією, хоч і союзний договір далі залишався. Коли в 1939 році прийшло все одно до війни між Німеччиною і Польщею, то причина її не лежала по боці Польщі, але по боці Гітлера. Без заґрібушости Гітлера на рахунок Польщі, до тієї війни було б не прийшло, а навпаки, авторитарний польський уряд під впливом маршала Ридза-Сміґлого був би далі ділив добичу з Німеччиною, як це було при поділі Чехо-Словаччини.

Друга причина, яка спонукала нас тут подати повний текст меморіялу В. Панейка, це приклад, як треба було писати меморіяли. Порівнявши цей меморіал з меморіальними нотами Сидоренка, ми бачимо, що в Панейка є сильні аргументи для певної концепції, а в Сидоренкових нотах була суха мова нанизаних фактів без ширшого політичного аспекту. Якщо від самого початку була б українська дипломатія мала підготований відповідний матеріал для чужих державників, як це мав Дмовський для своєї справи, то можна думати, що в значній мірі можна було б використати добру атмосферу для української справи в Вилсона і Лойда Джорджа наприкінці 1918 і на початку 1919 рр.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

УКРАЇНСЬКІ ДИПЛОМАТИЧНІ ЗАХОДИ В БРИТАНСЬКОГО УРЯДУ

БРИТАНСЬКИЙ УРЯД НАСТАВЛЕНИЙ НА ВИЗНАННЯ КОЛЧАКА "ВСЕРОСІЙСЬКИМ ПРАВИТЕЛЕМ"

Ми вже згадували, що прем'єр Володимир Чехівський, який одночасно виконував обов'язки міністра зовнішніх справ в Уряді УНРеспубліки, не подбав про те, щоб своєчасно вислати дипломатичні місії до тих рішальних держав, що їхні шефи були членами Найвищої Ради, тобто до Франції, Британії, Італії, З'єднаних Держав Америки і Японії. Тимчасом Чехівський довгий час займався, властиво, внутрішньою політикою, тобто питанням, чи мають бути в Україні «робітничі й селянські ради», чи навпаки, має бути загальна демократична влада. Потім, коли він приступив до полагодження тієї справи дипломатичних місій, то тягнув її довго; oprіч єдиної місії на Мирову Конференцію, всі інші місії вислано пізно. До Америки була зформована місія дуже пізно і на її чоло був поставлений такий голова, який довго не вмів полагодити справи самої в'їздової візи до Америки. Щойно восени 1919 року ця справа була полагоджена. Таким чином у ЗДА, в рішальнім часі, влада УНР не мала місії взагалі. А була можливість полагодити справу в той спосіб, щоб призначити головою місії одного з живучих ще в ЗДА українських діячів, які ще не були громадянами

ЗДА, принаймні до часу прислання з України нового шефа місії.

Чехівський розіслав масу освічених людей з України тоді, коли треба було їх на місці для державно-адміністративної праці. Цілі штаби людей вислано до таких країн, як Бельгія, Голандія, Данія, Бразилія і т. д., з якими Україна тоді не мала безпосередньо пильних політичних справ. Зате спізнено вислання місій до великодержав.

До Британії Чехівський призначив місію під проводом д-ра Стахевича. Вона виїхала через Данію і там застрягла довгий час, не встигнувши покласти своєї в'їздової візи до Лондону. Туди вона приїхала аж у червні 1919 р., тобто тоді, коли британський уряд уже встиг у рішальній мірі настановитися і публічно задекларуватися в користь «Всеросійського Правителя» в особі адм. Колчака. Це значить, що місія застала вже публічне визнання британським урядом принципу «російської неподільної імперії».

Отож, доки призначена до Британії місія сиділа безпечно в Данії, голова Української Делегації в Парижі, інж. Гр. Сидоренко, дав доручення своєму радникові Арнольдові Марголінові, щоб він виїхав на кілька днів до Лондону і там старався вплинути на британський уряд у користь української справи. Арнольд Марголін виїхав до Лондону на початку травня 1919 року.

Політику в справі «російського комплексу» студював, обробляв і реферував міністрові зовнішніх справ та прем'єрові, окремий департамент британського міністерства зовнішніх справ. На його чолі стояв тоді п. Селби. Коли в нього представився в імені Уряду УНР-спубліки Арнольд Марголін, то він увійшов із ним у ширшу розмову про цей «російський комплекс» і про те, як він собі уявляє його покладення в утвореній большевизмом ситуації. Вже з перших слів радника Селби Марголін довідався, що британське правління ставиться з симпатією до руху ген. Денікіна, його армії і його правління. Британський уряд, казав Селби,

уважає Денікіна тією провідною особою, яка може при допомозі своєї армії побороти большевизм і анархію на всім Півдні Росії, тобто практично також в Україні.¹⁾

Очевидна річ, що Селби оповів Марголінові також те, що британський уряд є схильний визнати адм. Колчака тимчасовим «Всеросійським Правителем» до скликання конституанти з всієї території Росії (за виключення Польщі і Фінляндії). Так стояла справа на початку травня в Лондоні, але вона ще не була дефінітивно вирішена. При відповідній акції з боку не-московських націй, зокрема ж України, це британське навісвітлення могло ще бути змінене або злагіднене.

На прохання Селби Марголін виклав йому в подробицях головні риси українського національно-державного руху, оповів йому про переговори в Одесі і про принципи, на яких вони спиралися. Вислухавши все те, Селби сказав, що в Британії мало знають про український національно-державний рух і його цілі. На його думку, збройні сили Директорії УНР повинні б злучитися з армією Денікіна для спільної боротьби проти большевизму. Щодо політичної розв'язки «російського комплексу» і в ній української проблеми, то Селби заявив, що на його думку найкращим покладенням справи була б федерація України з Московією. Селби показав Марголінові заяву «Російської Політичної Конференції в Парижі» з 9 березня 1919 року і просив його, щоб він дав для британського міністерства зовнішніх справ виклад українського погляду на проблеми, які в цій заяві заторкнені. Марголін на це погодився і зараз же виготовив відповідний меморіал.

Заки познайомимося з цим меморіалом Марголіна, треба нам насамперед подати текст московської політичної заяви.

ЗАЯВА "РОСІЙСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ"

3 9 БЕРЕЗНЯ 1919 Р.

На початку березня 1919 року, колишні амбасадори російського царства і разом з ними деякі впливові московські державники і політики відбули в Парижі конференцію, щоб нарадитися, як валити національний принцип перед альянтськими урядами, що тоді ще мав деяку силу в альянтських колах. Поваливши національний принцип, тим самим можна було їм вже думати про перемогу свого гасла, щоб визнати принцип неподільної колишньої імперії. Царські дипломати в цій ситуації вибрали таке становище, яке їм легко було боронити як вихідну позицію і вони вимагали, щоб принцип непередрішенства був проголошений на Найвищій Раді до часу зібрання всеросійської конституанти. Для західних дипломатів, які не думали глибше, в такій позиції не було видно, що фактично це є проголошений принцип неподільності колишнього російського царства. Тільки дуже бистрі і пильні західні дипломати могли проглянути цей маневр. Таких у Парижі було мало, бо більшість з них не мали часу на глибше думання: весь час їм забирали або пусті формальні засідання, або ще пустіші гостинні обіди й снідання.

Текст заяви російських дипломатів з підписами їхніх провідників був такий:

«До Пана Президента Мирової Конференції.

«Теперішнє положення в Росії висунуло в гострій формі проблему так званих альюгенних національностей.* Стикаючися з тими частинами Росії, на які є поширене панування большевиків, ті національності

*) Окреслення "альюгенний" є грецького походження і означає те саме, що по-українськи "інакшероджений", тобто чужородний. Цього окреслення "інородці" вживали московські політичні чинники і зокрема реакційні, на означення всіх немосковських націй у межах російського царства. М. С.

примушені в більшості випадків провадити правильну війну з червоними арміями. Таке положення справді загострює орієнтацію цих національностей у напрямку повної самостійності, яку вони стараються здійснити на підставі «права самовизначення». Росія, яка після революції відродилася і яка зірвала з централістичними тенденціями старого режиму, широко настроєна на задоволення слухних бажань цих національностей щодо організації свого національного життя.

«Нова Росія не розуміє своєї відбудови інакше, як на підставі вільного співіснування народів, які її творять, на принципах автономії і демократії, а навіть в деяких випадках на підставі взаємної згоди між Росією і цими національностями, заснованої на їх самостійності. При теперішніх обставинах, коли на верху є ще руйнівні сили, які перешкоджають природній течії до цього перетворення, Росія слідкує з живим зацікавленням за змаганнями цих національностей в напрямку систематичної віднови нормальних стосунків життя і за їхньою боротьбою проти анархії, бо вона [Росія] бачить у цих явищах елементи перемоги демократії і цивілізації.

«Тим не менше їхні старання в їх кінцевій формі натрапляють у теперішню хвилю на перешкоди в кризі, яку переживає Росія. Само собою розуміється, що питання, які торкаються організації національностей, не можуть бути розв'язані правним способом без згоди московського [руського] народу. З другого боку невільно спускати з уваги численних і складних інтересів економічного і фінансового характеру, а також питання оборони держави, які зв'язують взаємним вузлом життя московського [руського] народу і національностей, які заселяють російську територію.

«Вирішити ці питання без Росії означало б впасти в засадниче протиріччя з цілями альянтів: уста-

новлення тривалого миру, збудованого на довір'ї і на дусі взаємної приязни народів.

«Виходячи з бажання знайти розв'язання, яке забезпечувало б істотні інтереси московського [руського] народу і яке в той самий час давало б задоволення змагань національностей, — змагань, за якими московський нарід слідкує з симпатією, і рішення, яке, в формі пропозиції практичного шляху для сучасного положення, було б також реальним доказом нового духа Росії, нижче підписані в імені Російської Політичної Конференції, пропонують Мировій Конференції прийняти такий внесок:

«1. Великі Держави признають, що а) всі питання, що торкаються території російської держави в її межах в 1914 році з виключенням етнографічної Польщі, б) а також всі питання про майбутній лад національностей, які живуть у цих межах, не можуть бути вирішені без згоди московського [руського] народу. Ніяке остаточне рішення не могло б у зв'язку з тим утриматися в цій справі до того часу, поки московський нарід не буде мати можливости вільно проявити свою волю і прийняти участь в управлінні цих питань.

«2. З другого боку, бажючи підтримати змагання національностей у напрямку організації свого національного життя і його оборони від анархічного розкладу, великодержави постановляють відкласти питання про їх остаточне уладження і визнають тимчасово той режим, який у них створився відповідно до їхніх теперішніх потреб, а насамперед згідно з військовими, фінансовими і економічними потребами зацікавленого населення.

«3. З огляду на це великодержави рішені розглядати утворені цими національностями уряди, як фактичні уряди, поскільки ці уряди одушевлені демократичними принципами, користуються довір'ям населення і в зв'язку з тим готові дати тим елементам свою відповідну політичну і економічну допомогу.

«Якщо великодержави приймуть таку постанову, то такий факт привів би в результаті до упрощення і ясности в пошукуванні негайних конечних рішень і до створення пригожої атмосфери, потрібної для кооперації сил, які стараються координувати в Росії свої дії у спільній праці і в боротьбі проти анархії і руїни. Східня Європа, добича анархії, незабаром побачила б поворот нормальних умовин життя».*

Під цією пропозицією в імені конференції підписані: С. Сазонов, князь Львов, Н. Чайковський, В. Маклаков.

Три з підписаних — Сазонов, Маклаков і Львов — це досвідчені старі московські державники. Чайковський — колишній революціонер. В кожному разі, Сазонов і Маклаков знали дуже добре, як писати заяви і меморіяли, щоб трапити до переконання західніх дипломатів. Старий реакціонер царського режиму Маклаков і ще більший реакціонер Сазонов у цій декларації вбираються в ризи демократів і прихильників самовизначення націй, але тільки до того пункту, який вимагає для кожного такого улаштування національного життя згоди московського народу. Щоб західні прихильники принципу самовизначення націй не замкнули свого серця для такої пропозиції, то московські дипломати наперед заявляють, що нібито їхня «нова Росія» є дуже прихильна для автономії і свободи не-московських націй і навіть для їхньої самостійности. Все те вбрано зручно в такі рямці, щоб на Найвищій Раді переперти непередрішенство.

Про цю заяву «Російської Політичної Конференції» були згадки в світовій пресі зараз після її зложення до рук президента Мирової Конференції. Тоді був час для Сидоренка і його колег негайно дати на цю заяву добру відповідь. Як знаємо з урядової збірки нот, яку видала Українська Делегація, такої відповіді аж до травня 1919 року не було. Тим то думки, висунені московськими дипломатами, могли без перешкоди запускати коріння в головах західніх державників.

Щойно в травні, під час свого побуту в Лондоні, Марголін, на прохання Селби, написав відповідь на цю московську пропозицію для Найвищої Ради. Текст цієї відповіді подаємо нижче.

МЕМОРІАЛ МАРГОЛІНА В СПРАВІ МОСКОВСЬКОЇ ЗАЯВИ

Лондон, дня 9 травня 1919.

«До Пана Селби, міністерство зовнішніх справ

«Високошановний Пане!

«В зв'язку з пропозицією Російської Політичної Конференції в Парижі з дня 9 березня 1919 року про питання національностей, що замешкують Росію, маю шану запропонувати такі міркування:

«1. В названім проєкті йде мова про право народів на самовизначення. Разом з тим поняття «національностей» протиставляється ввесь час поняттю «московський [русский] нарід». Це незрозуміло і тому треба вяснення, щоб знати, що розуміють автори проєкту під висловом «московський [русский] нарід», [в англійськім перекладі «Russia»]. Ясна річ, що вони не обмежують цього розуміння етнографічним населенням Великоросії, але поширюють це поняття на все населення колишньої російської держави. Але, така термінологія ускладнює і затемнює справу. Фактом є те, що населення колишньої російської імперії, подібно як населення Австро-Угорщини, складається не з одної національності, але з багатьох. Під цим оглядом російську імперію не вільно порівнювати, наприклад, з Францією, населення якої складається майже виключно з французької національності.

«2. Можна припускати, на підставі тексту проєкту [Російського Політичного Збору], що його автори уважають доцільним вирішення питання перебування російської держави передати «Всеросійському Установчому Зібранню», що було б обране всім населенням всієї колишньої російської імперії. Але, в наслідку того вийшло б таке, що населення Велико-

росії мало б в Установчих Зборах вдвоє більше голосів ніж Україна, а Україна вчетверо більше ніж Білорусь, і в 12 разів більше ніж Кубань або Грузія. Простим наслідком такого стосунку голосів було б придушення волі менших націй більшістю голосів більших націй і при тому Великоросія мала б рішальне значення в такому Установчім Зібранні.

«Не може бути сумніву, що така конституанта не відповідала б характерові і логіці принципів самовизначення націй, яке проголосили альянти. Так само ясно, що тільки виключаючи Великоросів, які переповнені жаждою гегемонії і панування над іншими національностями, ні один з решти народів колишньої російської держави не погодиться передати свою долю в руки Всеросійського Установчого Зібрання і навіть відкине посилати своїх представників до нього.

«3. Автори проєкту, хоча вони Великороси, говорять одначе не тільки від імені Великоросії, але й від імені всієї Росії. А тимчасом інші народи (Українці, Естонці, Грузини і т.д.) вже мають свої національні уряди і кожний цей уряд говорить від імені тільки своєї національності, а цілком не в імені всіх національностей колишньої російської держави. І тільки одна Великоросія не має ще свого національного уряду.

«Останній факт дуже знаменний ще також тому, що Великоросія, яка дала найбільший відсоток большевиків, має в рядах свого населення також найбільшу кількість реакціонерів, які мріють про повернення своєї царської унітарної централістичної Росії, а разом з тим також багато утопістів, що по-важно вірять в можливість скликання Всеросійського Установчого Зібрання і в справедливість його постанов у справі всіх інших національностей.

«Щодо мого особистого стосунку до питань, заторкнених у проєкті, то я дозволю собі повторити деякі з моїх попередніх міркувань, які я висловив у своїй вчорашній розмові. Єдиним засобом проти боль-

шевиків є зміцнення здорових національних рухів серед народів колишньої російської імперії. Великодержави антанті повинні б дати їм велику моральну підтримку тим способом, що визнали б незалежність нових державних творів: України, Литви, Кубані і т.д. Ці нові держави утворилися на етнографічних основах згідно з ідеями самовизначення народів. Іншими словами, в межах кожного з них, населення складається з одної нації: в Україні більшістю є Українці, в Грузії — Грузини і т. д., коли щезне большевизм і анархія і коли буде відбудований правопорядок, то кожна в цих держав повинна скликати свої власні Установчі Збори на підставі загального голосування. Тільки таким шляхом прийде можливість пізнати дійсну волю населення в кожній такій новій державі. Тільки в таких виборах буде можлива пропаганда в користь такого чи іншого державного ладу — чи то на підставах повної незалежності, чи то на основах федеративної згоди з сусідми. І тільки та федерація, яка була б наслідком вільної домови між новими державами могла б уважатися союзом з рівними, а не федерацією, накиненою державам або подавляючою більшістю голосів численнішої нації у Всеросійських Установчих Зборах.

«Але, такого роду федерація, як вияснено вище, а також у переданім мною меморіалі Дону, Кубані, Білоруси і України (Одеса, лютий 1919), вимагає попередньої консолідації і зміцнення кожної нової держави, як незалежних одиниць.

«На закінчення, торкаючися проблеми про відносини в Україні, я можу посвідчити, що як між політичними діячами, так і серед самого населення є різні відтінки і напрямки. До появи большевизму майже всі політичні партії схилилися до федерації України з іншими націями колишньої імперії. Але розвиток большевизму і пізніший поділ Росії дуже зміцнили і збільшили змагання України до повної незалежності і самобутності.

«Я особисто думаю, що можна ще багато сподіватися змін і еволюцій у поглядах на ці питання в залежності від поведінки Великої Росії в стосунку до інших частин колишньої російської держави, а також у залежності від великодержав антанті.

«Згідно з Вашим дозволом я відвідаю Вас сьогодні о 4 годині і радо дам Вам пояснення до ще інших питань, які можуть виринути».⁸

Підписано. А. Марголін

Записка Марголіна для Селби є написана зручно «для даної особи». Вона коротко розбирає саму основу «всеросійської концепції», яку голосили різні московські неділимці і яку за цією сугестією боронили москвофільські чинники серед західних державників. Ці останні, просто, не розуміли тоді інтересу Заходу, як такого, і інтересу своїх власних держав, які при відбудові старої російської імперії мусіли бути zagrożені з огляду на брак у тім випадку європейської рівноваги. Марголін обороняє принцип національного самовизначення ясно і переконливо для англійського дипломата. Навіть його замітки про колишні симпатії українських партій на початку революції 1917 року, які звучать для нас тепер досить незручними в листі дипломата УНР-республіки, були влучним аргументом для такого західного дипломата, яким був Селби і інші його колеги з британського міністерства зовнішніх справ. Нині, після досвіду наших попередників, ми писали б таку записку інакше. Проте, записка Марголіна була дуже доброю у порівнянні з тим, що сухо і без душі писав Сидоренко.

Однак, вся та акція Марголіна на лондонському ґрунті була вже спізнена. Це було 9 травня 1919. Якщо б ця записка була датована 9 чи десятого березня, то вона могла мати інший наслідок. В березні навіть московські неділимці і рянні реакціонери на паризькому ґрунті не показували ще своїх рогів. Вони мусіли рахуватися з фактом, що УНР-республіка мала ще силу на своїй території, більшу, ніж її тоді мав Денікін під Кав-

казом, а з другого боку в колах Мирової Конференції ще не був повалений національний принцип, який проголосили офіційно альянти, як підставу майбутнього порядку світу. Тим то навіть записка московських дипломатів з 9 березня, була ще релятивно дуже делікатна і навіть «ліберальна» у порівнянні з тим, що голосив тоді на своїм терені Денікін або Колчак.

За два місяці московські імперіялістичні чинники і їхні приятелі встигли підкопати в Парижі національний принцип та схилити рішальних державників для принципу неподільности російського царства. Ми побачимо далі ближче хід дискусії Найвищої Ради і її дорадників за закритими дверми своїх кабінетів. Тоді ми переконаємося, що українська дипломатія дуже спізнилася з цією акцією, яку провадив тепер в імені Української Делегації Марголін.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

СПРОБА ПРОМОВИТИ ДО РОЗУМУ МОСКОВСЬКИХ ДЕМОКРАТІВ

АКЦІЯ МОСКОВСЬКИХ СОЦІЯЛІСТІВ І ЛІБЕРАЛІВ У ПАРИЖІ

В 1919 році були знайшлися на паризькім ґрунті всі колишні царські дипломати, які тепер заступали й без ніяких застережень боронили справу адмірала Колчака. Вони всіма силами за лаштунками і своєю акцією в світовій пресі переконували, щоб Найвища Рада визнала адмірала «де юре» «Всеросійським Правителем» для всіх територій колишнього російського царства окрім Польщі, незалежність якої вони визнавали з огляду на те, що цю незалежність вже були визнали великодержави антанти. Денікін в опінії цих чинників мав бути заступником цього «Верховного Правителя», хоча і він сам хотів бути не заступником, але таки «Верховним Правителем». Інші провідники білого московського руху, як Юденіч і інші, мали бути підвладними Колчака.

Старим царським дипломатам і взагалі консервативним чинникам, які в новій світовій ситуації навіть назвали себе демократами (як князь Львов і ін.), Колчак був найближче до душі. Його вони високо цінили за те, що він встиг гладко перевести переворот проти Всеросійської Директорії і проголосити свою диктатуру. Його пізніша боротьба проти дійсних демократичних і соціалістичних елементів на території своєї влади цим дипломатам і всім реакційним політичним ко-

лам дуже припадала до вподоби. Він у їхній пропаганді був символом «ладу» у протиставленні до «анархії», яку буцім то репрезентувала скинена Колчаком Всеросійська Директорія в Сибірі.

Розуміється, що на паризькій ґрунті явилися також московські ліберали і соціалісти. Вони мали для того дві причини. Перша причина лежала в тім, що вони шукали в колах Найвищої Ради Мирової Конференції підтримки для себе. Вони сподівалися, що їм вдасться вплинути на Найвищу Раду, аби вона наказала Колчакові демократизувати свій режим і допустити до вільної праці на його території, як лібералів, так і соціалістів. Друга причина появи соціалістичних і ліберальних діячів у Парижі в тім часі була в тім, що вони, не зважаючи на свою опозицію проти конкретної Колчакової політики, прагнули, в міру своїх впливів, допомогти до перемоги принципів неподільності колишнього російського царства. Вони готові були погодитися з Колчаком і Денікіном у тім випадку, коли ці останні визнають принцип Всеросійських Установчих Зборів, у яких власне соціалісти мали більшість.

Після того, як до Парижу в квітні вже зібралася повна обсада Української Делегації, а зокрема, коли туди приїхали О. Шульгин і Арнольд Марголін, почалася з боку Української Делегації спроба знайти якусь базу порозуміння з офіційними московськими колами в Парижі. Обидва діячі переконали до тієї спроби цілу делегацію і так у квітні 1919 р. почалися ці заходи з українського боку, шукаючи відповідного відгону серед Москалів.

**ЗАХОДИ В СПРАВІ ПОРОЗУМІННЯ
З МОСКОВСЬКИМИ РЕПРЕЗЕНТАНТАМИ
СКІНЧИЛИСЯ БЕЗ УСПІХУ**

В квітні 1919 почала Українська Делегація в Парижі пробувати знайти якийсь «модус вівенді» з московськими противольшевицькими силами, які мали своїх представників у Парижі. Ці заходи доручила Україн-

ська Делегація своєму радникові Арнольдові Марголінові і до його допомоги визначено радника О. Шульгина. Арнольд Марголін відбув численні розмови з послом адмірала Колчака, Маклаковом, а далі з Керенським, Соколовим, Сухомліном, Слонімом, Вішняком, Авксентьевом та Н. Чайковським.

Українська пропозиція співпраці з московськими противольшевицькими силами була така: спільна боротьба проти большевизму; визнання права кожної новоутвореної національної держави на своє існування, а лад тієї національної території має вирішити остаточно конституанта кожної з цих держав; таке саме право визнають не-московські народи Московщині, коли вона скине большевицький режим, а до того часу скличуть окремі конституанти існуючі московські противольшевицькі режими у кожній своїй області — Сибірі, на Доні і т. д. Питання союзу цих держав в тривалій формі, отже в конфедерації, має право вирішувати пізніше тільки кожний утворений конституантою уряд. *)

Зразу московські діячі з поважною міною обіцяли, що вони готові дискутувати над «цим інтересним проектом», але коли шанси Колчака і Денікіна поправилися в терені і на паризькій ґрунті, вони, просто, стали викручуватися, а далі цілком перестали говорити з «націоналами», а зокрема з Українцями.⁶⁾

Це цілком зрозуміло, що коли московські дипломати й політики довідалися, про намір Найвищої Ради визнати Колчака «де факто» «Всеросійським Правителем», то вони вже не бачили ніякого сенсу говорити більше про якусь співпрацю з національними урядами, зокрема ж з українським. Для цих «націоналів» вони тепер мали тільки одну плятформу порозуміння: піддатися під правління «Верховного Правителя» Колчака та його заступника Денікіна.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

НАЙВИЩА РАДА НА ШЛЯХУ ДО ВИЗНАННЯ НЕПОДІЛЬНОСТІ РОСІЇ

БІЛОМОСКОВСЬКІ ЗАХОДИ ПЕРЕД НАЙВИЩОЮ РАДОЮ
В КВІТНІ — ТРАВНІ 1919

Можемо правильно оцінити дипломатичну ситуацію на Міровій Конференції в Парижі на весні 1919 року тоді, коли візьмемо до уваги факт, що на цій ґрунті діяло дуже рухливе дипломатичне представництво біломосковського руху. В травні-червні 1919 діяла на паризькій ґрунті «рада амбасадорів» колишньої царської Росії, а окрім того ще спеціальне представництво адмірала Колчака, що вже раніше був оголосив себе «Верховним Правителем» цілої майбутньої Росії, яку він збирався визволити від большевиків та «збирати русські землі» під єдину центральну владу. Всі ці колишні російські царські дипломати мали добрий досвід і живі особисті зв'язки та знайомства з державниками антантських держав. Це їм давало чималі успіхи в дипломатичній боротьбі за те, щоб Мірова Конференція відкинула національний принцип щодо територій колишнього російського царства, а щоб вона зате визнала принцип неподільності «єдиної Росії». В користь цього імперіялістичного принципу біломосковські дипломати здобували собі вплив крок за кроком. Французів вони мали від самого початку. Британці хиталися від самого початку. А Американці, зокрема ж Вилсон, були спочатку за національний принцип щодо

Сходу Європи, а потім під натиском Французів, Польків і білих російських дипломатів хиталися й хиталися, поки вкінці не перехилилися в користь московського імперіялізму.

На паризькій ґрунті були знайшлися в тім часі не тільки біломосковські дипломати, зв'язані в сто відсотках з білими арміями Денікіна, Колчака і інших, але також деякі «ліві» емігранти, зокрема ж із соціалістичного табору, якщо вони не колаборували з большевицькою владою. Були тут московські соціалісти-революціонери правої і центральної течії, очолювані тоді колишнім прем'єром Александром Керенським і Борисом Савінковом. Окрім них були деякі соціал-демократи (меншевики) та народні соціалісти.

СТАНОВИЩЕ БІЛОМОСКОВСЬКИХ І СОЮЗНИХ ВІЙСЬК НА ФРОНТАХ

Для ясності ситуації треба нам пригадати собі, що в квітні-травні 1919 були ось такі білі російські армії та їх уряди:

На Сибірі урядувал адмірал Колчак з титулом «Верховного Правителя Росії». Він на початках білого руху мав найсильнішу армію, яка числила при кінці 1918 року разом з чеським легіоном і уральськими козаками до 180 тисяч вояків на фронті і в резерві.

Колчака підтримувала значна інтервенційна армія альянтів (Британців, Японців, Французів й Американців), які тримали під своєю охороною далекосхідні порти над Тихим Океаном і залізничий шлях. Колчаківська армія діставала величезну допомогу від альянтів у формі військового виряду та зброї, а крім того постачання для цивільного населення.

На Півдні, на території Кубанських Козаків і на сусідніх землях, була зформована «Добровольча Армія» ген. Денікіна, який підкорив собі при допомозі альянтів також Донських Козаків та Кубань. Його сили росли з малих початків при кінці 1918 постійно в міру успіхів Колчака на східнім фронті, який на весні 1919

зближався до території європейської Росії. Цей ріст видно з таких даних: в травні 1919 всі сили Денікіна досягали лише 64 тисячі, а вже в жовтні 1919 вони числили 160 тисяч вояків у першій лінії. Власне Денікін був розпочав на весні свою генеральну офензиву з головним напрямком Харків - Полтава, Орел - Москва. Його початкові успіхи були великі, бо 27 червня він відбив Харків, 20 червня він зайняв цілий Крим, 29 червня він здобув Катеринослав і продовжував похід на Київ. Кримські сили одночасно рушили на Одесу, яка була здобута приблизно в тім самім часі, коли українські сили 30 серпня були здобули Київ і там на ніч з 30 на 31 зустрілися з денікінцями.

Александр
Керенський

Третім біломосковським фронтом був так званий «північно-західний фронт», яким командував ген. Юденіч. Цей фронт знаходився на пограниччі Естонії, яка йому служила базою. Звідсіль він загрожував безпосередньо другій столиці большевизму — Петрограду.

дові. Стратегічне значення цього фронту було найбільше. Його близькість до Петрограду давала йому можливість кожного моменту здобути цей центр большевизму і відтяти Советську Росію цілком від моря та зв'язку зі закордоном. Це був би страшний удар по большевизмі.

Вкінці був ще «північний фронт» коло Архангельська. Там знаходилося до 35 тисяч британських сил, які мали деяку підпору в місцевих російських відділах, що належали до тамошнього російського уряду.

Як велика була допомога цим московським силам, видно з того, що на весні 1919 Лойд Джордж оцінював її на 950 мільйонів доларів.*) Але це була покищо тільки збройна і вирадна допомога. На весні прийшла ще до того політично-дипломатична та моральна допомога для руху за єдину неподільну Росію. Її дала Найвища Рада Мирової Конференції. Це вимогли російські дипломати і політики не тільки своєю зручністю, але й тим, що вони приходили до Найвищої Ради не з порожніми руками: вони показували свою силу в білих російських арміях, про які тут була коротка згадка.

*) На підставі звітів, які знаходимо в актах Мирової Конференції, видно, що білим російським арміям лише дві держави, Америка та Франція, дали були таку допомогу в зброї та вираді: Колчакові — 300,000 одностроїв, Денікінові — 200,000 одностроїв, 500 мільйонів набоїв, 2 тисячі машинових крісів, 400 важких гармат і 135 літаків. Окрім того величезну допомогу в зброї дала була Денікінові ще Британія.

Америка провадила велику допомогую акцію для цивільної людности в Європі, зокрема ж для тих країн, що колись належали до царської Росії (балканські країни, Польща, Сибір під Колчаком, Кубань під Денікіном і т. д.). На ту ціль призначила Америка кругло 4 бильйони доларів, атонажу харчів іодягів у загальній вазі 40 мильйонів тон. Між тією допомогою важливе значіння мали медичні засоби проти пошесних недуг і виради лікарень.

ЗАЛАШТУНКОВА ДИСКУСІЯ ПРО КОЛЧАКА І РОСІЮ НА МИРОВІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ

Коли питання визнати чи не визнати Колчака, як представника «об'єднаних урядів Росії» стало на Міровій Конференції вже пекучим, рішився Александер Керенський вживати всіх заходів у колах Американської Делегації, щоб при її допомозі вимогти від Колчака при нагоді його визнання засаду Установчих Зборів Росії. Керенський мав розмови з членами Американської Делегації та її експертами. Дня 4 травня 1919 списано окремий меморандум з розмови з ним. Цікавіші уступи цього запису такі:

Керенський є переконаний, що большевики саме тепер викінчують свою силу і їх скинення є тепер тільки питанням кількох місяців.*) Він переконаний, що після большевиків стане паном Росії Колчак; він дуже побоюється, що Колчак почне режим ледве менше кривавий ніж режим большевиків. Він переконаний, що єдина розв'язка російського питання, що лежить в інтересах Росії і світу, це повернення правдивої демократичної влади на підставі коаліції партій, які стоять за принципи березневої революції 1917 (тобто виключення одної крайности — большевиків і другої — монархістичних реакціонерів).

Далі про становище Керенського говорить меморіал дослівно:

Керенський запевняє, що уряди французький і британський, а щонайменше їх репрезентанти на Сибірі, все підпомагали і заохочували реакційне оточення Колчака. Він переконаний, що альянтські уряди повинні мати спільну політику щодо Росії, політику, яка була б у згоді з принципами, уложеними в запрошенні на Прінкпську Конференцію, політику, яка підтримувала би демократичну коаліцію і діяла б проти екстре-

*) В оцінці ситуації Керенський тоді помилявся глибоко так, як він помилявся завжди. М. С.

містів з обох боків. Він думає, що то тільки З'єднані Держави Америки можуть взяти провід щодо установлення такої об'єднаної російської політики.

Як головні пункти такої російської політики, яку він рад би бачити, щоб антанта здійснювала, є такі:

«а) Ми [тобто ЗДА] повинні повідомити Колчака, що ми схильні визнати його уряд, як уряд Росії, але тільки під умовою, що він дасть доказ своїх демократичних принципів шляхом таких кроків:

«1. Привернення громадянських свобод, земств і громадських організацій та сибірського парламенту;

«2. Реорганізація його кабінету міністрів на коаліційній підставі;

«3. Приречення скликати установчі збори для цілої Росії, як тільки це стане можливим;

«4. Публічне забезпечення, що аж до зібрання установчих зборів селяни мають залишитися в посіданні землі, яку вони тепер мають, а робітників не вільно позбавити свобод, які вони здобули в березневій революції (організація, страйки і т. д.).

«б) Якщо Колчак на підставі дипломатичних повідомлень заявиться готовим прийняти ці умови, то Керенський думає, що альянтські уряди повинні негайно визнати його і його приятелів як «Тимчасовий Уряд Росії» аж до скликання установчих зборів».)

Сугестії Керенського є типічні для нього, тобто повні наївности і нерозуміння ситуації. Раз він висловлює переконання, що Колчак є неменш кривавим тираном ніж Ленін зі своїм Совнаркомом, то що помогли б усякі Колчакові приречення і деклярації про демократизм за ціну допомоги альянтів? Такі самі приречення складали большевики за допомогу на час «передешки». Для ніякого реаліста в політиці не могло бути сумніву, що Колчак за ціну продовження допомоги може зложити проклямацію найчистішої демократії, а на практиці буде продовжувати режим білого большевизму, бо правдивий реакціонер, яким був з переконання Колчак, інакше як по-реакційному, поводитися не може. На жаль, цю наївну картину про спасенність пус-

тих приречень вмів Керенський засугерувати також членам Американської Делегації на Міровій Конференції та кінець-кінців допровадити до визнання кривавого Колчака «де факто» «Верховним Правителем Росії» аж до «зібрання установчих зборів», які після його перемоги і так були б не зійшлися.

Проте, не відразу ця сугестія Керенського закорінилася в колах усіх членів Американської Делегації в Парижі. Дехто з її членів мав реалістичний сенс і не бачив ніякого глузду приймати запевнення і навіть присяги за чисту монету від явного реакціонера, що він демократ, готовий боротися за демократію! В кореспонденції державного секретаря Лансинга з Вашингтоном знаходимо одну телеграму, де власне стверджено, що дехто має переконання, що було б немудро визнати уряд Колчака навіть тимчасово (як це пропонував саме тоді Керенський), бо ж «здається, що він є військовою диктатурою». Ці люди висловлювали погляд, що опозиція проти його визнання відпала б тоді, якби він зараз скликав установчі збори, а не відклав їх скликання на час після своєї перемоги.»)

Лансинг даремно тратив час, щоб передавати застереження «декого» щодо визнання Колчака до державного департаменту у Вашингтоні, тобто до апарату спеціалістів зовнішньої політики. Цей апарат, як показує відповідь заступника державного секретаря Полка, був наперед уже переконаний, що Колчак вже є дійсним демократом і вже зобов'язався скликати колись Всеросійські Установчі Збори. Отже цей апарат не мав застережень до визнання Колчака.») Єдиний, що мав серйозні хитання щодо визнання Колчака, був Президент Вилсон. Власне тільки завдяки його натискові справа визнання Колчака не була вирішена негайно, але тяглася ще деякий час по різних нарадах, поки Вилсон цілком не уляг впливові свого москвофільського оточення на чолі з державним секретарем Лансингом.

ЛАНСИНГ ПРИНЦИПОВО ЗА НЕПОДІЛЬНІСТЬ ІМПЕРІЇ

Лансинг був принциповим противником права на самовизначення всіх націй.») Не з причини незнання національної проблеми на Сході Європи, а тільки з причини її легковаження, він виступав проти визнання суверенності для визволених немосковських народів у 1919 році. У своїй книзі про мирові переговори Лансинг виразно пише, що «народи Естонії, Лотви, Литви, України, Грузії і Азербайджану мають своєю кров'ю, мовою і расовими рисами елементи [національних] ріжниць, які дають кожному з них в більшій або меншій мірі і характер визначеної національності. Ці всі народи посідають аспірації стати незалежними державами...» Не зважаючи на це все уряд З'єднаних Держав заявився в користь Великої Росії, що охоплює також західні території старого царства за вийнятком провінцій, які належали до розділеного польського королівства і країв, які тепер займає республіка Фінляндії.

Вислів своєму, просто, фанатичному москвофільству давав Лансинг нераз під час дискусії на нарадах міністрів зовнішніх справ у Парижі. Для прикладу, наведемо короткий запис протоколу зі засідання міністрів зовнішніх справ дня 9 травня 1919 року. Протокол зазначає, що британський міністер зовнішніх справ Балфур «поставив пропозицію, щоб визнати естонський уряд урядом «де факто». Лансинг рішуче спротивився цій пропозиції. Протокол коротко записує це становище Лансинга в імені Уряду ЗДА так:

«Визнання урядів de facto на територіях, які колись належали до Росії, творило б у деякій мірі розділ Росії, а це З'єднані Держави Америки обминали дуже уважно, за вийнятком [відлучення] Польщі і Фінляндії. Щодо Польщі, то сама Росія з тим погодилася.»¹²

На такий рішучий спротив державного секретаря ЗДА Балфур свій внесок відтягнув. Іншими словами, навіть визнання таких малих держав, як прибалтійські,

якими з погляду своїх інтересів спеціально опікувалася Британія, не могло бути переперте ще навіть на початку травня 1919 р. Цей факт показує нам також, що в тім часі Лансінг вже встиг переконати більшість Американської Делегації до принципу неподільності російської імперії і тому не ховався з таким становищем перед чужими міністрами, видаючи цей погляд за погляд цілого Уряду ЗДА, тобто в першу чергу Президента Вилсона. Вилсон у тім часі ще хитався і прихилився до цього принципу аж при кінці травня, як це побачимо далі.

В цій справі Лансінг не критикує Вилсона, що він пізніше піддався на Міровій Конференції впливам Москвинів і Поляків та своїх американських москвофілів, бо ж сам Лансінг належав до тих москвофілів, що обороняли неподільність російського царства. Він у цій своїй книзі виразно признає, що «ця політика була і продовжує далі бути правильною.»²⁰⁾

Нема сумніву, що визнання Колчака в характері голови «всеросійського» уряду заперечувало принцип самовизначення націй, який впровадив Вилсон у міжнародне право і якого він був щирим визнаватцем. Вилсон довго вагався в цій справі, поки не пішов по лінії сугерованій Керенським: визнати приречення Колчака, що він після перемоги скличе «Всеросійські Установчі Збори». В уяві щирого американського демократа таке зобов'язання і можливість скликання конституанти виглядало, що воно не цілком суперечить, а тільки модифікує принцип самовизначення націй. Якби Вилсон був більшим реалістом, то він певно зрозумів би і відчув би, що факт визнання Колчака в характері всеросійського тимчасового правителя заперечує в самім корені права не-московських народів згідно з його власним принципом.

ПОГЛЯД ЛОЙДА ДЖОРДЖА І ЧЕРЧИЛА НА РОСІЮ

Дальший хід міркувань і дискусій над питанням Росії у зв'язку з проблемою визнання Колчака був досить дивним.

Дня 7 травня 1919 відбулася нарада великої чwórки — шефів урядів ЗДА, Британії, Франції й Італії. Перший у цій справі забрав слово Лойд Джордж.

«Ситуація в Росії, говорив він, розвивається в дуже знаменний спосіб і її треба скоро полагодити. Маємо перед собою цікаве заломання більшовиків, отже британський уряд натискає на вирішення. Здається, що Колчак зробив такий поступ вперед, що він буде мати можливість скоро подати руку збройним силам, що мають базу в Архангельську. З другого боку є можливо, що він міг би просто маршувати на Москву. Такий погляд має Падеревський. Отож у короткім часі союзні і заприятенні держави можуть побачити Колчака в Москві. Згідно з інформаціями Падеревського і Чайковського, Колчак це, просто, вояк і ніщо більше. Про Денікіна говорять, що він є германофілом, або в кожному разі в руках шефа штабу, що є германофілом. Отож усе те вказує на побажаність наложення на Колчака і Денікіна умов, заки продовжувати далі постачання для них. Політична програма Колчака є розпливчата і неозначена, в якій містяться такі пункти, як «мусить бути земельна реформа.»²¹⁾

Цей уступ із протоколу нарад виявляє нам у всій повноті політику Лойда Джорджа: її емпіризм, тобто скакання від факту до факту, але без виробленого твердого загального погляду на певний комплекс проблем; хиткість з дня на день; улягання побічним впливам. Єдине незмінне в того роду політиці, то хвилевий опортунізм, без глибшої думки про те, чи ця хвилева користь потім не «вилізе боком». Від політики переговорів з більшовиками в Москві, що її заступав Лойд Джордж від січня до квітня 1919, він під впливом хвилевих успіхів Колчака на фронтах у Сибірі перекинувся в найвищий оптимізм щодо того, що Колчак і Денікін

самі можуть за пару місяців повалити большевицьку владу в цілій Советській Росії. В оправдання Лойда Джорджа треба сказати, що він під цим оглядом не був більш наївним ніж недавній прем'єр Росії, Александер Керенський, який також у розмовах з альянтськими дипломатами ворожив, що Колчак повалить большевиків до кількох місяців.

Все ж таки треба дивуватися, що британські і американські та французькі військові експерти тоді також помилялися щодо можливості перемоги Колчака і Денікіна над цілою Советською Росією без допомоги немосковських націй. Людський потенціал Колчака був дуже вузький, бо спертий тільки на рідкім населенні Сибіру, що тоді числило всього 6 до 7 мільйонів. Те саме відноситься до людських ресурсів генерала Денікіна на Кубані, а частинно в Донській області і північній Кавказі. Вони самі ніяк не могли чисельно переважити силу большевицького війська, бо Совнарком мав у своїх руках цілу центральну Росію і Лівобережну Україну та Білорусь. Вже цей момент виключав перемогу Колчака й Денікіна над большевиками. Але до того долучився ще суспільно-організаційний момент. Большевики спирали свою владу на виробленій і мілітарно-дисциплінованій партії, яка сама числила більше дорослих членів, ніж обидва генерали мали змобілізованих вояків.

Напрошувалася сама собою думка, що обидва генерали могли перемогти большевиків мілітарно тільки тоді, коли вони діяли б у повній згоді з державами немосковських народів (з Україною, Польщею, Литвою, Лотвою, Естонією, Грузією і т. д.), бо тоді протибольшевицькі сили переважали б числом червону армію. Окрім того ще був потрібний справжній політично-суспільний патос боротьби, який був би можливий тільки тоді, якби ці московські уряди були побудовані на справжній суспільно-демократичній базі. Тимчасом обидвох моментів у московським протибольшевицьким русі не було. Цей рух у тім часі був опанований безнадійним чорносотенним духом з програмою єдиної не-

ділімої Росії, яка зверталася відкрито проти всіх немосковських народів.

Наївність Лойда Джорджа і Керенського була не одинока. Її поділяли також інші західні державники й дипломати і то як з власного переконання, так і на підставі опінії своїх військових знавців. Для прикладу, Винстон Черчил, що тоді був головним керівником британської акції у Росії, також на підставі опінії своїх військових експертів заступав думку, що для повалення большевицької влади в Росії вистачило б 20 до 30 тисяч рішених і на європейський лад дисциплінованих вояків. Мовляв, вони могли б по одній з головних залізничних ліній дійти без труду до Москви і скинути большевицьку владу раз на все. Жаліється Черчил тільки над тим одним, що тоді такої кількості доброго війська не було під рукою.¹³) Коли ця фантазія могла триматися голови такого реаліста, яким був Черчил, що сам був колись при війську, то що говорити про менше реалістичних діячів?

Треба тут додати ще один момент з дискусії Найвищої Ради, 7 травня, над проблемою Росії. Лойд Джордж у своїй промові при кінці згадав ще таке: Падеревський боїться, що під проводом Колчака Росія осягне дуже могутній мілітарний розвиток.

На це Клемансо зауважив коротко, що в тім пункті не варто класти за багато ваги до слів Падеревського, бо «він, як і всі Поляки, є настроений проти Росіян».

Ясна річ, що Лойд Джордж наводив погляд Падеревського про можливість віднови російської мілітарної потуги тому, що він сам побоювався, цілком слушно, такої перспективи. Зате Клемансо, як виразник французької політики і публічної думки, не тільки не боявся відродження російського мілітаризму, але ще бажав собі його найскоріше, як противагу проти Німеччини.

Вилсон після того долучився до пропозиції Лойда Джорджа, щоб зажадати від Колчака і Денікіна програми суспільно-політичних реформ, заки мала б наступити постановою про дальше посилення їм допомоги.

На тім це засідання над цим питанням закінчило дискусію.¹⁴⁾

Промова Лойда Джорджа на нараді великої чвірки містила в собі дипломатичні хитрощі. Британський уряд був наставлений тоді на те, щоб визнати не кого іншого головою всеросійського уряду, а власне Колчака. Тому він наперед запідозрів Денікіна в германофільстві (Денікін справді був германофілом під час німецької окупації України, але таким самим германофілом був спочатку Колчак і інші московські діячі з кадетами включно). Знаючи від своєї політичної розвідки, що американська делегація під впливом Вилсона буде вимагати словесних «гарантій» від Колчака щодо «демократичности», Лойд Джордж наперед запобігав прихильності американського шефа уряду для своєї сугестії, заявляючися також за такими «гарантіями». Про те, що таке визнання Колчака заперечує право немосковських націй на самовизначення, Лойд Джордж дипломатично замовчав.

З дискусії на нараді видно, що польський прем'єр і міністер зовнішніх справ, Ігнаці Падеревський, вмів у колах Найвищої Ради грати ролю «знавця» російських справ. Вже те, що говорив у своїй промові британський прем'єр, доказує, що Падеревський був зручним дипломатом польської справи. Падеревський своїм становищем у справі Колчака йшов явно на руку британському урядові і представляв всупереч дійсності Колчака як «тільки вояка», тобто не як якогось небезпечною реакційного політика. Згідно з фальшивою тактикою Дмовського і Пілсудського, треба було як найдовше продовжувати громадянську війну серед Москалів та їх війну проти України, щоб таким чином мати вільну руку для здобуття українських земель та щоб ослаблювати майбутню Росію. По-фарисейськи Падеревський говорив Лойдові Джорджові, що він має страх, що Росія під проводом Колчака розвинеться у надто велику «мілітарну потугу». Клемансо взяв цю заяву Падеревського за чисту монету і уважав за потрібне

її ослабити заувагою, що Падеревський є «протиросійського погляду, як усі Поляки».

В ході наради великої чвірки Лойд Джордж запропонував, щоб велика чвірка вислухала ще опінію недавнього провідника московського уряду в Архангельську, Н. Чайковського. Мовляв, він знає добре Сибір, бо за ліберальні погляди його заслужив туди царат. Лойд Джордж найбільше боявся відновлення царату в Росії і то більше ніж самого большевизму. Президент Вилсон зі свого боку на це замітив, що большевизм може заломитися, а царська Росія може залишитися. В проєкті договору з Німеччиною нема нічого такого, говорив далі Вилсон, що перешкоджувало б Німцям на могутній промисловий і торговельний союз з Росією.¹⁵⁾

ВИЛСОН ПРО РОСІЮ І КОЛЧАКА

Нарада над «політикою в Росії» продовжувалася на засіданні великої чвірки дня 9 травня 1919. Тим разом першим виступив Вилсон зі своїми сугестіями. Він наперед пригадав, що З'єднані Держави Америки посилають тепер в Сибір не військовий виряд, а допомогу для цивільного населення. Окрім того він заявив, що альянти умовилися провадити через свою окрему комісію сибірську залізницю і боронити цю залізницю своїми збройними силами. Америка погодилася давати охорону цієї залізниці від Владивостоку аж до Іркутська на Заході. Вилсон виразно підкреслив, що «становище американського уряду таке, що він не вірить у Колчака. Тимчасом британські і французькі військові представники в Сибірі його підтримують.»)

¹⁴⁾ Треба мати на увазі, що американська військова охорона великої частини сибірської залізниці представляла для Колчака також велику мілітарну допомогу Америки, не кажучи про велике значіння допомоги для цивільного населення, про яке не мусів Колчак старатися. М. С.

Далі Вилсон на підставі звітів американського генерала в Сибірі, Гровса, представив нараді факт на-тягнених відносин між московськими військовими відділами Колчака і відділами Американців, які стояли охрононою при залізничній лінії. Московським воякам не подобалося те, говорив Вилсон, що американські відділи не йдуть на фронт битися. Він мусів тоді мати досить серйозні звіти про стан напруження між обома сторо-нами, коли він висловив побоювання, що на Сибірі готово прийти до збройної боротьби між московськими і аме-риканськими відділами.

Вилсон ще підкреслив, що на його думку альянти мають залишити Росію, стягнувши з її території свої війська: «Росіяни мають самі воювати зі собою за своє».¹⁹⁾

Неприхильний настрої Вилсона до Колчака стара-лися злагіднити Лойд Джордж і Клемансо. Вкінці по довшій дискусії вони погодилися на тому, що треба поставити умови дальшої допомоги альян-тів для Кол-чака та доручити секретареві Лойда Джорджа, Филип-пові Керові, щоб він написав проєкт послання аль-янтів до Колчака. Також погодилися на пропозицію Лойда Джорджа, щоб перед тим ще вислухати Чайков-ського.

В міжчасі Вилсон наказав своєму представництву в Японії, щоб воно вислало спеціального обсерватора до Омська, де був осідок Колчака, і там на місці переко-налося про відносини життя під владою Колчака. Одно-часно «амбасадор Росії» у Вашингтоні, Б. Бехметев, ро-бив свої сильні заходи, щоб посунути вперед визнання Колчака. Він представив державному департаментові ЗДА багато матеріалів про «демократизм» Колчака, на-водячи його різні нібито «демократичні» заяви і зобо-в'язання, що він буде тільки так довго диктатором, як довго того буде вимагати боротьба проти большевизму аж до перемоги. Ці матеріали поспішно переслав за-ступник державного секретаря, Полк, до американ-ської делегації в Парижі. Отож довкола Вилсона згу-

щувалася атмосфера, прихильна для визнання Колчака тимчасовим правителем «всієї Росії».

Ще один момент при цій нагоді треба підкреслити. Члени великої «чвірки», а особливо Лойд Джордж, бу-ли переконані, тим разом слушно, що треба з найбіль-шою увагою ставитися до вимог селянства в земельній справі. Лойд Джордж у дискусії на нараді великої чвірки, як головний пункт умови щодо допомоги для Денікіна, ставив земельну справу: Колчаків і Денікінів уряд не сміє в ніякому разі відбирати землі, яку селяни тепер мають. Зате, про національний принцип, забули всі.

НАЙВИЩА РАДА В ОСТАННЄ ПЕРЕД ВИЗНАННЯМ КОЛЧАКА ГОВОРІТЬ ПРО УКРАЇНУ

На другий день після вище згаданої дискусії (тоб-то 6 травня), прийшла на нараді Найвищої Ради згяд-ка про загальну українську справу. Ця справа вплива-є тоді при тім пункті нарад, який ставив питання східних кордонів Польщі. Йшлося в цім пункті тільки про кордони Польщі в зв'язку з ліквідацією колиш-ньої Австро-Угорщини. Коли цю справу формально полагоджено покищо так, що відложено її на пізніше, тоді Лойд Джордж підняв питання про Україну, як це виразно записує короткий протокол з наради. Він поставив питання: Чи не могли б тепер союзні і запри-язнені великодержави цю справу полагодити?

Цьому розглядові спротивився Вилсон. Він, що-правда, заявив, що альянти можуть розглянути і по-лагодити справу кордонів між Україною і Польщею. Проте, він бачить трудність для полагодження цієї справи в тому, що Україна проголосила себе незалеж-ною від Росії.

З цим підходом до справи воснові погодився не-гайно також Лойд Джордж, заявляючи на замітку Вилсона, що справа кордонів між Україною і Польщею є частиною загального російського питання. Але, він

все таки висловив надію, що Найвища Рада визначить спеціальний день для дискусії над цим питанням.

На це Вилсон поставив пропозицію, щоб наперед рада альянтських зовнішніх міністрів докладно перевірила цю справу, зробивши відповідний дослід, а після того дати свою рекомендацію в справі країн колишньої Австро-Угорщини.

Тим способом Вилсон ухилився від відповіді на поставлену сугестію Лойда Джорджа щодо розгляду української справи разом з «загальною російською проблемою». Її залишено до часу дискусії над Колчаком і Денікіном. Проте, як побачимо далі, в ході пізнішої дискусії над «російським комплексом» шефи держав цілком забули про Україну і про Білорусь.¹⁷⁾

"РОСІЙСЬКИЙ ДЕМОКРАТ" ПРО "ФЕДЕРАТИВНУ РОСІЮ"

Зараз на другий день, 10 травня 1919, велика чвірка знову займалася «справою Росії» і при тому вислухала вияснень провідника московських демократів Н. Чайковського. Чайковський, по втечі зі заслання на Сибірі за царату, перебував довгі роки в Америці й Англії, отже говорив плавно по-англійськи. Лойд Джордж представив його наперед іншим членам Найвищої Ради в найбільш рожевих кольорах. У своїх виясненнях Чайковський виставив якнайліпше свідoctво «демократичности» і для Колчака і для Денікіна. Висновок з його вияснень для великої чвірки насувався сам собою: Треба визнати принаймні «де факто» Колчака урядом «всієї Росії» і помагати йому та підлеглим йому генералам далі всіми матеріяльними і політичними засобами.

Під час випитувань Чайковського окремими членами великої чвірки відразу було видно, що британський прем'єр є сильно заінтересований у тому, яке становище займає Колчак, Денікін і сам Чайковський до прибалтійських народів і їх державних змагань. У тому часі Британія змагала до того, щоб на побережжі Балтійського Моря створити собі прихильні бази. На пи-

тання Лойда Джорджа, «яке є істотне становище центрального уряду [Колчака] до малих держав, таких, як Фінляндія, Естонія, Лівонія, Литва і т. д.», Чайковський наперед говорив широко про земельне питання в прихильній для Колчака й Денікіна сенсі, а потім вже безпосередньо відповів на питання Лойда Джорджа так:

«Питання становища центрального уряду [царату] до малих, є дуже делікатним і незадовільним у Росії. Наслідок незвичайного централізму за царату і поведінки большевиків супроти цих країн був такий, що всі національні групи повстали і їх охопила мода незалежности. Але, коли вони дивляться на справу холодно і оцінюють своє економічне становище, то вони стають далекі від такої розв'язки [в напрямку незалежности]. Під економічним оглядом ці малі країни є слабкі і тому вони мусять неминуче попасти до якоїсь іншої країни. Наприклад, кажуть, що Литовці отримали до тепер великі суми від Німеччини. Я мав багато розмов з естонськими репрезентантами в Парижі і вони признавали цю правду. Вони спочатку говорили, що тому, що Німеччина свого часу була завоювала Естонію, то вони мусіли уважати себе звільненими від зв'язків із Росією і зачинати своє життя наново. Я відповів [їм], що я розумію їх точку погляду, але не можу визнати аргументу такої «tabula rasa»,^{*)}, бо ж Реваль [великий морський порт Естонії] стоїть у воріт Фінської Затоки і він збудований при допомозі московської [російської] енергії. Вкінці вони приобіцяли, що коли прийде час останнього полагодження і коли Росія буде трактувати їх як рівних з рівними, а не як обов'язкових членів російської держави, то вони готові до переговорів. Вони післали в тому сенсі телеграму до голови свого уряду, але з огляду на тамошню поважну ситуацію і вибори, відповідь на це відтягнулася. Естонія має в Парижі двох репрезен-

^{*)} Це латинські слова, які означають — «таблиця чиста», або «таблиця витерта».

тантів. Я переконаний, що також Литва має представників [у Парижі]. Ці представники не мають повноваження рішати такі питання, але вони можуть переговорювати...»¹⁸⁾

Чайковський виявив себе зручним полемістом, дипломатом і політиком. Він навмисно старався звузити питання Лойда Джорджа про «малі держави». Лойд Джордж правдоподібно питав не тільки про самі балтійські країни, що його зрештою найбільше цікавили, але також про інші «малі» в порівнянні з Росією нові держави з території колишнього російського царства, бо ж на це вказували його слова «і так далі». Тимчасом Чайковський обмежив себе до дійсно малих балтійських народів і поминув цілком кавказькі народи, які разом куди більші від балтійських, а вже навіть не натякав на існування двох найбільших не-московських народів — Українців і Білорусинів. Щоб збути цілком дальшу дискусію над національним питанням на Сході Європи, він старався його злегковажити, як якусь «моду», що сьогодні є, а завтра уступить місце іншій «моді». А накінець він використав факт, що велика чвірка не старалася до того часу вислухати представників не-московських народів і що не було надії, що вона це зробить, то він, просто, виставляв твердження явно неправдиві, що будім то репрезентанти Естонії і інших балтійських народів самі не вірили в справедливість своїх національних сеператизмів від Росії.

Як зазначає запис протоколу тієї наради великої чвірки, не цілком був задоволений тими виясненнями Чайковського Орляндю. Він поставив Чайковському те питання, яке принаймні в тій формі мало зазначити якесь відношення «центрального уряду Росії» до національної справи. Отож Орляндю запитав Чайковського, чи Росія може бути зорганізована на зразок ЗДА, як федерація. На це Чайковський відповів, що не має права на це питання давати відповіді від «об'єднаних урядів», а тільки може висловити свою особисту думку, що Росія може бути федеративною республікою.¹⁹⁾

Того самого дня Найвища Рада, дістала для інформації і розглядала славетну декларацію Денікіна з 10 квітня 1919. Ця декларація складається з 7 пунктів, які повні загальників, але конкретно ставить справу так, що завданням і метою Денікіна є відбудова колишньої російської імперії. Про існування національної справи на цій території ця декларація Денікіна мовчить цілком, а свій демократизм виявляє тільки в тому, що в пункті 6-ім обіцяє «децентралізацію через обласну автономію і ширші міри самоврядування.»²⁰⁾ Це було все, що могла Найвища Рада бачити зі заяви Денікіна.

Це не значить, що про велику українську націю не було тоді мови на Найвищій Раді взагалі. Але в дискусії про визнання єдиного «всеросійського центру» під проводом Колчака, не згадано України зовсім.

ВИМОГИ НАЙВИЩОЇ РАДИ ДО КОЛЧАКА

Питанню визнання уряду Колчака присвятила Найвища Рада ще 5 своїх засідань. З дискусій на цих засіданнях варто зареєструвати тільки деякі голоси з великої чвірки щодо большевиків і протибольшевицького московського руху. На засіданні 19 травня Вилсон висловив свою опінію про не-большевицькі російські уряди, що вони можуть кожної хвилини зламатися, якщо альянти не дадуть їм дальшої допомоги. Таким чином цей рух в його очах не мав виглядів ані хвилини протриматися власними силами.

На цю замітку Вилсона Лойд Джордж додав завагу:

«Це справді дивне, якщо взяти висоту дотеперішньої допомоги, яку вони [російські генерали] отримали від альянтів. Адже вони отримали понад 950 мільйонів доларів у вартості озброєння, амуніції.»

Ясна річ, що ця завага вказувала на те, що без альянтської допомоги московський протибольшевицький рух був би до того часу не утримався.

Вилсон у цій дискусії вказав на те, що державний департамент ЗДА з одного боку, а Александер Керенський і його політичні приятелі в Парижі з другого боку вимагають від Найвищої Ради, щоб вона визнала Колчака і Денікіна та далі давала їм допомогу тільки тоді, коли Колчак і Денікін зобов'язуються до певної демократичної програми. З цим погоджувався Вилсон, а потім також Лойд Джордж.²¹)

На засіданні 20 травня Клемансо виявив себе також незвичайним оптимістом щодо упадку большевиків, бо підкреслював, що большевики вже падають надолину. Знову ж Вилсон по цих всіх довгих дискусіях і тяганинах про «російську справу» на цьому засіданні признався, що він цілком не жалує, що раніше не виробив собі політичного погляду на «російську справу». На його думку ще й тепер не можна мати певної «російської політики».

На це Лойд Джордж завважив Вилсонові і іншим колегам:

«Там є мала можливість вибору. Тут маємо справу з лютаючою революцією, бо її певні особи, до яких можна мати мало довір'я, стараються здушити. Єдиною причиною, чому альянти заохочували їх, було тоді те, щоб не допустити до Німеччини постачання [з Росії]. Але вони мають право тепер сказати нам, що ми їх до тепер підтримували: Ви не можете залишити нас в безпомічній стані.»

На це Вилсон старався оправдати американську інтервенцію в Сибірі так, що заявив, що Американці пішли помагати Чехам, щоб вони вийшли з Сибіру до Європи, але Чехи відмовилися від того.

Лойд Джордж ще раз, вже у виразній формі, підкреслив, що британський уряд є переконаний, що неможливо тепер залишити ці московські протибольшевицькі сили в положенні безпомічності.

Вилсон настоював на своїм, що принаймні треба дістати зобов'язання, заки далі помагати.

З цим погодився також Клемансо, щоб таким чином створити угоду на Найвищій Раді. Тоді Вилсон прочитав меморіал Керенського і його політичних приятелів з вимогами щодо програми генеральських урядів. Пункти Керенського були такі: 1) Антанта повинна вимагати від окремих російських груп, щоб влада в Росії була відбудована на засадах демократії і тільки під цією умовою буде далі йти допомога. 2) Заки зможе зійтися Всеросійська Конституанта, мають бути краєві законодавчі збори і мають діяти відповідні місцеві уряди. 3) Щоб вислати репрезентативну альянтську місію туди для догляду. 4) Посилки харчів під большевицьку окупацію, як це пропонують альянти, є для справи протибольшевицької визвольної війни шкідливі.

Лойд Джордж зразу не хотів прийняти таких пропозицій Керенського, бо це, мовляв, може розколоти Росіян. Але Вилсон рішуче настояв, щоб таки прийняти в основі пропозиції меморіялу Керенського. Рішуча постава Вилсона перемогла.²²)

На засіданні 23 травня Клемансо зручним дипломатичним ходом старався прискіпити визнання Колчака і переломити застереження Вилсона в той спосіб, що він пустив чутку, що нібито французький уряд має інформації, що Японія хоче сама вже визнати Колчака і тим випередити західних альянтів. Тому він радив, щоб прискіпити справу. Це допомогло, бо чвірка не тільки погодилася нарешті вислати узгіднений проект ноти до Колчака, але й ще негайно запросити представника Японії на окрему нараду, щоб і він погодився підписати ноту до Колчака в справі вимог до нього.²³)

Для зрозуміння способу думання і впливаючих із цього думання постанов Найвищої Ради, треба нам спитися ще трохи над дискусією Найвищої Ради дня 23 травня в справі умов щодо визнання адмірала Колчака «Всеросійським Правителем»:

Клемансо переконував інших членів Найвищої Ради, щоб визнати Колчака зараз урядом «всієї Росії». Вилсон зразу противився такій пропозиції і до нього

прихилився Лойд Джордж. Так було на передполудневій нараді. Того самого дня пополудні продовжувано цю нараду, але справа взяла цілком інший оборот, бо секретар Лойда Джорджа, Керр, приніс вже готовий проєкт листа Найвищої Ради до Колчака.

Керр був добрим стилістом і при тім вичував інстинктом інтереси британської імперії супроти проєктованої віднови російської імперії. Тим то він вставив у проєкт такі пункти, які йшли назустріч таким британським інтересам. Після прочитання цілого проєкту, члени Найвищої Ради дискутували й приймали пункт за пунктом. Їх увагу викликав пункт про те, що проєкт Керра вимагав, щоб Колчак зобов'язався, що у відновленій російській державі не буде загального побору рекрутів.

Пункт про заборону побору рекрутів у відновленій не-більшевицькій імперії підтримував Лойд Джордж. Він цілком резонно замітив, що при загальнім військовім обов'язку відновлена Росія може покликати до війська до 6 мільйонів вояків. Така армія була б загрозою для безпеки Заходу тим більше, що «раніше чи пізніше, Росія увійде в орбіту Німеччини». Проти заборони загального військового обов'язку у відновленій Росії промовляв сильно Клемансо, бо він власне з огляду на страх перед відродженням німецького мілітаризму волів мати сильну мілітарну Росію, як потенціального союзника Франції. Ці вимоги Клеманса доправили до того, що пункт про заборону загального побору рекрутів передраговано на загальникове зобов'язання в рамках Ліги Націй переговорювати про обмеження зброєнь, як того хотів Вилсон.

Окрім того Вилсон з огляду на інтереси власників колишніх російсько-царських облігацій («бондів») при зятягненні позички на американськім ринку цікавився пунктом, щоб підкреслити зобов'язання Колчака платити Заходові після перемоги старі царські державні довги. В проєкті відповідний пункт устійнено.

Зрештою Керр, вірний традиціям британської дипломатії, не домовляти всього до кінця, в своїм проєкті зручно, не говорив виразно про визнання Колчака «де юре» «Всеросійським Правителем», але писав лише про дальшу допомогу альянтів на підставі цих пунктів листа. Справи на нараді 23 травня ще не вирішено, але відложено для евентуальної консультації ще на другий день, щоб за той час могли ще прийти певні інформації від дипломатичного апарату в Лондоні і Вашингтоні.²⁴⁾

Дня 24 травня було продовження наради великої чвірки над питанням Колчака і Росії далі. На цій нараді Вилсон, між іншим, прочитав телеграму від державного департаменту ЗДА у Вашингтоні. В телеграмі є порада, щоб у пункті п'ятім, де в проєкті говориться загальною про урегулювання відносин між балтійськими країнами і Росією, зробити докладнішу формуляцію. В першій проєкті була мова лише про те, що коли ці стосунки не будуть наладнані між самими сторонами, то тоді буде поагода справи «через консультацію і співпрацю з Лігою Націй». Відома річ, що «консультація» — це до нічого незобов'язуюча балачка. Тимчасом Лансінг із Вашингтону телеграфував, що треба б вставити докладне зобов'язання Колчака, аби він погодився на автономію балтійських країн і що Колчак і його уряд мають підтвердити ті стосунки, які можуть існувати між балтійськими країнами і альянтами. З тієї телеграми видно, що на Лансінга мусів бути у Вашингтоні натиск з боку британських дипломатів, бо то вони спеціально були зацікавлені в гарантії прав для балтійських країн.

Це узгіднено на нараді. Далі Вилсон підніс пропозицію, щоб на наступну кінцеву нараду запросити японського представника Чинду, щоб із ним узгіднити позицію щодо Колчака і майбутньої Росії.

Запрошений на нараду Чинда ще того дня явився в Найвищій Раді, як повноправний член її у тім питанні. Вилсон йому пояснив, що ці умови до Колчака і його товаришів є запропоновані тому, що альянти мають по-

боювання, що може розвинутиися чиста військова диктатура Колчака, на якого мають вплив реакційні чинники.

Після поновного прочитання виправленого проекту Керра, його ухвалено всіми голосами.²⁰⁾

Вкінці 26 травня 1919 вислано цю ноту до Колчака. Нота властиво формулює остаточно цю «російську політику», якої протягом пів року альянти ніяк не могли виробити собі всі разом, ні кожна великодержава окремо. З цієї причини ця нота є зворотним пунктом Мирової Конференції щодо «російського комплексу», тобто щодо питання Росії і не-московських народів на Сході Європи та в Азії. З огляду на вагу цього документу подаємо його наперед дослівний текст, а після того деякі зауваження.

**НОТА НАЙВИЩОЇ РАДИ ДО КОЛЧАКА З ВИЗНАННЯМ
ЙОГО ТИМЧАСОВИМ "ВЕРХОВНИМ ПРАВИТЕЛЕМ"
НЕПОДІЛЬНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ**

«Париж, 26 травня, 1919.

«Союзні і заприязнені держави переконані, що прийшов час, коли вони повинні ще раз з'ясувати ту політику, яку вони планують переводити щодо Росії.

«Завжди було головною аксіомою для союзних і заприязнених держав виминати втручання у внутрішні справи Росії. Свою первісну інтервенцію вони зробили для тої єдиної мети, щоб допомогти тим елементам у Росії, які бажали продовжувати боротьбу проти німецької автократії і увільнити їх країну від німецької влади та щоб спасти Чехо-Словаків від небезпеки, перед знищенням більшовицькими силами. Від перемир'я 11 листопада 1918 вони тримають війська у різних сторонах Росії. Вони посилали амуніцію і постачання за дуже значні кошти, щоб помагати тим, що заприязнені з ними. Але, як тільки зібралася Мирова Конференція, то вона зараз прагнула принести для Росії мир і лад, запрошуючи представників усіх воюючих всередині Росії урядів, щоб зустрітися з ними в надії, що вони зможуть влашту-

вати тривале розв'язання російських проблем. Цей проєкт і пізніша пропозиція помогти нужді, яку терплять мільйони в Росії, заломилися з причини відмови советського уряду прийняти за підставу умови припинення воєнних дій у часі, коли мали йти переговори чи праця допомоги. На деякі союзні і заприязнені уряди йде натиск, щоб вони відтягнули свої війська і щоб не видавати дальших витрат у Росії на тій підставі, що продовжування інтервенції не дає ніякого вигляду на якесь полагодження справи. Але вони готові продовжувати свою допомогу в межах, які закреслені нижче, якщо вони будуть певні, що це дійсно pomoже російському народові до волі, власної влади і миру.

«Союзні і заприязнені уряди тепер бажать заявити врочисто, що метою їхньої політики є привернути мир всередині Росії тим способом, щоб дати можливість російському народові назад взяти в руки керування своїми власними справами за посередництвом вільно вибраних установчих зборів та привернути мир вздовж границь, влаштуовуючи полагодження спорів про границі російської держави і її взаємини зі сусідами через мирний арбітраж Ліги Націй.

«Вони переконані досвідом останніх 12 місяців, що неможливо досягнути ті цілі шляхом зв'язків з советським урядом у Москві. Тому вони рішені помагати урядові адмірала Колчака і заприязненим з ним [урядам] амуніцією, вирядом і харчами, щоб вони могли устателізуватися як уряд Росії, якщо вони приймуть від них [альянтів] означені гарантії, що їхня політика має те саме на оці, що політика союзних та заприязнених держав. З огляду на те вони раді б запитати адмірала Колчака і заприязнених з ним, чи вони схочуть погодитися на наступні застереження, на яких вони отримали умовну допомогу від альянтських і заприязнених держав.

«На першім місці те, що коли вони тільки здобудуть Москву, то негайно скличуть Установчі Збо-

ри, вибрані вільним, тайним і демократичним голосуванням як найвищий законодавчий збір для Росії, перед яким уряд Росії має бути відповідальним, або якщо в тому часі порядок достатньо не буде повернений, то вони скличуть Установчі Збори, вибрані в 1917 році, щоб вони засідали так довго, аж вибори будуть можливі.

«Друге, що всюди по територіях, які вони опановують, вони дозволять на вільні вибори нормальним порядком до всіх локальних і легально установлених зібрань, як наприклад громадські ради, земства і так далі.

«Третє, що вони не будуть підтримувати ніякої спроби відновити привілеї будьякої кляси чи стану в Росії. Альянтські і заприязнені держави довідалися з вдоволенням про урочисту декларацію адмірала Колчана і його заприязнених, що вони не мають наміру повертати старої земельної системи. Вони переконані, що ці принципи, які треба здійснювати при розв'язанні того чи іншого внутрішнього питання, мусять бути залишені до вирішення Російським Установчим Зборам, але ж вони бажають мати задоволення, що ті, кому вони готові помагати, боронять громадянську і релігійну свободу всіх російських громадян і що вони не будуть пробувати повернути режим, який революція знищила.

«Четверте, що незалежність Польщі і Фінляндії має бути визнана та що на випадок, якби угодою не були полагождені границі і взаємини між Росією і цими країнами, то їх віддасться на розсуд Ліги Націй.

«П'яте, що якщо полагодження взаємин між Естонією, Лотвою, Литвою, та кавказькими і закавказькими землями і Росією не було б скоро досягнене угодою, то полагодження буде переведене в консультації і кооперації з Лігою Націй, та що аж до переведення такого полагодження уряд Росії погоджується визнати ці території як автономні і potwier-

дити ці взаємини, які можуть існувати між їхніми фактичними урядами і альянтськими та заприязненими урядами.

«Шосте, має бути визнане право Мирової Конференції рішити майбутність румунської частини Басарабії.

«Сьоме, що як тільки уряд Росії буде уконститутований на демократичній базі, то Росія має приступити до Ліги Націй і кооперувати з іншими членами в справі обмеження зброєнь і військової організації у цілім світі.

«Вкінці, що вони будуть стояти при декларації адмірала Колчака з 27 листопада 1918 про російські державні довги.

«Альянтські і заприязнені держави будуть раді довідатися якнайскорше про те, чи уряд адмірала Колчака і його заприязнені є готові прийняти ці умови, а також у випадку, коли вони приймуть, чи вони приступлять до утворення єдиного уряду і єдиної команди армії, як тільки військова ситуація на це дозволить.

«Підписані: Ж. Клемансо, Д. Лойд Джордж, В. Е. Орляндю, Вудров Вилсон, Сайонджі.»²⁸

НАЙВИЩА РАДА ВРОЧИСТО ВИЗНАЄ ПРИНЦИП "НЕПОДІЛЬНОСТІ РОСІЇ"

Вдаряє при читанні цього документу насамперед те, що він у докладній формі заперечує право державного самовизначення для всіх немосковських народів опріч Поляків і Фінляндців. Щодо цього ця нота є відкритим зломанням пунктів Вилсона, які він сам, а потім і інші альянти, проголосили на Мировій Конференції, як підвалину міжнародного права при влаштуванні «Нового Порядку» світу після війни. Через те нота є зломанням виразного міжнародного зобов'язання альянтів разом з урядом ЗДА і тим самим вона суперечить вселюдській моралі, яка вимагає сповнення добровільно прийнятих на себе зобов'язань.

Право самовизначення націй проголосив Президент ЗДА Вилсон в імені ЗДА перед Сенатом і Палатою Репрезентантів, які не опонували тому. При переговорах про перемир'я на підставі пунктів Вилсона, Найвища Рада потім не раз покликувалася на це право. Право самовизначення націй є впливом підставової ідеї демократії про згоду народу на свою владу, а демократія

Кн. Георгій
Львов

в свою чергу є впливом природного права, даного Творцем природи. Отож формуляція «російської політики», яку нарешті перевели альянти у своїй ноті до Колчака, є також потоптанням демократії, природного права і Божого права.»)

В чому нота альянтів до Колчака ламає всі ці права? Вона заперечує право самовизначення всім немосковським націям, які вже від 1917 - 18 творили свої національні держави і боронили їх самі своїми збройними зусиллями, з меншим чи більшим успіхом, перед

московським наступом та білими інтригами. Воля цих народів була до того часу виявлена ясно і у загальних виборах і найважливішим плебісцитом, бо збройним опором проти чужої московської агресії. З усіх тих народів тільки два удостоїлися ласки в очах великої п'ятки — Поляки і Фінляндці. Всі інші залишені в межах майбутньої російської імперії, яку мав наново збудувати під білим прапором уряд адмірала Колчака, разом з підлеглими йому урядами Денікіна і Юденіча.

Маленьку ласку в очах великої п'ятки знайшли малі народи Прибалтики і Північного Кавказу та Закавказзя. Для них Найвища Рада застерегла в ноті автономію в межах відновленої російської імперії і навіть передбачила цілу процедуру, яка мала діяти у випадку непогодження між цими народами і відновленою центральною владою Росії. Такі спори мала вирішити консультація Ліби Націй. Цей арбітер у випадку відновлення російської імперії і її членства, як великої держави, в Раді Ліги Націй, був судом лева над язвигатем, то все таки в тому випадку створено принаймні фікцію оборони національних прав цих малих народів перед волею майбутньої Всеросійської Конституанти.

Всі інші і то більші народи колишньої російської царської імперії були залишені на повну самоволю абсолютизму російської конституанти. Коли відпадала від російського царства Польща і Фінляндія та коли треба було сподіватися, що малі народи з гарантованою автономією не підуть до російської конституанти, то всеросійська конституанта мала б навіть при найбільш демократичних вільностях при виборах забезпечену велику московську більшість. Якщо ж зважити, що у випадку перемоги уряду Колчака вибори переводила б його переможна влада, методи якої мало чим різнилися від большевицьких, то на практиці представники не-московських народів були б недопущені до конституанти взагалі, навіть якби вони її не бойкотували. Про це не могло бути для нікого спору, коли зважити, що всі рішальні чинники уряду Колчака (він сам, а далі

Денікін і Юденіч) поза балтійськими і кавказькими краями не визнавали ніякого національного питання на території колишньої російської імперії і навіть словом не обіцяли берегти хочби тільки їхні культурні права. Чого ці народи могли сподіватися від Колчака і Денікіна, то хіба тільки самоврядування громад і якогось «обласного» представництва, нічого більше.*)

В суті речі проголошена програма Денікіна і Колчака виразно заперечувала можливість існування автономії малих народів, згаданих у ноті великої п'ятки, бо ж їхня програма говорила виразно про віднову єдиної «неділимої» Росії, отже про автономію мови бути не могло. Все, що вони обіцяли, то було громадське і обласне самоврядування, а не національне.

Найбільші по Москвинах країни на Сході Європи, Україну і Білорусь, нота великої п'ятки виключала навіть з-під обіцянки автономії, яку давано балтійцям і кавказцям. Україна і Білорусь мали залишитися цілком без ніяких гарантій міжнародного ахрактеру, на ласку і неласку переможця — тобто московського націоналізму. Нема сумніву, що з погляду міжнародного зобов'язання, яке взяла була на себе Америка і за нею ан-

*) Славетна декларація генерала Денікіна, що мала показати перед альянтами його нібито демократичність, виглядала так:

"1) Знищення большевицької анархії і віднова правного порядку в країні.

"2) Віднова могутньої єдиної неділимої Росії.

"3) Скликання Національного Зібрання на підставі загального виборчого права.

"4) Переведення децентралізації влади через обласну автономію і широкє місцевє самоврядування.

"5) Гарантія повної громадянської свободи і свободи віровизнання.

"6) Негайне приступлення до земельної реформи для усунення земельної нужди трудового населення.

"7) Негайне переведення робітничого законодавства, що забезпечить трудящі класи від визиску їх державою і капіталізмом.²⁸⁾

танта, це було віроломство і неморальність. З погляду реальної політики це рішення було немудрим, бо якщо альянти справді бажали допомогти протибольшевицьким силам до перемоги над большевизмом, то вони мали творити кооперацію всіх тих сил — самостійних немосковських національних держав і московського протибольшевицького руху. Без такої кооперації московський протибольшевицький збройний рух не мав тоді у ніякому разі виглядів на перемогу.

Велика п'ятка при тому не тільки що не ввімнулася за право самовизначення згаданих вище двох найбільших по Москвинах народів, але ще фактично стала на позицію боротьби проти цих народів: адже альянти не тільки визнавали за правильну єдинонеділимську програму Колчака і «заприязнених з ним», але ще давали йому повну політичну, моральну, фінансову і мілітарну допомогу, щоб вони могли збройно поборювати визвольні змагання України і Білорусі та зрештою також кавказьких народів. Зокрема Україні не давано ніякої допомоги і проти неї переведжено найбільш стислу бльокаду навіть щодо медикаментів.

У цім акті найбільшу відповідальність поносить французький уряд, бо він всією парою пер до підтримки відбудови решти «великої Росії» після відкroення від неї польських і фінляндських земель. Японія мала в цій справі свою окрему політику, яка тут не вимагає нашого розгляду. Зате оба шефи англомовних великодержав — ЗДА і Британії — мали багато доброї волі, але в силу різних обставин вони були видані на поталу «експертів» і «інформаторів», які їх не інформували льояльно або звіти яких не доходили до шефів, а застрягали в руках вищих дорадників. Проте, якими спонуками не керувалися б обидва шефи, їх відповідальність через те не щезає, бо ж вони мали обов'язок поінформуватися або вибрати собі ліпших дорадників, які діяли б вільно чи невільно не на користь большевизму, а на користь права в міжнародних взаєминах.

Цей страшений документ, якому на ім'я нота Найвищої Ради до Колчака і заприятенних з ним, має ще одно значення: ця нота була рішучим вироком проти Української Народної Республіки, що саме тоді стояла у важкій боротьбі проти московсько-більшевицької агресії. Формула Найвищої Ради, яка розв'язувала «російську проблему» так, що визнавала єдину неділиму Росію, зверталася виразно проти України і відмовляла їй права на незалежне і навіть на федеративне становище. Вона навіть не гарантувала для України автономії в межах відновленої російської імперії, яку їй гарантував у 1917 р. Тимчасовий Уряд Росії у Петрограді. Найвища Рада рішила тоді підтримувати тільки єдинонеділимський напрямок і тим самим звернулася проти України.

Того значення не оцінила вповні делегація УНР-Республіки на Міровій Конференції і не оцінила того також відповідно влада УНР-Республіки. Українська Делегація в Парижі уважала цей акт тільки часовим, який може скоро змінитися відповідним протестом і дальшими виясненнями. Тої самої думки був також Уряд УНР, як про це доказує його політика. Це була ілюзія, що Денікін може знайти спільну мову в розподілі сфер стратегічного та адміністративного діяння між собою і Урядом УНР-Республіки до часу перемоги, як — здавалося — над спільним більшевицьким ворогом. Звідсіля випливала пізніша серпнева помилкова офензива об'єднаних Українських Армій в напрямку на Київ і Одесу. Ця офензива власне була політичним гробом української державности на жертівнику протибільшевицької боротьби без кооперації з московськими протибільшевицькими силами під проводом Колчака і Денікіна.*)

*) Цю проблему наświetлимо докладно в дальшій томі нашого історичного нарису.

ПОЛОЖЕННЯ В УКРАЇНІ В ЧАСІ ДИСКУСІЇ НАЙВИЩОЇ РАДИ ПРО "РОСІЙСЬКИЙ КОМПЛЕКС"

Політична вина членів Найвищої Ради не зменшується ніяким моментом: ні тим фактом, що вони були мало ознайомлені з національною проблематикою Сходу Європи, ні неправдивою пропагандою ворогів України — московських і польських імперіялістів. Члени Найвищої Ради, раз вони взялися рішати про долю Сходу Європи, мали безумовний обов'язок ознайомитися з усіми проблемами цієї частини європейського континенту і тоді справедливо ставитися до них. Справедливо ставитися, це значить: дотримати своїх публічних зобов'язань щодо проголошеного міжнародного права самовизначення націй.

І також не може оправдати членів Найвищої Ради те положення, в яким, під час їхнього обміркування і постанови в справі спадщини колишньої російської імперії, знаходилася Україна. Коли зійшлася Найвища Рада при кінці грудня 1918 р., то Україна ще мала достатньо власних сил, щоб її враховувати, як важливий чинник у затриманні більшевицько-московського походу на Європу. Найвища Рада тоді зігнувала цей важливий наявний факт міжнародної політики і нового порядку в Європі. Від грудня 1918 р. по квітень 1919 року, тобто за шість місяців безоглядної оборонної війни України власними силами, при повній політичній і матеріально-економічній і навіть санітарній бльокаді антанти проти неї, оборонні сили України корчилися, а її регулярний фронт під тиском переваги Советської Росії котився постійно на Південний Захід до Дністра і кордонів Румунії, та в напрямку Заходу, до Збруча і Случі.

В часі, коли в половині квітня 1919 року Найвища Рада остаточно взялася обміркувати і вирішувати питання урегулювання питань російської імперії, то ситуація оборони Української Народної Республіки була вже дуже погана. Фронт Південно-Західній, який спинав похід советсько-московських армій в напрямку

Одеси і Дністра, був відколений від решти фронту УНР. Його командування заломилося і було проголосило свій ревокм, який звернувся був на власну руку з пропозицією миру з Советським Союзом. Коли ця пропозиція була відкинена, то опір цієї великої української військової групи був зломаний і вона була примушена відступити на територію Румунії з великим матеріалом і людьми: 700 скорострілів, 15,000 крісів, 7 мільйонів крісових набоїв, 34,000 гарматних набоїв, 80 гармат і інше. З тієї невдачі виник страшний факт: повне опанування більшовиками цілого Правобережжя по Збруч. Фактично залишився на початку квітня лише фронт на Волині, куди до Рівного перенісся осідок Директорії і Уряду УНР.

Але, при кінці квітня 1919 р. сталася друга страшна катастрофа для Української Народної Республіки: дня 29 квітня 1919 командир Північно-Волинського фронту, отаман Володимир Оскілко, підніс злочинний бунт проти Директорії. Того дня він стягнув із фронту значну кількість своїх військ і перевів у Рівнім арештування міністрів Уряду УНР. Щоправда, на другий день бунт був згноблений, але з самого бунту вийшла страшна шкода для України. Оскілко ослабив свій фронт і проти більшовиків і проти Поляків. З Поляками він мусів бути вже в день виступу в порозумінні, бо вони зараз без бою забрали Луцьк із великими запасами вищого амуніції. Знову ж більшовики використали ослаблення фронту і почали наступ. Опір українського фронту був слабкий, бо вістка про бунт Оскілкі важко відбилася на душі вояків.³⁰⁾

Наступила катастрофальна ситуація для Дієвої Армії УНР. Ця армія стояла під загрозою, що її відріжуть Поляки і більшовики від Галичини і задусять у «мішку». Тим то вже дня 5 травня 1919 під цією загрозою Уряд УНР покинув Рівне і відступив через Броди до Тернополя, в Галичині. Вся Дієва Армія поспішно евакувалася з Волині, щоб скупитися в Галичині в районі Озірної — Тернополя і Волочиськ. В тім моменті Уряд УНР-республіки фактично майже не посідав своєї території

поза Галичиною, а шойно з Галичини міг починати офензиву проти більшовиків на Схід від Збруча, щоб здобути собі частину території. В тім офензивнім русі помагала Дієвій Армії також частина Української Галицької Армії.³⁰⁾

Вся Дієва Армія УНР в тім часі була зредукована до невеличкої кількості багнетів. Вона мала всього 14 тисяч багнетів і шабель.³¹⁾

Ясна річ, що вороги Української Народної Республіки, московські більшовики і білі неділимські імперіялісти вже подбали про те, щоб цей катастрофальний стан Української Держави на Придніпрянщині довести до відома Найвищої Ради, чи її експертів. Коли на початку травня Найвища Рада ще не була остаточно рішена «відписати» Україну зі своїх міркувань і постанов, то при кінці травня вона вже рахувала українську державність на Придніпрянщині за скінчену. Ось, одна з причин, яка довела до того, що для України в ноті до Колчака з 26 травня 1919 р. навіть не згадано про вимогу автономії нарівні з малими балтійськими краями. На початку Мирової Конференції ще обмірковано можливість визнати Україну в статусі суверенності. Потім, після неуспіхів оборони і внаслідок заходів протиукраїнських чинників, змінено це становище на федерацію. А при кінці травня вже навіть поминено згадати про автономію для України.

ВІДПОВІДЬ КОЛЧАКА НА НОТУ НАЙВИЩОЇ РАДИ

Вернімся назад до акції альянтів, що була зв'язана з нотою Найвищої Ради до Колчака і його «заприязнених». Після доручення ноти великої п'ятки в оригіналі Колчакові і відписів ноти його «заприязненим» (Денікінові, Юденічові і Міллерові в Архангельську) стали вони в розмовах з альянтськими представниками висловлювати свої застереження навіть проти тих паперових вимог ноти, які були в ній у користь малих народів і в справі Басарабії.

Цікаве становище Міллера в Архангельську. Коли Міллер, як представник російського уряду в Архангельську, дістав відпис ноти, то він сказав французькому представникові відкрито, що ні Колчак, ні Денікін, ні ніхто з московських політиків не може визнати відступлення «спадщини Росії», як це передбачує пункт 5 і 6 ноти. Незалежність Польщі визнана легально, але незалежності Фінляндії легально не визнав ніякий повноважений російський уряд. Якщо Росія дала б свою згоду на незалежність Фінляндії, то мусіла б жадати спеціальних військових гарантій для оборони Петрограду. Щодо Естонії, то вона і так не може існувати економічно як незалежна країна, отже Росія не потребує на довшу мету тією справою турбуватися. На незалежність Литви в дійсності ніхто з Росіян не погодиться. Якби справді Росія дала право прибалтійським країнам відділитися, то вона вернулася б до часів з-перед Петра Першого.³²⁾

Колчак висловився приватно перед альянтськими представниками особливо гостро щодо конституанти з 1917 року. Поза тим він по нараді зі своїм міністерством зовнішніх справ дав формальну відповідь на кожний пункт ноти так, щоб діставати далі альянтську допомогу і одночасно не бути дійсно зв'язаним якимсь зобов'язанням. В кожній неприємній справі він прибирав демократичну міну і відсилав рішення цієї справи до — «демократичного установчого зібрання». Формальна відповідь Колчака була дана 4 червня 1919. Її головні уступи такі:

«Уряд, яким я проводжу, з радістю довідався, що політика альянтських і заприятельованих держав щодо Росії є в досконалій згоді зі завданням, яке поставив собі російський уряд, а цей уряд понад все старається повернути мир країні і запевнити російському народові право рішати про свою долю вільно через Установчі Збори.»

Далі Колчак сказав, що він вже робить заходи в справі скликання Установчих Зборів Росії. Мовляв, він

визначить дату виборів тоді, коли большевики будуть цілком переможні. При тому Колчак застерігається дуже зручно, що ці Установчі Збори будуть мати суверенне право «рішати всі питання російської держави як зовнішніх так і внутрішніх справ». Це застереження, в суті речі, наперед касує всі зобов'язання Колчака, які він тепер давав би альянтам у таких чи інших справах. Щоб ще більше підкреслити цей момент, то Колчак виставляє це застереження ще при окремих пунктах вимог, які ставила нота великої п'ятки. Він заявляє, що дуже радо годиться на негайну дискусію з альянтами в справі «мирного розвитку народів, обмеження зброєнь і запобіження війнам при допомозі Ліги Націй», але застерігається знову, що всі територіальні справи і питання державних меж будуть належати вирішенню російської конституанти.

Щодо Польщі, то проти її незалежності Колчак не має ніяких застережень, бо він пригадує, що її незалежність визнав ще Тимчасовий Уряд Росії під проводом князя Львова. Проте, розмежування між Росією і Польщею остаточно повинно бути відложено аж до рішення Всеросійської Конституанти.

Незалежність Фінляндії остаточно, на думку Колчака, може визнати тільки російська конституанта.

Про балтійські і кавказькі народи відповідь Колчака не має турбот. Він обіцяє вже тепер переговорювати з ними про автономію, але застерігається виразно, що автономія для цих народів буде різна.

Характеристична річ, що Колчак відкинув вимогу п'ятки, щоб він признав арбітраж Ліги Націй у тому випадку, якби переговори з цими народами про автономію не могли дійти до угоди. Він замість арбітражу (розсуду) Ліги Націй у цих справах годиться дипломатично тільки на «добру службу» Ліги Націй, тобто лише на посередництво, яке, як відомо, до нічого не зобов'язує.

Розуміється, що цей генеральний засіб вирішення шляхом конституанти подає Колчак також щодо справи Басарабії.

Одне тільки зобов'язання приймає Колчак безза-
стережно, а саме щодо сплати заграничних довгів ца-
рату, бо це особливо турбувало західні великодержави,
що були великими вірителями царату.

Нарешті загальниково Колчак заявляє, що буде бе-
регти громадські свободи громадян без різниці їх по-
ходження і релігії. При кінці ноти Колчак виразно за-
значає, що він говорить не в імені «Росії», а в імені «На-
ціональної Росії», тобто, що це буде нова Росія мос-
ковського націоналізму.

НОТА КОЛЧАКА ЗАДОВОЛЬНЯЄ НАЙВИЩУ РАДУ

Найвища Рада, отримавши цю відповідь Колчака,
розглянула її на засіданні 11 червня 1919. Відповідь
прочитано докладно і на диво — всі члени наради ви-
знали її повні вдоволяючою. Ніхто не завважив, що
відповідь Колчака по суті була виминаюча. На другий
день рішення оповістити ноту п'ятки, відповідь Колчака
і нову ноту Найвищої Ради. Сталося це оповіщення 13
червня. Текст ноти, якою прийнято до задовільного ві-
дома відповідь Колчака, йде далі по лінії єдиненділім-
ства:

«Альянтські і запряжені держави бажають по-
твердити отримання відповіді адмірала Колчака на
їх ноту з 26 травня. Вони вітають тон цієї відповіді,
бо він, як їм здається, є в сутній згоді з їх пропози-
ціями, які вони зробили, і що вона містить у собі за-
довільні гарантії свободи, самоврядування та миру
російського народу і його сусідів. Тому вони згід-
ні давати адміралові Колчакові і його запряженим
далі ту підтримку, яка зазначена в їх попереднім ли-
сті».

Підписи: Д. Лойд Джордж, Вудров Вилсон, Ж.
Клемансо, В. Е. Орляндю, Н. Макіно.³³

Залишалось ще питання інтерпретації ноти вели-
кої п'ятки, відповіді Колчака і прийняття її до відома.
Білі московські дипломати старалися поставити всі точ-

ки, які на всякий випадок зберігали б панівне право
Московії над іншими народами колишньої царської ім-
перії.

Амбасадор «Росії» Бехметев у Вашингтоні відра-
зу поспішився поставити державному департаментові
ЗДА виразне запитання про інтерпретацію. Щоб улег-
шити відповідь і відразу її сугерувати, Бехметев сам
зформулював свою інтерпретацію і тільки запитав, чи
ця інтерпретація правильна.

Його інтерпретація виглядала так:

«Пункт п'ятий [ноти великої п'ятки до Колча-
ка] торкається інших національностей на терито-
рії колишнього російського царства. В повній згоді
з російським урядом, великодержави обмірковують
майбутність цих національностей, сперту на справед-
ливих і міцних підставах автономного розвитку. Од-
ночасно вислови цього документу виглядають так,
що вони потверджують принцип російської єдності
як цілості. Автономний розвиток має бути забез-
печений всередині границь відновленої російської дер-
жави з відповідними гарантіями прав національностей,
але без заторкнення суверенності і єдності Росії.»

Цей запит щодо інтерпретації передав державний
департамент Президентові Вилсонові до Парижу і він
відповів, що ця інтерпретація цілком правильна. Інши-
ми словами, Вилсон у тому часі був цілком свідомий
того, що він разом з іншими членами п'ятки відмовляв
не-московським народам (поза Польщею і Фінляндією)
права на вільне самовизначення, а віддавав їх у руки
евентуально переможного московського націоналізму,
взявши від його представника тільки загальникові і
паперові «забезпечення» про громадські свободи май-
бутньої відновленої російської держави.

Це рішення великої п'ятки власне означало пере-
могу большевизму, бо цим рішенням остаточно забло-
ковано допомогу для України, а дано допомогу проти
неї. А без такої великої нації, якою є Україна, перемога
над большевизмом була неможлива.

Всі наради великої чвірки і п'ятки в справі «Росії» тримано перед не-московськими народами, зглядно їхніми делегаціями в Парижі, у великій тайні. Делегації не-московських народів у Парижі аж до публікації 26 травня нічого не знали про те, що взагалі йде в Найвищій Раді Мирової Конференції дискусія над питанням визнання Колчака «всеросійським урядом» зглядно над питанням, як має найвища Рада поставитися до нових національних держав, які зорганізувалися на території колишнього царства.

Властиво, вони були навіть назагал в оптимістичних надіях на позитивне ставлення Найвищої Ради до них від часу, коли в січні 1919 р. Найвища Рада постановила була навіть скликати загальну конференцію всіх урядів із території колишнього російського царства на спільну з альянтами конференцію на Прінкіпському Острові. Ця постанова Найвищої Ради в кожному разі формально однаково трактувала різні російські уряди (Леніна, Колчака, Денікіна, і т. д.) і уряди держав не-московських народів. Коли пізніше справа такої конференції заглухла в березні, то сталося це тільки з причини відмови большевиків припинити військові дії з одного боку, а з другого з причини принципіальної відмови Колчака і його товаришів засісти за спільний конференційний стіл з большевицькими делегаціями. Прецедент запрошення всіх урядів на Прінкіпську Конференцію давав декому підставу сподіватися, що після провалу конференції на Прінкіпі прийде або конференція Найвищої Ради разом з усіма проти-большевицькими урядами, щоб з ними домовитися про дальшу дію в Східній Європі і Сибірі, або принаймні Найвища Рада перед своїм вирішенням «російського питання» вислухає поодинокі делегації держав не-московських народів. Але так не сталося, бо Найвища Рада вислухала перед своїм рішенням цілий ряд московських дипломатів і діячів, а зате цілком не слухала думки представників не-московських народів. Отож, це рішення в справі московського народу і не-московських народів

було прийняте з порушенням віковичної засади чесного процесу, яка каже, що мусять бути вислухані перед рішенням всі сторони, заторкнені даним процесом. Це мусли знати добре обидва шефи англомовних держав, Вилсон і Лойд Джордж, бо ж вони обидва були зі звання правниками.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА ПРОТИАКЦІЯ

УКРАЇНСЬКА СПРОБА ВПЛИНУТИ НА ФРАНЦУЗЬКИЙ ПАРЛЯМЕНТ У СПРАВІ "НЕПОДІЛЬНОЇ РОСІЇ"

Французька преса у величезній більшості прийняла постанову Найвищої Ради з 26 травня з повним одобренням. Панівним тоном преси був клич: «Хай живе Колчак»!

Українська делегація в Парижі пробувала вплинути на публічну opiniю у Франції при допомозі групи послів у французькій парламенті. Цими прихильниками були деякі ліберали, переважно масони. Дня 11 червня, коли ще не було в Парижі відповіді Колчака на альянську ноту, виголосив на пленарній нараді парламенту довшу промову в користь України, а проти принципу «неподільної Росії» посол Ляфон (Lafont). Його підтримував у цій справі посол Дальбіє (Dalbiez). Однак їх намагання переконати французький уряд до концепції блоку незалежних націй на Сході Європи у боротьбі проти большевизму і пізніше проти всякого відродження німецького імперіялізму, не мали успіху. В обороні «неділимської» політики французького уряду виступили промовці більшості парламенту. Міністер зовнішніх справ Пішон зложив при кінці цієї дебати заяву, в якій містилася зловіща теза:

«Ми бажаємо сильної Росії. Ми не хочемо, щоб були [на території давньої Росії] незалежні держави, але ми є за федеративну Росію, збудовану на вільній згоді всіх її частин».

Ця його заява прийнята великою більшістю парламенту.³⁴⁾

Міністер Пішон говорив у парламенті іменем свого уряду, що Франція бажає «Федеративної Росії, основаної на вільній згоді всіх своїх частин». Проте, ця заява йшла на практиці всупереч усій політиці його уряду, бо практика цього уряду ніколи не вимагала від представників московських чинників, щоб вони визнали цю засаду «добровільної федерації».

ПРОТЕСТ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ

Про намір Найвищої Ради визнати адмірала Колчака «Верховним Правителем Росії», в границях давньої царської імперії за виїнятком Польщі та Фінляндії, довідалася Українська Делегація в Парижі вже 26 травня 1919, коли в пресі було оповіщене основне рішення Найвищої Ради. Українська Делегація обмірковувала це важливе для України питання і рішила подати Найвищій Раді спеціальну декларацію. Голова делегації подав дня 30 травня окрему ноту, текст якої наводимо тут у перекладі з французького оригіналу:

Париж, 30 травня 1919

Делегація
Української Республіки
37 рю Ля Перуз
Телефон Пассі 33-87

Його Ексцеленції Панові Президентові
Мирової Конференції
в Парижі

«З огляду на те, що Найвища Рада проголосила намір визнати уряд Колчака, Українська Делегація має шану скласти таку декларацію:

«Після упадку царизму український нарід створив свою незалежну державу.

«Українська Центральна Рада, обрана волею українського народу, проголосила незалежність Української Держави цілим рядом правних і законних актів, підтверджених цілим українським народом.

«Свою волю творити незалежну державу заміфестував український нарід у виборах до Установчих Зборів, вибори до яких були переведені на підставі права голосування загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорційного.

«Ці вибори дали переважну більшість в користь Української Незалежної Держави.

«Національні збори [конституанта] не могли зійтися з причини державного замаху гетьмана Скоропадського.

«Нарід повстав проти режиму гетьмана Скоропадського в листопаді 1918 і після своєї перемоги встановив Директорію, як суверенну владу незалежної Української Республіки.

«Конгрес Робітників і Селян, як Національні Збори Української Народної Республіки скликаний Директорією до Києва в січні 1919 року, однодушно виявив волю всього українського народу далі жити незалежно та суверенно.

«На цім Конгресі проголошено врочисто об'єднання двох Українських Республік — Східньої Республіки, утвореної на українській території давньої царської Росії, та Західньої Республіки, утвореної на українській території давньої австро-угорської монархії.

«Проголошення того об'єднання мало за підставу однодушну ухвалу Української Національної Ради, як парламенту Західньої України, яка одночасно заявила свою сильну волю, щоб всі українські території, поділені до того часу між різними державами, злучити в одній незалежній, об'єднаній і інтегральній державі.

«Український нарід провадить криваву боротьбу на двох фронтах: за незалежність своєї об'єднаної Української Республіки на фронті проти російських большевиків, які з метою відбудови давньої Росії вчинили інвазію в Україну, та проти Поляків, які простигають руки по західні українські землі, щоб їх прилучити до Польщі.

«Таким чином український нарід зформував своїми постановами, на руїнах давних поневолюючих держав, свою власну незалежну державу і проливаючи свою кров боронить її проти нового поневолення.

«З усіх цих причин Делегація Української Республіки прохає Найвищу Раду взяти на увагу, що якби вона визнала уряд Колчака, то це було б проти однодушної і сильної волі українського народу жити в своїй Українській Незалежній Державі.

«Беручи на увагу, що тисячі російських політиків не зреклися реставрації давньої Росії, Українська Делегація подає до відома Найвищої Ради, що російський уряд, який він не був би, не розпростирається на українські землі, на яких український нарід утворив свою незалежну державу зі своїм легітимним урядом і він рішений боронити всіма своїми силами свою незалежність і суверенність.»⁸⁵

Президент Делегації Української Республіки

Підписано: Г. Сидоренко

З тексту ноти бачимо, що вона написана дерев'яно, без переконливого духа. Таку ноту могла б писати Українська Делегація тільки тоді, якби Українська Народна Республіка в тім часі справді охоплювала всі землі України, тобто принаймні від Сяну і Буга на Заході та принаймні по Донецький Басейн включно, а при тім якби УНР посідала добре виряджену, добре озброєну та дисципліновану принаймні півмільйонову армію. В тім випадку вистачило б написати щось подібне до цієї ноти з коротким висновком у формі рішучого протесту і заяви, що Україна ніколи не погодиться на свою залежність від Росії в будьякій формі та що вона всяку

спробу уряду Колчака і підлеглого йому генерала Денікіна поширити реально свою владу на Україну буде поборювати збройною силою та що відповідальність за цю війну і тим самим за підтримку більшовикам такою війною понесе антанта.

З'їзд українських дипломатів у Карлових Варях (Чехо-Словаччина) в липі 1919 р.

В першому ряді від ліва до права стоять: Р. Сінгалевич, д-р Д. Левницький, Р. Темницький — міністер закордонних справ УНР, д-р М. Залізняк і Я. Бібурович. Другий ряд: д-р В. Панейко, А. Жук, М. Славинський, К. Досяк, М. Торш. Третій ряд: А. Яковлів, д-р Я. Олесницький, О. Бурвучинський, В. Полетяка і Д. Антонович.

Тимчасом УНР тоді була у важкій ситуації і з невеликою армією. Сама заява про дотеперішнє самовизнання українського народу не вистачила. Треба було

виразно з'ясувати, що евентуальне визнання Колчака без застереження прав України доведе неминуче до війни між Денікіном і Україною, при чім треба було нарисувати перспективу неминучої перемоги більшовиків над обидвома протибільшовицькими силами — УНР і Денікіна. Така нота може ще була б комусь із членів Найвищої Ради і міністрів зовнішніх справ промовила до зрозуміння, що тепер стоїть неухильне питання: чи реально рішучою поставою допомогти боротьбі проти більшовицької деспотії і її світового імперіалізму, чи провокувати внутрішню війну протибільшовицьких сил на зразок попередньої війни Польщі проти України? Зате нота в цій нездалій дерев'яній формі, яку подала Українська Делегація без ніякої реальної політичної концепції, не могла мати ніякого впливу і значення для рішальних чинників Мирової Конференції.

Внаслідок того прийшло те, що в даних відносинах мусіло прийти: визнання «де факто» уряду Колчака, як всеросійського разом з підлеглим йому Денікіном і іншими генералами без застережень прав України.

Після публічного оголошення інформації Найвищої Ради, що вона визнала «де факто» уряд Колчака всеросійським урядом і то без ніякого застереження навіть автономії для України, Українська Делегація в Парижі знову обмежилася до подання такої ноти, яка була подібна до попередньої. Ця нота була вислана 16 червня на руки президента Мирової Конференції. Її текст був такий:

«Ексцеленці!

«Події останніх днів примушують Делегацію Української Народної⁽²⁰⁾ Республіки звернутися до Вас з наступноюнотою:

«Телеграма Найвищої Ради, звернена 27 травня до адмірала Колчака, його відповідь з 4 червня, як також відповідь представників п'яти великодержав чи своїм текстом, інтерпретованим quo ad sensum, чи то своїм властивим зміслом не тільки

не є в згоді з принципами волі, рівності і вільного самовизначення народів, але очевидно навіть досягають протилежні принципи. Проект визнання уряду Колчака, як уряду всієї Росії, скликання передбаченої для всієї Росії конституанти в Москві, все те, що з'ясоване щодо автономії балтійських і кавказьких національностей, а вкінці мовчанка про Україну, Білорусь і інші держави на території давньої російської імперії, визначають головні риси цих нот, якими обмінялися альянти і адмірал Колчак.

«Навіть дуже поверховна аналіза цих головних рис доказує, що антантські держави не тільки уважають за можливу, але навіть за побажану супрематію великоруського народу та його гегемонію, надаючи йому право вирішувати долю всіх інших націй давнього російського царства.

«Всупереч волі, яку виявив український нарід і інші народи, великодержави антанти санкціонують уряд Колчака, як уряд всієї Росії — хоча він чисто великоруський [московський] що до свого складу і характеру.

«Не беручи на увагу розкладу Росії та формації на території давньої Росії цілого ряду незалежних держав, тепер хочуть вернутися до ідеї скликання конституційного зібрання цілої Росії, в якій великоруський нарід, щодо числа найсильніший, був би наверху [над іншими народами], маючи абсолютну більшість голосів [в конститутивнім зібранні].

«Після цих загальних заміток треба перейти до спеціального і для нас найбільш пекучого та найбільш істотного питання, то є питання Української Республіки та слід сконстатувати, що український нарід є найважче досвідчений [сучасною ситуацією].

«Тоді, коли антанта дає допомогу в найповнішим змісті Колчакові, Денікінові, Фінам, Полякам, Румунам, і це вона робить ще тепер, то Українська Армія позбавлена всякої підтримки антанти, є примушена провадити війну не тільки проти большевиків,

війну, яка пересягає її сили, але вона примушена боронити границі Української Держави проти агресивних польських і румунських імперіалістів.

«Цими документами підтверджено, що в очах антанти є певний рід «менше фаворизованих» народів. Телеграма п'яти великодержав, звернена до Колчака, навіть не згадує Україну...»⁷¹)

«Трудно собі уявити, що ті альянти, які визнали були право вільного самовизначення для всіх переможених народів, для народів розпаденої Австрії і навіть для народів Туреччини, не визнали його для українського народу та території України, що тепер числить понад 40 мільйонів населення. Ясно, що український нарід силою принципів волі, рівності і вільного самовизначення своєї долі не погодиться ніколи на добровільне відречення цього права. Без сумніву, що український нарід хоче мати свою власну конституанту, вибрану всіми громадянами зі своєї етнографічної території; він буде боротися за досягнення цього і постанови цієї конституанти будуть для нього дефінітивні. Ми хочемо вірити, що мовчанка про Україну не вказує на дефінітивну розв'язку альянтів і що питання України є окреме та що воно отримає сепаратну розв'язку.

«З нашого боку, щоб перешкодити всякому лиху, не залишається нам нічого іншого як конечність не рахувати на ніщо інше, як наші власні сили».

Після наведеного вище тексту йде в ноті вичислення всіх актів, якими наступило самовизначення української нації від утворення УЦРади аж до утворення Директорії УНРеспубліки. Це майже повторення протягом 23 рядків машинового письма з попередньої ноти. Кінчається ця нота такими постулятами:

«Делегація Української Республіки в Парижі має честь вимагати від Мирової Конференції:

«1. негайного визнання Української Республіки, як суверенної держави;

«2. визнання Директорії як найвищої актуальної влади;

«3. підтримка та моральна й матеріальна допомога в боротьбі Української Республіки проти більшевизму та анархії.»

Підписали: Г. Сидоренко, президент Делегації Української Республіки — В. Панейко, віцепрезидент Делегації Української Республіки.³⁸⁾

Ця нота не потребує ніяких коментарів, бо до неї стосуються всі замітки до попередньої ноти.

ПРОТЕСТ НАЦІОНАЛЬНИХ РЕСПУБЛІК ПРОТИ РІШЕННЯ НАЙВИЩОЇ РАДИ

Оптимізм делегацій не-московських держав був мало розбитий оповіщенням документів листування Найвищої Ради з Колчаком 13 червня 1919. Делегації вчитали в газетах рішення про свої нації без них. Вони забрали становище в цій справі одним актом. Цього вимагала логіка політичної тактики. Всіх їх разом вдарено рішенням Найвищої Ради, отже всі вони разом мусіли відбитися. П'ять днів пізніше, тобто 18 червня 1919, делегації не-московських народів подали до Мирової Конференції таку заяву:

«Підписані повноважені делегати держав, які утворилися в межах колишнього російського царства, то є:

Республіки Азербайджану,
Республіки Естонії,
Республіки Грузії,
Республіки Лотви,
Республіки Північного Кавказу,
Республіки Білоруси,
Республіки України,*)

*) Тут вичислені не-московські республіки в алфавітному порядку латинського алфавіту та англійської назви нації. Немає в заяві підпису уряду Литви. М. С.

«Зазнайомившись зі змістом листування між Радою Великих Альянтських і Заприязнених Держав та адміралом Колчаком щодо тої допомоги, яку мають згадані великодержави дати Омському Урядові [Колчака], мають шану в імені своїх урядів заявити наступне:

«1) Республіки Азербайджану, Естонії, Грузії, Лотви, Північного Кавказу, Білоруси та України створилися й існують з вільної волі населення цих держав. Їх конституції є вироблені, а їх взаємини до сусідніх держав устійнені та будуть вирішені їхніми конституційними зібраннями, які вже обрані або будуть обрані на підставі загального виборчого права. Отож рішення органів урядової влади Росії, які вони не були б, не можуть у ніякім випадку торкатися суверенних держав Азербайджану, Естонії, Грузії, Лотви, Північного Кавказу, Білоруси й України, а взаємини між цими державами і Росією можуть бути улажтовані тільки як між державами, рівними у всіх своїх правах, незалежними та суверенними і тому вище згадану кореспонденцію можна інтерпретувати як заперечення такого права.

«2. Згадані на вступі республіки ще раз заявляють перед Мировою Конференцією і великодержавами своє прохання, щоб визнати їх незалежність без проволікання».

За Азербайджан підписав: А. М. Топчібачев. За Естонію: Н. Поска. За Грузію: Н. Чхеїдзе. За Лотву: З. Мелеровіч. За Північний Кавказ: Н. Чермоєв. За Білорусь: Антін Луцкевич. За Україну: Г. Сидоренко.³⁹⁾

ЗБІРНИЙ ПРОТЕСТ БЕЗ ПОЛІТИЧНОГО АСПЕКТУ

Якщо брати цей збірний протест під міру гідности й олімпійського спокою, то авторові належить перша премія. Але, якщо брати під увагу тодішню перелому хвилю і революційний здвиг, який рухав цілою землею кулею, то збірна нота цих усіх національних

репрезентантів затиша і тому вона не могла діяти на тих, хто приймав рішення про визнання принципу «неподільної Росії». В ноті бракує одного параграфу, який звернув би увагу Найвищої Ради на наслідки такого її рішення з погляду боротьби з большевизмом і на її історичну відповідальність за цей крок перед своїми країнами і цілим людством. Можливо, що добре зредагована аргументація спричинилася б не так до негайної зміни рішення, як до того, щоб в свій час учасники рішення були принаймні усвідомили собі свої власні помилки і може були б дещо зі зла направили, яке вони цілому світові заподіяли.

З тону протесної ноти пробивається новий оптимізм, що Найвища Рада може ще тепер змінити своє рішення. Видно, що автор ноти цілком не здавав собі справи з того, що оповіщення такої кореспонденції з Колчаком представляло собою зобов'язання Найвищої Ради і тільки велика сила обставин на місці могла переконати її про потребу зміни. Тою силою могла бути тільки збройна сила цих національних держав, яка утримала б ці держави на два фронти — проти червоних і білих неділимців. Дипломатична гра в Парижі, властиво, була рішенням Найвищої Ради вже скінчена, а залишалася тільки збройна гра на місцях.

Фатальну політичну помилку зробив голова Української Делегації на Мирову Конференцію, інж. Григорій Сидоренко, разом зі своїми політичними радниками. Маючи перед собою публічне визнання Найвищою Радою, принципу неподільності Росії, зокрема щодо України, українські дипломати мусіли в тій ситуації зрозуміти, що в догляднім часі Найвища Рада не змінить свого становища. Сидоренко мусів також зробити конечний висновок, що Колчак і його заступник Денікін не підуть тепер на ніякі уступки для співпраці з Урядом і Армією УНРеспубліки. Маючи в руках публічне визнання Найвищої Ради для принципу неподільної російської імперії, вони не могли піти навіть на федеративний, а не то самостійницький принцип не-московських

націй. А крім того вони мали ще запевнення дальшої вірної, збройної і фінансової допомоги від альянтів.

Тим то інж. Сидоренко мав тоді негайно передати звіт до Уряду УНР та радити йому зробити в цій ситуації відповідні мілітарні висновки. Він того не зробив, а навпаки вколисував Уряд і Голову Директорії, Симона Петлюру, в новій хвилі оптимізму, що ось-ось буде визнання України Найвищою Радою і допомога від неї.

ВИЩА СПРАВЕДЛИВІСТЬ І ПОВАЛЕННЯ КОЛЧАКА

Зроблене віроломство щодо міжнародних зобов'язань про право самовизначення народів викликало негайно, як історична Немізіс, свої наслідки. Саме тоді, коли Колчакові доручувано остаточну відповідь великої п'ятки, почала його армія терпіти поразку за поразкою. Американський представник у Сибірі вже 15 липня повідомляв до Вашингтону, що фронт Колчака буде мусіти відступати на яких 500 верств назад і що незабаром большевики будуть мати змогу зайняти й столицю Колчакового уряду — Омськ.⁴⁹) Ставка, на яку рахувала Найвища Рада альянтів, тобто, на російську реакцію під проводом Колчака, була бита і мусіла бути бита, бо вона мала проти себе і в Сибірі і на північ від Кавказу, на Кубані і на Дону і на окупованій частині України (Донецький Басейн) недовір'я або й опір не-московських народів.

Ба, що більше, об'єднана довкола Колчака і Денікіна реакція московських неділимців, не мала за собою основної маси самого московського населення, зокрема ж селянства, яке не бачило різниці між червоними і білими, як тільки ці останні приходили на зміну червоним.

Альянтські шефи урядів вірили в паперові заяви Колчака і Денікіна про їхню буцім демократичність, а не знали чи не хотіли знати того, що саме ці вожді білого московського руху собою представляють. Американський амбасадор у Японії, Морис, якому державний департамент був доручив поїхати на місце до Омська

і там перевірити ситуацію, вже в липні писав свідоцтво політичної смерти Колчака. Морисові звіти різняться діаметрально від звітів, які давав раніше з Омська американський генеральний консул Гарис, що всіма силами заступався за Колчака. В своїм звіті з 25 липня, по розгляді ситуації в Сибірі і зокрема в Омську, Морис писав до Вашингтону:

«... уряд Колчака не вмів здобути в Сибірі довір'я в нікого, за нийнятком малої скомпромітованої групи реакціонерів, монархістів і давніших військових офіціалів. Це думка всіх, з ким я говорив: представник Чехів, британські і французькі офіцери, наші [американські] залізничники, а навіть вдумчиві і помірковані Росіяни, як православний єпископ у Красноярску й іменований Колчаком губернатор у Томську кажуть, що відступ був би сигналом для страшного повстання проти Колчака, якщо не в користь большевиків, то в кожному місті по цілім залізничім шляху від Іркутська до Омська».

Далі Морис подає на підставі своїх розмов і спостережень такі головні причини слабости уряду Колчака: 1) Недовір'я козацьких провідників. 2) Нездібність російських військових і цивільних урядників, вишколених за старого режиму, зрозуміти зміну народних почувань від часу війни і революції. Всі пильні обсерватори російських справ свідчать, що там не зроблено ніякого поступу в поглядах, в поведінці або в методах правління давніших урядовців, яких тепер рух Колчака привернув до влади. 3) Невміння вести економічні справи. Всюди видно тільки спекуляцію і корупцію. 4) Нездарність військової організації зі злочинними офіцерами, які висилають на фронт необучених рекрутів. 5) Задушення всякої спроби до направи відносин.

За кілька днів після того амбасадор Морис мав розмову з французьким генералом Морісом Жаненом (Janin) і командиром британських військ у Сибірі генералом Альфредом Ноксом (Knox). Вони оповіли йому

ближчі дані про відносини у війську й адміністрації уряду Колчака. Дезорганізація, нездарність і повна корупція — так вони характеризували весь режим Колчака. Вони висловили переконання, що нема ніякого сенсу, щоб альянти посилали далі виряд і харчі в Сибір, бо це все одно пропаде даремно. На їх думку треба конечно у випадку посилок альянтського постачання і військового виряду установити альянтську контролю над цим матеріялом.⁴³⁾

Морис висловлює свій погляд на здібності самого Колчака так: Він не має ніякого досвіду у веденні війни, його міністер фінансів цілком не розуміється на фінансах, а офіцери його генерального штабу цілком нездарні. Всі вони зажерті реакціонери і скорумповані. Вся влада і командування військом з цієї причини слабі; немає опертя в репрезентативній системі. Якщо вони мали коли який зв'язок зі суспільством, то вони тепер його цілком втратили, зокрема не мають ніякого котнакту з кооперативним рухом, зі земствами та з існуючими партійними організаціями. Результат є той, що кожна ділянка адміністрації безчинна. Внаслідок того військові командири всюди захопили диктаторську владу в цивільних справах в кожній місцевості. Їх самоволя поставила все населення проти них.

Цей новий звіт амбасадора Мориса кінчається підкресленням, що він сумнівається, чи уряд Колчака переживе теперішню кризу.⁴⁴⁾

Морис не спинився на тих об'єктивних звітах. Він у своїм телеграфічнім рапорті з 8 серпня 1919 виразно висловлював свою опінію, що Найвища Рада не повинна була публічно в'язатися з таким політичним банкрутом, яким є Колчак. Він підкреслював своє переконання, що рух Колчака не може спасти Росію від большевизму. «Тільки драстичні зміни в особистім складі режиму і в його методах могли б щось досягнути в цій справі», писав він до Вашингтону. Але на підставі того, що він бачив в Омську, він прийшов був тоді до переконання, що ні Колчак, ні його цивільні колеги не здат-

ні до того, щоб зробити такі конечні переміни метод правління.

НОВА ФАЗА УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ І НОВІ НАДІЇ НА АНТАНТУ

Нічим неоправданий оптимізм Української Делегації в Парижі передавався також Директорії і Урядові Української Народної Республіки з моментом, коли вдалося відзискати з-під большевицької інвазії частину Поділля на Схід від Збруча.

Деякий військовий успіх викликав у Директорії і в Уряді УНР ілюзію, що тепер Найвища Рада таки визнає суверенність України та накаже ген. Денікінові кооперацію з Українськими Збройними Силами. Армія ген. Денікіна в травні саме почала зі свого боку також офензиву проти червоної армії. Голова Директорії С. Петлюра і прем'єр Уряду УНР Мартос, а пізніше Мазепа, були переконані, що в Денікіна мусить перемогти здоровий політичний глузд і він погодиться на розмежування впливів обидвох сторін у боротьбі проти большевизму. На тій ілюзії була збудована вся дальша політика Директорії і Уряду УНР.

Зрозуміти цю другу фазу взаємин Української Народної Республіки з антантою можна тільки тоді, коли наперед буде даний повний образ дальшого державного будівництва і боротьби Дієвої Армії УНР. Це буде предметом розгляду в наступній частині цього історичного нарису. Ми його будемо там продовжувати від того моменту, коли Директорія і Уряд УНР понесли свою тимчасову столицю до Винниці і звідсіля керували дальшою оборонною війною проти інвазії Советської Росії в Україну.

ЧАСТИНА ДРУГА

КРИЗА ПОЛІТИЧНА І МІЛІТАРНА

ЗМІНА В ДИРЕКТОРІЇ І В УРЯДІ УНР

СТАНОВИЩЕ ВЛАДИ УНРЕСБЛІКИ І ПОЛІТИЧНИХ ЧИННИКІВ ДО ВИСЛІДУ ПЕРЕГОВОРІВ У ВІРЗУЛІ

Делегація місії під проводом проф. С. Остапенка зложила свій звіт наперед голові Директорії Винниченкові, що керував зовнішньою політикою, а потім цілій Директорії і Раді Народних Міністрів. Окрім того члени місії зложили звіти своїм партіям. Звіт наступив зараз після приїзду до Винниці, тобто 7 лютого 1919 р.⁴⁾ Звіт, поданий Винниченкові і членам Директорії, був точний з повторенням кожного слова зі заяв французько-антантського представника Фрайденберга.⁵⁾ Тому треба вважати ненормальним явищем, що після такого докладного звіту делегації все одно незабаром поширено про ці переговори неточні, або перекручені інформації.⁶⁾

Винниченко, який раніше, в січні, довідався про негативне становище Французів до його головства в Директорії, мав рішення саме тому лишитися на своїм становищі, тепер мав цілком інший настрій.⁷⁾ Він прийняв звіт місії цілком спокійно і зробив з нього такий висновок, що повинен уступити з Директорії не тільки він, але щоб уступили також інші члени, що були делеговані соціалістичними партіями.⁸⁾ Новий настрій Винниченка походить звідтіль, що всі надії на замирення з Москвою саме тоді виявилися вповні нереальними. Залишалася у переконанні Винниченка єдина реальна політична дорога: власні сили УНРеспубліки і порозуміння з антантою, хоч би за ціну зміни в уряді.

В зв'язку з тими обставинами, в яких знаходилася тоді Українська Армія в обличчі великої переваги ворога, якого значна частина несвідомого селянства ще добре не знала, Директорія ще при головуванні Винниченка рішила продовжувати переговори з антантою. Вона сподівалася виторгувати допомогу на корисніших для України умовах.⁴⁹⁾ Тепер уже Директорія прийняла димісію кабінету Чехівського до відома і доручила творити новий кабінет Сергієві Остапенкові.⁵⁰⁾ Його місія творення кабінету не була легкою з огляду на те, що його партія — УПСР, зараз 7 лютого, після звіту з конференції у Бірзулі, прийняла на Центральнім Комітеті постанову змінити свою тактику щодо своєї участі в Уряді УНРеспубліки.

Центральний Комітет УПСР (центральна течія) прийняв на своїй нараді таку постанову:

«1) Правительство УНРеспубліки може вести переговори і вступати в згоду тільки з тими представниками держав, які мають на те відповідні уповноваження від своїх урядів. 2) В основу згоди повинно бути покладено: а) визнання суверенности Української Народної Республіки; б) повне невтручання у внутрішні справи Республіки; в) вивід чужоземного війська з території України; г) вирішення міжнародних справ не військовою силою, а на основі демократичних принципів».⁵¹⁾

Ця резолюція була тільки в своїй формі склонною до дальших переговорів з антантою. В істоті речі, ЦК УПСР вирішив, щоб члени партії не брали участі в дальшій кабінеті міністрів, який мав бути утворений після димісії Чехівського.

В постанові УПСР найважливішим пунктом був той, що говорив про виведення чужоземних військ з України. Якщо резолюція була б виразно сказала, що йдеться тут про інвазійну армію Советської Росії і про інвазійні польські війська на Холмщині, Поліссі і в Галичині, то все було б у порядку. Загальникова формула

резолюції зверталася однак також проти перебування антантського війська на чорноморським побережжі України, бо ж це було чужоземне військо. В принципі воно прийшло для допомоги в боротьбі України проти московського большевизму. Вимога, щоб це військо вийшло негайно з Одеси, означала ніщо інше, як фактичне перервання переговорів про порозуміння і допомогу командування цього війська і зокрема про порозуміння з Францією.

Всежтаки Остапенко взявся з енергією до свого діла і вже на другий день, тобто 8 лютого, хотів представити Директорії листу свого кабінету до апробовання. Того самого дня була скликана нова Державна Народа з участю всіх членів Директорії, димісіонованих міністрів і представників усіх політичних партій. І тут на цій нараді виявилось, що Остапенкові таки ще не вдалося утворити свого кабінету, бо члени УПСР відмовилися прийняти пости, які раніше погодились були прийняти, бо ЦК їх партії їм заборонив.⁵²⁾ Проте, Директорія настояла на тому, щоб Остапенко таки далі старався творити новий кабінет і він на це вкінці погодився знову.⁵³⁾

Творення нового кабінету поправилось остільки, що дві соціалістичні партії з урядової коаліції, соціал-демократи і соціалісти-революціонери, в тім часі отримали зі закордону вістку, що казала їм покинути ілюзію на соціальну революцію на Заході Європи. Тоді саме прийшов лист від члена УСДРП Петра Дідушка, що був членом української делегації до Парижу. Він у своїм листі представив ближче настрої, які є панівні в Західній Європі. Про безпосереднє здобуття влади самими соціалістами покищо нема мови, писав він. В урядових колах антанти є демократичні настрої, але рішуче протисоціалістичні. Він радив Директорії, щоб в інтересах української справи бодай на якийсь час створити уряд з несоціалістичних угруповань.⁵⁴⁾ Ні в партійних, ні в урядових колах у Києві, і потім Винниці, ближче не знали політичного положення в Західній Європі. Тим то лист Петра Дідушка саме тому, що він був від соція-

ліста, зробив і на членів Директорії і на провід соціалістичних партій переломове враження. Це засвідчує учасник цих нарад і читач цього листа, І. Мазепа.⁵⁵⁾

В цих настроях скликано нараду Центрального Комітету УСДРП з участю Винниченка. Вона відбулася 9 лютого 1919 р. у Винниці. Присутнім на цій нараді був також Чехівський. Учасники наради добре знали від членів делегації до Бірзулі про вимоги антантсько-французького представника Фрайденберга. Від Мазепи і Винниченка вони також знали точний зміст листа Петра Дідушка про становище в Західній Європі.⁵⁶⁾ Настрій Винниченка був вповні згідний з настроєм листа Дідушка. Було видно, що треба всім екстремним соціалістам негайно виступити з Уряду УНР і з Директорії, бо тільки тоді Україна може сподіватися достати від антанти допомогу в формі рішальної зброї — танків, щоб відкинути наступ московських большевиків проти України.⁵⁷⁾ Винниченко того дня був переконаний, що справа порозуміння з антантою після цієї зміни влади буде полагоджена скоро й позитивно. Він не брав на увагу того, що такий політичний хід був би мав цілком інше значення, якби це було сталося в половині січня в Києві. Як подає тодішній секретар ЦК УСДРП, І. Мазепа, на рішення партії вплинув також той факт, що ще в січні, з огляду на антанту, також Польща змінила свій уряд Морачевського (соціаліста) на уряд Паде-ревського (націоналістичного демократа).⁵⁸⁾

У своїй постанові ЦК українських соціал-демократів однозгідно рішив, що «з огляду на нові міжнародні умови в українській державній справі» партія відкликає своїх представників з Уряду УНРеспубліки.⁵⁹⁾ Винниченко сам промовляв за таку постанову і разом з тим заявив, що він після уступлення з Директорії, в ім'я інтересів української державности, виїде з України.⁶⁰⁾ Він заявляв, що він залишився б в Україні для письменницької праці, але з огляду на хаотичне положення в Україні, він не знайде в ній потрібного спокою для письменницької творчости.⁶¹⁾

Нова постанова обидвох соціалістичних партій була з державницького погляду доцільна і влучна. Вона давала шлях для нового Уряду УНР без внутрішньої боротьби і потрясень, а разом з тим утворювала новий клімат для переговорів з антантою. Уступлення Винниченка було тут найважливішим козирем. Член Директорії Федір Швець заявив зараз свій виступ із УПСР, отже залишався в Директорії, як безпартійний.⁶²⁾ Залишалося ще тільки питання, що має зробити член Директорії і Головний Отаман Симон Петлюра.

Симон Петлюра в цій важкій ситуації, в якій знайшлася визвольна оборонна війна України проти агресії Советської Росії, бачив, що якби він тепер уступив із Директорії, то в ній залишилися б самі слабші державники, які мало відповідали тодішнім вимогам часу. Об'єктивно кажучи, справді тоді було таке положення, що не було кому заступити Петлюру в начальній владі. З другого боку Петлюра ціле своє свідоме громадське життя був зв'язаний із соціал-демократичною партією. Цілком зірвати з нею своїх зв'язків він не хотів. Але, з огляду на державні інтереси, він уважав законечне підкреслити, що Директорія не є «виділом партій», якби це міг думати сторонній світ. Тим то він рішився подати заяву до ЦК своєї партії лишень про тимчасовий вихід з партії. Він довго вагався в цій справі і щойно 11 лютого 1919 р. подав відповідну писану заяву на руки секретаря партії.⁶³⁾ В своїй заяві Петлюра писав між іншим:

«Сучасна ситуація для України незвичайно складна і важка... Я не вважаю можливим для себе ухилитись від виконання обов'язків, як сина свого народу, перед батьківщиною, і буду, поки це можливо, стояти і працювати при державній праці».⁶⁴⁾

Формально Володимир Винниченко зголосив своє уступлення з Директорії на її засіданні не раніше як 10 лютого 1919 р. Його вихід був прийнятий до відомо-

ма. Одночасно він подав заяву про свій виїзд за кордони України.

З таким рішенням двох коаліційних соціалістичних партій і з мотивами виходу Винниченка із Директорії під виразною вимогою антанти, не погодилася третя коаліційна партія — Українська Партія Самостійників-Соціалістів. Центральний Комітет УПСС, хоч і виразно не погоджувався з політичною лінією Винниченка від грудня 1918 по лютий 1919 року, то все таки прийняв резолюцію, що він не погоджується на те, щоб члени Директорії і Уряду уступали під чужим натиском. Ця партія тоді уважала, що того вимагає оборона принципу української суверенності та що український нарід повинен настановляти сам свою верховну владу по своїй волі.⁶⁶⁾

Позитивне становище до виходу провідних лівих соціалістів з уряду, зайняли інші українські політичні партії.⁶⁷⁾

Відмінну позицію зайняла жидівська соціал-демократична партія «Поалей-Ціон», яка мала свого представника в Уряді УНР. В резолюції цієї жидівської партії говорилося:

«Тому, що Директорія не може уникнути згоди з одною з насуваючихся на Україну сил, а також приймаючи на увагу, що антанта веде явно реакційну політику, то Головний Комітет цієї партії пропонує Директорії вступити в переговори з більшовиками, приймаючи посередництво Совету Народних Комісарів, зазначаючи, що в межах советського устрою можна обстояти самостійність України».⁶⁸⁾

Ясно, що такої правди, з фактичною капітуляцією перед Москвою, тоді не могла прийняти ні одна з українських політичних партій, хіба боротьбисти, що вже раніше скапітулювали перед більшовицькою Москвою.

Зречення Винниченка з членства в Директорії пройшло в тім часі гладко і згідно з постановами обидвох соціалістичних партій ще й тому, що саме в тім

часі виявилася повна безуспішність переговорів місії Мазуренка в Москві. Того самого дня, коли Винниченко остаточно подав заяву про вихід із Директорії, прийшла телеграма советського уряду з Харкова з переповідженням угоди Мазуренка. Приймати капітуляцію перед Москвою і Харковом не рішався тоді ніхто з проводу партій. Перед ними ще стояла можливість переговорів і порозуміння з антантою на приемливих умовах. Тому саме вибрано цей другий шлях зовнішньої політики: зміну в Директорії та в Уряді УНР-спубліки.

ЗМІНЕНИЙ ОСОБИСТИЙ СКЛАД ДИРЕКТОРІЇ ТА УРЯДУ УНРЕСПУБЛІКИ

Кабінет Чехівського подався до димісії і вона була прийнята Директорією. Але ще раніше в кабінеті Чехівського було кілька змін на постах міністрів. І так, наперед міністром військових справ був ген. О. Осецький. Але, вже 8 днів пізніше (3 січня 1919), на вимогу Винниченка й Чехівського, уділено димісію ген. Осецькому, а на його місце покликано ген. О. Грекова.⁶⁹⁾ Проте, ген. Греків фактично на цім пості міг діяти мало, бо знову Директорія дала йому дипломатичну функцію переговорювати з антантсько-французьким командуванням в Одесі (7 січня 1919).⁷⁰⁾ Незабаром дано йому функції в штабі оборони Києва, а далі на початку лютого знову вислано його з місцією до Бірзулі. Першим державним секретарем був у грудні 1918 іменованій І. Сніжко, а в січні 1919 р. замість нього покликано адвоката М. Корчинського.⁷¹⁾ Міністром юстиції був іменованій суддя Генерального Суду С. Шелухин, але вже в січні 1919 р. його покликано на члена делегації на Мирову Конференцію, а його обов'язки виконував його заступник.⁷²⁾ Те саме вийшло з міністром здоров'я Матюшенком, якого покликано на члена делегації до Парижу.⁷³⁾ Міністра мистецтва Антоновича вислано на посла до Риму.⁷⁴⁾ Отож, у хвилині

Полк. О. Шаповал

прийняття димісії кабінету Чехівського, цей кабінет був вже досить змінений щодо особового складу.

Директорія від Конгресу Трудового Народу України мала вже не 5, а 6 членів, бо до неї законно входив Президент УНРади, Д-р Євген Петрушевич. У нарадах у Винниці він не брав участі з огляду на технічну перешкоду. Наряду скликано в короткім реченці, а з Станиславова трудно було скоро заїхати до Винниці.

Вперше він узяв особисту участь у засіданні Директорії щойно в дальшій періоді, в Проскурові. Чи в цих важких питаннях державного життя, які вирішувала Директорія на засіданнях у Винниці в першій половині лютого 1919 р., засягали присутні члени Директорії також думки свого колеги, д-ра Петрушевича телефоном або телеграфом, про це нема згадки в мемуаристів.

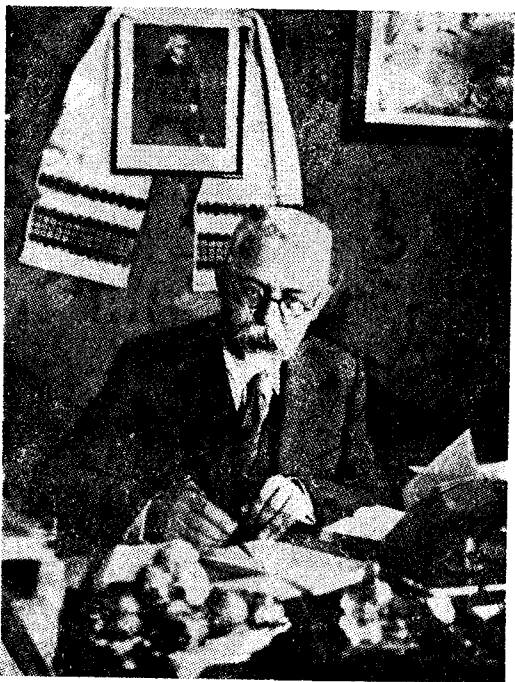
З виходом Винниченка, склад Директорії змінився остільки, що вже було в Директорії знову лише п'ять членів, бо замість Винниченка не увійшов новий член.

Тим разом Сергій Остапенко виконав свою місію, утворити кабінет міністрів, скоро і предложив листу членів кабінету до затвердження Директорії вже 11 лютого 1919 р. Директорія покликала цей кабінет своїм наказом ч. 116 дня 13 лютого 1919 р. в такім особовім складі:

Голова Ради Народних Міністрів С. Остапенко (непартійний с. р.); полк. Олександр Шаповал, міністер військових справ (с. с.); Г. Чижевський, міністер внутр. справ (с. р.); д-р Степан Федак, міністер фінансів (нац. дем.); І. Фещенко-Чопівський, міністер народного господарства (с. ф.); інж. агр. Євген Архипенко, міністер земельних справ (нар. респ.); К. Мацієвич, міністер зовнішніх справ (с. ф.); інж. П. Филипчук, керуючий міністерством шляхів (нар. респ.); проф. Іван Огієнко, керуючий міністерством освіти (с. ф.); Д. Маркович, керуючий міністерством юстиції (с. ф.); д-р І. Липа, керуючий міністерством віровизнань (с. с.); І. Корчак-Чепурківський, керуючий міністерством здоров'я (с. ф.); М. Білинський, керуючий міністерством морських справ (с. с.); А. Ревуцький, керуючий міністерством жидівських справ (Поалей Ціон); д-р Осип Назарук, керуючий міністерством преси й інформациї (радикал); Д. Симонів, державний контролор (с. с.); адв. М. Корчинський, державний секретар (с. ф.).⁷⁵⁾

Заступлені в уряді партії це помірковані соціалісти або й несоціалісти, але при тому ліберальні демократи. В тодішній часі екстремні соціалісти уважали їх неслухно «дрібнобуржуазними» партіями. Всежтаки, хоч вони й були соціалістичні або зближені до соціалістичних, то вони в тім часі були противниками світової революції і советської системи, як нібито спасенної для робітного люду. З того погляду в очах антанті вони могли мати опінію партій «твердого порядку» і демократії. При добрім зрозумінні з боку антанті могло бути тут досягнене негайне порозуміння в усіх основних пунктах.

В цім уряді деякі особи були покликані тільки як керуючі міністерствами, маючи на увазі те, щоб при упорядкованих відносинах їх замінити новими повними міністрами. З огляду на неможливість прибуття д-ра С. Федака, якого були інтернували Поляки у Львові,

Проф. І. Огієнко, тепер митр. Іларіон

на становище міністра фінансів, був іменованій з дозволу соціал-демократичної партії Борис Мартос, не як представник УСДРП, а особисто.⁷⁹⁾ Зрештою, і він довго не пробув на цім становищі, бо незабаром він уступив і на його місце покликано М. Кривецького (с. ф.)⁷⁹⁾ У кабінеті Остапенка зайняв також особисто станови-

ще виконуючого обов'язки міністра пошт і телеграфів соціаліст-революціонер Іван Паливода.⁷⁹⁾

ВІЌЗД ВИННИЧЕНКА ЗАКОРДОН

Як тільки Винниченко зрікся свого членства в Директорії, він зараз заявив своєму Центральному Комітетові УСДРП, що він рішився негайно виїхати закордон. Тоді Центральний Комітет партії постановив передати Винниченкові значнішу суму грошей на те, щоб він закордоном мав фонд для підтримування української державної справи перед чужим світом. Одночасно ЦК партії видав йому писане уповноваження на його ім'я, щоб він брав участь, разом з іншими делегатами партії, в інтернаціональній соціалістичній конгресі в Швейцарії (Берно).⁷⁹⁾ Гроші й уповноваження приніс Винниченкові головний секретар партії, Ісаак Мазепа.

Винниченко гроші перебрав, але при тім сказав І. Мазепі:

«Я до Берна не поїду, а поїду в Ніццу. Гроші в крайнім випадку положу в банк. Від політики відійду зовсім. Інформувати про цю [нову] владу не можу і не буду, бо це було б для мене компромітацією.»⁸⁰⁾

Сума, яку взяв Винниченко зі собою з рук Мазепа від партії, була на ті часи чимала, бо пів мільйона думських рублів, які тоді ще були в добрім курсі. Це пізніше признає сам Винниченко.⁸¹⁾ Окрім того Винниченко тоді взяв ще зі собою пів мільйона рублів, з чого в значній частині були гроші в твердій заграничній валюті.⁸²⁾ Отож, він виїздив з України зі значними фондами в своїм розпорядженні. Окрім того Винниченко ще був найбільшим уділовцем (пайщиком) видавництва «Дзвін», де друкувалися його твори і за те йому плачено гонорар. Це видавництво було дістало від Директорії 5 мільйонів гривень, як беззворотну субсидію. Попередня сума була виплачена Винниченкові ще в Києві, як його диспозиційний фонд.⁸³⁾

Над цими сумами, які вивіз Винниченко закордон, треба було нам спинитися тому, щоб з'ясувати, що він не виїхав без засобів на життя, але ще мав фонди на державно-національну роботу. Ці засоби в тім часі представляли велику суму грошей.

Якщо йдеться про дальший настрій Винниченка перед його виїздом із Винниці, то при прощальнім обіді, який йому улаштували товариші, він знову говорив багато про те, що антанта дасть Україні танки й іншу зброю для перемоги над большевиками.⁸⁷⁾

Перед самим своїм виїздом із Винниці, Винниченко піддався, як записав у своїм літературнім записнику, знову настроям депресії. Він вписав до свого записника:

«Отож, моя урядова діяльність, слава Богу, кінчається. Правда, мене, як собаку, виганяють. Але, мені приємна ця брутальність сучасних переможців. Я радий іменно такому кінцеві: він очищає мої невільні помилки перед соціальною правдою, зроблені в ім'я правди національної. Я гордий з того.⁸⁸⁾

Виїзд Винниченка і інших провідників із Придніпрянщини мав некорисний вплив на настрої ширших кіл суспільства. Імена, Винниченка і інших провідних людей, зокрема ж колишніх міністрів, були відомі ширшому загалові. Їх виїзд означав в очах загалу ніщо інше, як упадок боротьби за українську державність. Такий саме вплив засвідчують учасники цих подій.⁸⁹⁾

Те, що Винниченко цілком покинув Придніпрянщину і відразу переїхав до Станиславова, щоб звідтіля скоро дістатися взагалі з України закордон, не знайшло одобрення в суспільно-політичних колах Західньої України. Його тут прийнято холодно, як цілком приватну особу. Його не прийняв ніхто з членів Державного Секретаріату. Це дуже заболіло Винниченка і він вислав окрему телеграму до Директорії у Винниці з жалями на це.⁹⁰⁾ Окремо він ще повідомляв про це Петлюру, маючи на увазі прискорення отримання візи

від австрійського консульства. Австрійське представництво не уважало себе повноваженим дати Винниченкові візу, заслоняючися тим, що воно не має права давати віз на політичний азиль. Винниченко сподівався, що урядова інтервенція Державного Секретаріату ЗО УНР прискорить йому візу.⁹¹⁾ Однак Винниченко не дожидав висліду інтервенції в цім австрійськім представництві і рішив виїхати тільки на угорську візу до Будапешту, а там очікувати австрійської візи.⁹²⁾

Щойно по довгих заходах Дипломатичної Місії УНР у Будапешті в австрійського консула і через нього в австрійській владі у Відні, Винниченко врешті дістав австрійську в'їздову візу і виїхав до Відня, а потім до Земерінгу біля Відня, де він осів і став писати свій полемічний твір проти Грушевського й Петлюри під назвою «Відродження нації».

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА КАБІNETУ ОСТАПЕНКА

ПРИПИНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ЕКСПЕРИМЕНТІВ

Публіцистика опозиції до Уряду УНРеспубліки під проводом проф. Сергія Остапенка залишила в своїх спогадах і принагідних статтях легенду, що цей кабінет міністрів був нездарним під кожним оглядом. Йому закидають «буржуазність», «реакційність» і сліпу віру в антанту. Все те, мовляв, doprowadило до розвалу фронту і до успіхів большевиків на воєнних і пропагандивних фронтах проти УНРеспубліки.⁸¹)

Вдійсності цей кабінет складався з представників ліберальних демократичних партій, які мали програму — мінімум ту саму, що УПСР і УСДРП. Крім цього в кабінеті були окремі члени УПСР і УСДРП. Одні й другі були помірковані в реформаторських заходах. Це не дає підстави називати їх реакційними. Про їхню «буржуазність» не може бути мови, просто, з тієї причини, що ніхто з міністрів не був, ні капіталістом, ні поміщиком. Кабінет не скасував, ні одного закону з попереднього періоду в ділянці соціальних реформ. Отож, під цим оглядом міг Сергій Остапенко цілком щиро уважати себе продовжувачем політики кабінету Чехівського, яку вповні підтримував тодішній Голова Директорії Винниченко.⁸²)

В однім пункті кабінет Остапенка старався зробити реформу, а саме в адміністрації держави. Попередній

кабінет провадив різні експерименти в цій ділянці, які не були продумані до кінця з погляду доцільного функціонування адміністрації на місцях. В цій справі, на скору руку, був зредагований окремий параграф в «законі про владу», який ухвалив Трудовий Конгрес дня 28 січня 1919 р. Текст цього параграфу читається так:

«На основі загального голосування мають бути скликані нові органи влади на місцях, а до того [часу] місцева власть в інтересах національної оборони повинна належати довіреним Правительства Української Народної Республіки комісарам, які повинні працювати в контакт і під контролем Місцевих Трудових Рад, обраних пропорціонально від селян і робітників».⁸³

Як бачимо, цей параграф, зредагований у досить незручний і неясний спосіб. Він міг би дати підставу до спору про те, що означає «контакт і контролю» Місцевих Трудових Рад.⁸⁴) На поспіх вказує також та обставина, що редактори цього тексту закону забули, що в трудових радах повинні бути представлені також інші трудові шари (хоч би, наприклад, інтелігенція, ремісники і т. д.). Вони обмежили в поспіху ці місцеві «трудові ради» лише до селян і робітників. Проте, виданий на цій підставі «Закон Про Трудові Ради» вже міг усунути вище вказані недомагання і неясності. Окрім того закон про владу на місцях не мусів взагалі переводити тимчасову систему «трудових рад», бо ж «Закон Про Владу» встановлював засадничо систему самоврядування на ґрунті демократичної репрезентації, обраної загальним голосуванням.

Однак кабінет В. Чехівського саме в цій справі поспішився з виконавчим законом. Хоча сам Чехівський вже в Києві, перед відступом звідтіля, зголосив свою димісію, то він перевів на Раді Міністрів і потім дістав від Директорії ствердження і схвалення Закону Про Трудові Ради.

ЗАКОН ПРО МІСЦЕВІ КОНГРЕСИ І РАДИ ТРУДОВОГО НАРОДУ

Текст цього закону такий:

«1. Для боротьби з контрреволюцією і анархією, для догляду за діяльністю місцевих агентів влади і за виконанням законів революційного уряду України скликаються Повітові і Губерніяльні Конгреси Трудового Народу з представників селянства, робітництва й трудової інтелігенції.

«2. Для організації Конгресів утворюються Губерніяльні й Повітові Організаційні Комісії.

«3. Губерніяльні Організаційні Комісії складаються з губерніяльного комісара або його помічника, двох представників від Селянської Спілки і по одному представнику від місцевого професійного союзу і Губерніяльної Народної Управи.

«4. Повітові Комісії складаються з повітового комісара або його помічника, двох представників від Селянської Спілки по одному представникові від місцевого професійного робітничого союзу і Повітової Народної Управи.

«5. Комісії обирають зі свого складу голову і секретаря. Засідання Комісії дійсні при участі трьох членів.

«6. Право представництва на Трудових Конгресах належить лише трудовому селянству, робітництву і трудовій інтелігенції з тими обмеженнями, які зазначені в інструкції для виборів до Всеукраїнського Трудового Конгресу.

«7. Повітові Конгреси складаються з уповажених від сільських сходів, рахуючи по одному уповаженому від села з населенням від 500 до 2,000 душ і по 2 представники від села з більшою кількістю населення. Невеликі села і хутори об'єднуються для обрання представника.

«8. Кількість уповажених на Повітовому Конгресі від робітників і трудової інтелігенції установ-

ляється Повітовою Організаційною Комісією на підставі статистичних висновків і в залежності від пропорціонального взаємовідношення різних груп місцевої людности (але з тим, щоб представників робітництва було не більше 30, а не менше 10 відсотків загальної кількості членів Конгресу, а представників від трудової інтелігенції було не більше 20, а не менше 10 відсотків). Комісія установляє також, від якої кількості робітників та інтелігенції обирається уповноважений на Конгрес.

«9. Губерніяльні Конгреси складаються з представників від волосних селянських сходів, рахуючи по одному уповноваженому від кожної волости. Кількість уповноважених на Губерніяльному Конгресі від робітництва і трудової інтелігенції установляється Губерніяльною Організаційною Комісією з обмеженням, зазначеним артикулом 8.

«10. Повітові і Губерніяльні Конгреси обирають зі свого складу постійні виконавчі органи — Повітові і Губерніяльні Ради Трудового Народу в кількості 9 членів по системі пропорціональних виборів, докладно зазначеній в артикулі інструкції для виборів до Всеукраїнського Трудового Конгресу.

«11. Засідання Трудової Ради дійсні при участі половини членів. На першому засіданні обираються голова і секретар Ради.

«12. До компетенції Місцевих Трудових Рад і Конгресів належить:

а) боротьба з контрреволюцією і анархією в повіті чи губернії;

б) політичний контроль над діяльністю місцевих агентів влади — комісарів, міліції і інших урядовців;

в) право намічати і представляти Уряду Української Народної Республіки кандидатів на вищі посади по комісаріату і міліції;

г) право представляти відповідальній владі про необхідність по політичним мотивам зміни урядовців і призначення нових;

д) розслідування зловживань агентів гетьманського уряду та його прихильників і притягнення їх до карної відповідальності через відповідних агентів республіканської влади;

е) догляд за переведенням в життя і виконанням місцевими агентами влади законів Української Народної Республіки.

«13. Повітові і Губерніяльні Ради в своїй діяльності підлягають законам Української Народної Республіки і за протизаконні вчинки відповідають на загальних підставах.

«14. По питанням загально принципового значення комісарі УНР повинні звертатися за директивами до відповідних Трудових Рад. Розпорядження Трудової Ради, непротивні законам республіки, обов'язкові для комісара. Вразі незгоди комісара з постановою Трудової Ради, питання остаточно вирішується вищою владою по заяві Трудової Ради або комісара.⁹⁵⁾

«15. Повітові Ради зносяться з вищою владою через Ради Губерніяльні, а ці останні безпосередньо. Губерніяльні Трудові Ради представляють Уряду Української Народної Республіки побажання Повітових Рад зі своїми внесками.

«16. Повітові і Губерніяльні Ради скликають не менше одного разу на протязі місяця відповідні Місцеві Конгреси, на яких дають справоздання своєї діяльності і одержують директиви для дальшої роботи.

«17. Всякі непорозуміння при виборах і скарги на неправильність виборів передаються на розгляд відповідних Організаційних Комісій, постанови Повітових Комісій можна оскаржити до Губерніяльної Комісії, а постанови цієї останньої до Всеукраїнської

Комісії в справах виборів до Місцевих Конгресів і Рад Трудового Народу України, які складаються з трьох осіб по розпорядженню Президії Всеукраїнського Трудового Конгресу.

«18. Вищезгаданий Всеукраїнській Комісії пильнувати за негайним проведенням цього закону в життя, а також давати вказівки і пояснення при виборах до Місцевих Конгресів і Рад.

«19. Закон цей перевести в життя по телеграфу.

«20. На організацію і утримання Рад Трудового Народу відкрити відповідні кредити через комісарів.»

Оригінал підписали: Голова Директорії В. Винниченко. Члени: Макаренко, Андрієвський. Член-секретар: Швець. З оригіналом згідно: Керуючий справами Директорії Української Народної Республіки т. ч. в. о. начальника канцелярії В. Кліпачевський.⁹⁶⁾

Коли придивимося до цього закону, то побачимо, що він неповні згідний із конституційним законом з 28 січня 1919 р. Параграф 7 конституції виразно установляв автономні адміністративні органи на місцях, обрані радами, що вийдуть зі загального голосування. Очевидячки, тут мова була про самоврядування в сенсі, установленім конституцією Української Центральної Ради з 29 квітня 1918. Тимчасом Закон Про Трудові Ради цілком не говорить про переходовість установлених ним Трудових Рад, але уважає їх якимись тривалими установами. Їх ціль «боротьба з контрреволюцією і анархією». Одно й друге поняття дуже розтягне, а при тім не адміністративне, а судово-слідче. Слідчий характер цих рад впливає також виразно з параграфу 6, літера д). Як саме мала виглядати контролю цих рад над діяльністю державних комісарів, того закон не каже, чим наперед стає джерелом важких непорозумінь. З другого боку параграф 14 закону дає радам право видавати директиви комісарам та розпорядження у «принципових справах». Одне й друге дає радам

безпосередні адміністративні управління, отже вносить хаос в адміністрацію, не розмежовуючи виразно функцій і управнень державних комісарів, іменованих Державним Центром, і цих рад, посередньо обираних. Членів Повітових Трудових Конгресів обирали тільки селяни безпосередньо, бо інші члени Конгресу були обирани неозначеними креаційними органами (наприклад, професійними союзами, які тоді були в дуже слабій розвитку і в хаотичній стані).

Тим то не дивно, що Рада Народних Міністрів під проводом С. Остапенка відмовилася від того, щоб брати за такий закон відповідальність і не оголосила його. Зрештою, вона, якби його навіть оголосила, то все одно він не був би виконаний, бо в тім моменті фронт наближався до Винниці, а запілля було безпосередньою прифронтовою областю, де мусіла бути в основі піввійськова адміністрація в кооперації з державними комісарами. Числячися з цими реальними вимогами в оборонній війні України, Директорія мусіла погодитися (після виходу з неї Винниченка), що Закон Про Трудові Ради в повищій формі, не може бути виконаний.

Саме цей факт вважають деякі критики тодішнього курсу внутрішньої політики «зрадою революції» і за причину всього тодішнього лиха. Кабінет Остапенка вони клеймлять, як «кабінет дрібної національної буржуазії».⁹⁷ Ці непродумані і дбайливо незформувані в законі Трудові Конгреси і Трудові Ради уважалися тоді деяким соціалістичним партійним провадом якимись чудотворними лікарствами на все суспільне й адміністративне лихо. Ці провідники постійно ставили вимогу введення в життя цього закону, хоч ніхто не питав себе, як це можна зробити в часі пливкості фронтів і політичного замішання в запіллі. Ще 5 квітня 1919 року в основу порозуміння двох партій, — соціалістів-революціонерів і соціал-демократів, поставлено вимогу: «негайна організація Місцевих Конгресів і Трудових Рад».

РОЛЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Проте, річ була в тому, щоб знайти скоординовану співпрацю всіх державотворчих партій і угруповань для двох завдань: 1) систематичного національно-державного освідомлення народних мас, які в тім часі у великій більшості мали дуже слабу політичну виробленість і малу національно-державну свідомість; 2) активне поборювання широкої більшовицької пропаганди й агітації. Без сповнення першого завдання було неможливо творити власну українську політичну силу, щоб на ній сперти таку чи іншу державну політику. Без виконання цього завдання, не можна було творити сильної дисциплінованої Армії УНР, а без наявності такої дисциплінованої військової сили, не могло бути вигляду на успіх оборонної війни проти наступу Советської Росії. Само собою розуміється, що тільки при виконанні першого завдання могло бути виконане також друге.

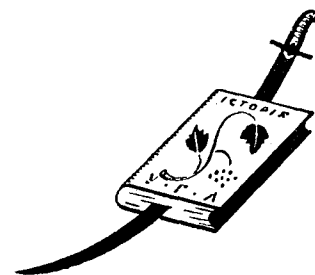
Політичні партії в тім часі сповняли особливо відповідальну державно-творчу функцію. Час у тодішній добі рахувався в сотеро у порівнянні з мирними й спокійними періодами. Зanedбане протягом одного місяця рівнялося втраті кільканадцяти років мирного часу. Виходячи з того становища, Рада Міністрів ще під проводом Чехівського у Винниці виплатила перед своєю димісією велику, на ті часи, суму — 22 мільйони гривень, з диспозиційного фонду на різні культурно-освітні і пропагандивні цілі (наприклад, на Наукове Товариство імені Шевченка, Матірне Товариство «Просвіта» у Львові та на подібні організації в Придніпрянщині). З цієї суми 22 мільйонів вплачено також субвенцію на освітню роботу політичним партіям.⁹⁸) Висоту субвенцій окремим партіям виплачено відповідно до їхньої сфери впливів. Для УПСР (Центральна Течія) виплачено 6 мільйонів, для УСДРП 5 мільйонів, для УПСС — 3 мільйони. Для Української Радикальної Партії (Західня Україна) за старанням д-ра О. Назарука виплачено

тоді 1 мільйон гривень.⁹⁹⁾ Ці субвенції вжито головно для партійної преси і освідомлюючих брошур.

Але, успіх цієї роботи мусів на себе довго чекати. Організація самостійних українських сил поступала дуже поволі, бо панувала дуже велика несвідомість щодо державних обов'язків в народі. До цієї головної причини пинявості, прилучилася ще не менше важлива друга: величезна агітаційно-пропагандивна машина, якою розпоряджали московські більшовики і яку вони кинули в небувалім розмірі в Україну. Москва, дослівно, залила Україну, зокрема ж Правобережжя, своєю п'ятою колоною. Кожне місто і містечко мало дуже велику московську й жидівську меншину, а українське міське населення знаходилося в меншості проти цих двох меншин. Жидівська міська маса тоді була під рішальним впливом великоросійської державної ідеї і не любила ідеї самостійності України. Серед Москалів, в їх масі, були самі противники самостійності. Серед Жидів було мало прихильників і мало було нейтральних. Маючи проти себе, або явно ворожу, або скриту неохочу московську і змосковщену більшість населення міст, не могла українська освідомлююча робота і політична пропаганда Уряду УНР і партій протиставитися московсько-більшовицькій пропаганді і підривній роботі з такою силою і успіхом, як цього вимагала ситуація.

А ситуація для більшовицької пропаганди була справді дуже пригожа від перших днів лютого 1919 року. З огляду на конечність відступу з Києва і на відступ у глибину Правобережжя прийшло в Армії УНРеспубліки глибоке духове пригноблення. Таке саме пригноблення запанувало також серед провідних чинників цивільного українського населення. Ослабла віра в перемогу оборонної війни УНРеспубліки. На таким ґрунті родилися розпачливі пляни рятування справи. В одних — залишалася лише надія на допомогу Заходу, зокрема з боку антантської армії на побережжі Чорного Моря. В других — будилася така сама розпачлива надія на те, щоб якоюсь словесною уступкою про «радянську си-

стему» добитися миру з Советською Росією. Все те паралізувало розмах української оборонної пропаганди в масах, які щораз сильніше піддавалися отруї більшовицької агітації. До того всього ще прийшов новий неуспіх оборони на фронті, який був заломаний на правім крилі зрадою отамана М. Григорієва.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ВІЙСЬКОВІ ТРУДНОЦІ

ЗМІНИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ГОЛОВНОГО КОМАНДУВАННЯ

Після відступу з Києва і зради отамана М. Григорієва, український оборонний фронт спинився на лінії Коростень — Бердичів — Козятин — Квіткове.¹⁰⁰⁾

Уряд Остапенка запропонував реорганізацію головного командування Дієвої Армії. Головний Отаман Петлюра був від самого початку членом найвищої політично-державної влади — Директорії, та Головним Отаманом Військ УНР. Він був начальним вождем Військ УНРеспубліки не тільки для того, щоб вирішувати війняткові принципи питання війни, як це роблять голови держави, але він був фактичним начальним командиром Дієвої Армії, отже разом зі Штабом Головного Отамана вирішував усі біжучі питання стратегії і тактики.

Це була не вигідна позиція С. Петлюри, бо вона відривала його від військових справ цивільними справами, а з другого боку — військові справи відривали його від цивільних. Дехто цю обставину подвійних обов'язків Головного Отамана клав на нього, як причину неспіхів в організації Військ УНР і поразок на фронтах. Цей закид неслухний, бо організацією війська мало займатися міністерство військових справ, а неспіхи на фронтах мали свої головні причини не в начальнім командуванні, а в перевазі ворога і в пізнішій ослабленні духа української оборони. Проте, прем'єр Остапенко

провів таку постанову і на неї погодилася Директорія, під такою умовою: Симон Петлюра залишається далі Головним Отаманом з функціями Начального Вождя Війська, але без безпосереднього командування військовими операціями на фронті. Цю оперативну функцію начального командира над фронтним військом перебирає «Наказний Отаман», тобто заступник Головного Отамана. На цей пост покликано ранішого міністра військових справ ген. Олександра Грекова.¹⁰¹⁾ Тільки основні оперативні рішення — офензиву чи дефензиву — мав схвалювати Головний Отаман.

ЧАСТИННА ПРОТИОФЕНЗИВА ДІЄВОЇ АРМІЇ

Наказний Отаман Греків загалом був поклонником офензивної тактики. Він негайно виробив плян офензиви проти інвазійної армії всіма наявними українськими силами в напрямку на Курськ, щоб проломити ворожий фронт і відрізати від нього ті ворожі сили, що оперували на фронті київському і катеринославському. Наступ мав розпочатися негайно, поки ворог закріпить свої позиції на Правобережжі.¹⁰²⁾

Проте, цей плян не був схвалений. Головний Отаман, правдоподібно, взяв на увагу тодішній стан духа військ на фронті і прийшов до висновку, що про негайну офензиву в такому стані духа на всім фронті, не може бути мови. Вирішено тільки частинні офензивні акції, щоб поправити свою лінію.¹⁰³⁾ З огляду на досвід у переговорах, Директорія рішила вислати ген. Грекова разом з міністром Мацієвичем до Одеси на переговори з Французами. Внаслідок того фактичне керування фронтними операціями залишилося при Штабі Головного Отамана, як раніше.¹⁰⁴⁾

Але й ці часткові офензивні операції не могли вповні вдатися в тім часі. Ворог мав надто велику перевагу, а Дієва Армія була вкрай ослаблена фізично й духово. Цілий ряд частин був, просто, заломаний і не виконував оперативних наказів. Єдиною великою одиницею, яка тоді була на фронті вповні надійною і дисциплінованою,

був Корпус Січових Стрільців.¹⁰⁵) Але й ця одиниця була на краю своїх фізичних і моральних сил. Корпус знаходився майже 4 місяці в безперервних боях і був крайньо втомлений. Він потребував деякого часу відпочинку в резерві. Серед стрілецтва ширився настрій духової депресії, коли в оборонних боях після відступу з Києва почала проявлятися супроти Армії УНРеспубліки підо впливом большевицької агітації активна ворожість несвідомого селянства.¹⁰⁶) Оборона важливого відтинку фронту Хвастів - Козятин - Винниця станула таким чином відразу під повним знаком запитання.

Все лихо, яке тоді творилося на фронтах і поза фронтом, деякі пізніші мемуаристи приписували виключно діяльності кабінету Остапенка.¹⁰⁷) Один з істориків твердить у своїх спогадах, що «створення уряду для порозуміння з антантою» без соціалістів, під проводом С. Остапенка принесло Україні катастрофальні наслідки: не мавши підпори в народі, без солідних організацій політичних, новий уряд висів у повітрі».¹⁰⁸) Ісаак Мазепа згадує у своїх спогадах, що «утворення "буржуазного" уряду Остапенка стало для української боротьби наче тією діркою, через яку була випущена решта пари з кип'ячого китла. Доки соціалісти стояли при владі, всежтаки було легше боротися як з большевицькою агітацією, так і з руйницькою сваволею різних деморалізованих "отаманів" в тилу і на фронті. Тепер, після переходу влади до партій, які не мали в масах ні популярности ні впливу, для різних деструктивних елементів утворилися особливо сприятливі умови».¹⁰⁹) Проте, ці твердження, при ближчій критичній огляді, виявляються цілком неслухними, або в дуже великій мірі перебільшеними.

КРИЗА НА ФРОНТІ

Стан духового заломання фронту, розгублености дисципліни у численних військових частинах, а далі явні бунти великих одиниць (двох Дніпровських Дивізій, Херсонської Дивізії отамана Григорієва і інших) і вслід

за тим розтіч у громадянських колах, дістав Уряд Остапенка в спадку від державного проводу на чолі з В. Винниченком, С. Петлюрою і В. Чехівським. Попередній режим втратив Лівобережжя і здав Київ та мусів відступити в глибину Правобережжя. Великі бунти були за попереднього режиму і то вони заломили фронт і духа суспільства. Кажучи образиво, це за попереднього режиму зрушилася величезна скала з місця і сунула в долину, а при новім режимі Остапенка ця скала вже своїм природним тиском гнала в долину прискореним рухом. Зарадити негайно цьому лиху не встиг би ніякий, навіть найгеніяльніший, уряд. То не значить, що треба за витворення цього жахливого стану винити тільки попередній уряд. Він мав проти себе об'єктивні обставини, яких він не міг змінити і не міг би змінити ніхто. Одначе в значній мірі до цього духового розгублення, яке було головною причиною внутрішньої скорої невдачі, причинився попередній уряд Чехівського своєю хиткою політикою, яка мінялася з дня на день або й заступала нараз два суперечні зі собою політичні принципи.

Цей зв'язок подій цілком слушно оцінював командир Корпусу Січових Стрільців полк. Євген Коновалець у розмові з делегацією УСРДП і УПСР в Козятині дня 21 лютого 1919 р. Делегація складалася з соціал-демократів — І. Романченка й І. Мазепи та з соціалістів-революціонерів — д-ра Д. Одрини й Івана Лизанівського. Окрім того, в нараді брав участь д-р Осип Назарук, як міністер інформації і преси в уряді Остапенка. Від булави Корпусу Січових Стрільців брали участь у нараді полк. Коновалець, сотники Я. Чиж і Юліян Чайківський.*)

*) Ярослав Чиж і Юліян Чайківський — це члени Стрільської Ради, якою проводив Євген Коновалець. До цієї Ради належали ще такі організатори Січового Стрілецтва, як Іван Чмола, Михайло Матчак, Осип Назарук і Андрій Мельник, а також Роман Дашкевич. Вже до вибуху Першої Світової Війни вони були провідниками в національнім політичнім русі молодшого

В розмові з делегацією обидвох політичних партій Коновалець в імені Стрілецької Ради звернув увагу на те, що раніше в краю панував «ненормальний стан політичного проводу».

«Ми бачили, говорив він, що Директорія хитастя і не має ніякої політичної лінії. Це хитання було для нашої справи фатальне. Треба було ясно сказати собі і народові: або большевизм або протибольшевизм. Директорія не мала ні того ні другого. В результаті ми опинилися в безвигляднім положенні: не маємо прихильників ні тут, в Україні, ні там, в останньому світі».¹¹⁰

Тоді Коновалець в імені Стрілецької Ради дав також відповідь на закиди тих, що за таку ясну позицію дисциплінованих військових кіл демагоги клеймили їх «контрреволюціонерами», «реакційними отаманами» і тим подібне.¹¹¹) Коновалець говорив тоді згаданій делегації:

«Дехто обвинувачує нас в контрреволюційності. Це неправда. Ми залишилися такими, якими були. Нам нема чого змінитися. Ми маємо певні межі на право, але не маємо їх на ліво. Коли б ми знали, що большевизм опанує цілу Європу, то, звичайно, приєдналися б до большевиків. Але, ми переконані, що большевизм — явище переходове. Зокрема його не буде в Галичині, де є більша національна свідомість, і нема великих мас робітництва. Тому з большевиками нам не по дорозі. Раковський визнає реакційним

покоління. В розгляді політичних питань вони мали не менший досвід як делегація двох політичних партій на вищезгаданій конференції. Представники Корпусу Січових Стрільців на цій нараді подавали обидвом делегаціям політичних партій не свій особистий погляд на ситуацію, але погляд Стрілецької Ради. В кожній принциповій справі не рішав сам командир Корпусу СС, але засягав думки Стрілецької Ради.

якраз те, за що ми, Січові Стрільці, розпочали повстання проти гетьмана: це українська мова та культура і незалежна українська держава.»¹¹²

В цім корпусі Війська УНРеспубліки на першім місці стояла незалежність Української Держави. Незалежність і фактична і правна, з власним військом і скарбом, з власною незалежною політикою. Все інше міг нарід улаштувати собі відповідно до своєї волі і обставин. За цю незалежність треба було боротися.

У цім викладі ситуації Коновалець підкреслив також факт, що «настрої населення обернулися проти Директорії внаслідок большевицької агітації, але і внаслідок сваволі здеморалізованих фронтовими невдачами деяких військових частин». Ці невдачі були найбільші саме за попереднього режиму. Коновалець підкреслив несвідомість і розагітованість деяких сіл до такої міри, що вони нападають на обози Січових Стрільців і в потребі відмовляють навіть води.¹¹³)

Делегація, очевиднож, мала завдання вивідати погляди провідних чинників Січових Стрільців на умови французького штабу в Одесі. На це питання Коновалець і його товариші передали таку думку: Своїми власними силами нам фронт не утримати. Тому навіть в разі порозуміння з Французами доведеться покищо залишити Винницю в найближчих днях. Окремим політичним вимогам французького командування не треба надавати особливого значення. Важливе в цих умовах для нас тільки те, що наша армія буде автономна. Все інше можна буде пізніше змінити, якщо в нас буде сильна армія. Були ми під гетьманським командуванням, а коли було треба, то його скинули. Одного тільки не можемо прийняти в евентуальних умовах з антантою — добровольців-неділимців у нашу армію.¹¹⁴)

Щодо внутрішньої політики, то провід Корпусу Січових Стрільців висловив переконання, що тим часовий відхід соціалістичних партій з Уряду УНРеспубліки мав свою рацію. Проте, соціалісти повинні бути

в контактi з Директорiєю, бо тiльки тодi буде сильнiша армiя.¹¹⁵⁾

Власне в тому лежала цiла проблема тодiшньої переломової доби у визвольнiй вiйнi України: Нiяка справжня українська національна полiтична партiя не смiла бути, не то осторонь цієї боротьби на практицi, тобто в державнiй адмiнiстрацiї i в армiї, але навiть не повинна бути в рiзкiй опозицiї проти влади даного моменту. Коли рiзні мемуаристи так оцiнюють тодiшню слабiсть влади з причини самого створення кабiнету Остапенка, то якщо це справдi було б так, то спiввiдповiдальнiсть за цей факт паде також i на тi партiї, якi тодi не брали участi в урядi. Адже нiхто цих партiї силою з кабiнету мiнiстрiв не усував, але вони самi добровiльно вiдкликали своїх представникiв з уряду. Окрiм того, уряд Остапенка був би куди сильнiшим, якби він був мав дiйсну пiдтримку всiх iнших партiї в теренi. Це не значить, що така солiдарнiсть була б спасла фронт на тодiшнiй лiнiї оборони. Але це значить, що тодi вiдступ був би вповнi упорядкований i не пішов би аж до Збруча та на територiю Галичини, як це сталося пiзнiше.

ВОРОГ ПРОЛОМЛЮЄ ФРОНТ

Оборона лiнiї Коростень — Козятин — Квiткове не могла довго втриматися, хоча окреми з'єднання вiйська на фронтi боролися дуже хоробро й завзято. Їх завзятiсть i жертвеннiсть не могла врятувати ситуацiї на фронтi через те, що одночасно iснували численнi вiйськові частини, якi були духово цiлком заломанi i не хотiли виконувати оперативних наказiв Головного Командування. Внаслiдок того численнi частини, розходилися додому. Про це пише свiдок цих подiй I. Мазепа. Він каже:

«Численнi надднiпрянські формацiї розтавали, як снiг, вiд дезерцiї, а тi з воякiв, що залишилися в армiї Директорiї, панiчно вiдступали...».¹¹⁶⁾

Причина цього стану лежала в попереднiй поразцi на Днiпрi i в потопi большевицької агiтацiї. Про цей момент згадує Мазепа, пiдкреслюючи:

«Надднiпрянські частини легше пiддавалися впливовi [большевицької] пропаганди. Сiчовi Стрiльцi були вiдпорнiшi до пропаганди большевикiв, бо були національно свiдомiшi. Тим то вони визначалися бiльшою боєздатнiстю порiвняно в вiддiлами надднiпрянськими».¹¹⁷⁾

Той самий момент, щодо стану вiйськових частин, пiдкресляє також ген. М. Капустянський.¹¹⁸⁾ Коли вдуємося в той сухий звіт, то тодi зрозумiємо, що вся проблема лежала в слабiй полiтичнiй i національнiй свiдомостi ширших кiл селянства, з якого складалася Дiєва Армiя. Зарадити частинно лиху можна було тiльки сконсолiдованою освiдомляючою роботою всiх полiтичних чинникiв.

Залiзнична станцiя
в Проскуровi 1919 р.

Такий стан Дiєвої Армiї потягнув за собою те, що вже 6 березня 1919 мусiла початися евакуацiя Винницi.¹¹⁹⁾ Евакуацiя йшла насамперед до Жмеринки, а потiм до Проскурова. Свiдомi й вiрнi своїй державi вiй-

ськові частини вибивалися з сил, щоб утримати оборонну лінію фронту, але їх сил не вистачало. Вже 7 березня 1919 р. большевицька московська армія здобула по важких боях Бердичів.¹²⁰⁾

Якщо взяти під увагу стан багатьох частин Дієвої Армії УНР під час відступу, як його описав наочний свідок і співучасник оперативних плянів, ген. Капустянський, то мусимо ствердити, що спосіб відступу в деяких містах був наповнений, просто, дантейськими сценами. Пам'ятаймо, що це була люта зима зі сніговіями. Відступ міг бути виконаний тільки або залізничними лініями або саньми-підводами. Одних і других засобів не вистачало, щоб допомогти всім частинам нараз. При паніці приходило навіть до боїв між частинами, які відбирали одні від одних наявні вагони чи сани. При відступі із Жмеринки до Проскурова, прийшло до боротьби з такими самовільними частинами на станції, бо вони хотіли відобрати вагони, в яких виїздила Директорія, персонал Уряду УНР та державне майно і архіви.¹²¹⁾

Директорія перенесла свій осідок до Проскурова. В міжчасі, на початку березня, розпочали великі московські сили, на спілку з силами збунтованого отамана М. Григорієва, також офензиву в напрямку чорноморських портів, щоб відрізати Дієву Армію від зв'язку з Одесою, а далі охопити праве крило Дієвої Армії. Вже 10 березня 1919 р. був взятий силами Григорієва Херсон. Звідсіля большевики скерували свій похід в сторону Дністра так, щоб відрізати Запорізький Корпус від центру Дієвої Армії. Дня 11 березня 1919 р. вони вже були тільки 40 кілометрів від Умані.¹²²⁾ Дня 19 березня ворог здобув вже Жмеринку.¹²³⁾ В зв'язку з цим Державний Центр УНРеспубліки мусів залишити Проскурів вже 18 березня та перенестися — одні члени до Рівного на Волинь; деякі члени Директорії й Уряду залишалися в Кам'янці, а інші виїхали до Станиславова.¹²⁴⁾ Так була Дієва Армія зіпхнута з попередньої оборонної лінії на лінію Сарни — Проскурів — Могилів над Дністром. У руках Уряду УНРеспубліки залишився лише вузький по-

яс України між цією лінією і ріками Збручем і Бугом. Получення з Одесою було незабаром відтяте.¹²⁵⁾

З цієї позиції підготовляв Головний Штаб Дієвої Армії офензиву проти ворога в його два крила — північне й південне. На північному крилі мала Дієва Армія УНР вже значні успіхи в своїм протиударі і на її бік перейшли були навіть деякі советські частини.¹²⁶⁾

Південне крило Дієвої Армії УНР, де головною ударною силою був Запорізький Корпус, мало гарні західні позиції з огляду на невігідне положення ворожих частин, бо в їх заплілі вже були почалися селянські повстання. Проте, командування Запоріжців не дописало. Воно впало на дусі, уважаючи справу УНРеспубліки за програну, і під загальним тиском політичної пропаганди про «негайний мир з Советською Росією», фактично зробило державний переворот. При кінці березня командир корпусу Волох утворив разом зі своїми полковниками й отаманами «Революційний Комітет», який став пробувати переговорювати з советським харківським урядом про «мир». Цей крок до решти зломив духа оборони цієї колись надійної військової одиниці.¹²⁷⁾ Цей виступ отамана Волоха дав большевикам потрібну їм «передешку». Вони перегрупували свої сили і вдарили знову на Дієву Армію так, що розірвали центр її фронту та відрізали її північне крило від південного крила. Запорізький Корпус побоявся оточення і, замість пробиватися в бік Збруча й до Галичини, він пішов у напрямку Дністра — до румунської границі й тут зробив умову про перехід через румунську територію до Галичини з тим, щоб на границі зложити зброю, яку при виході з Румунії Запорожцям Румуни віддадуть. Проте, Румуни цієї умови не дотримали. Вони пропустили Запоріжців, але зброю собі затримали. Румуни забрали собі 80 гармат, 700 скорострільів, 15,000 крісів 7 мільйонів крісових патронів і масу гарматної амуніції.¹²⁸⁾ Це було страшним ударом для Дієвої Армії. Антанта, до якої належала Румунія, не тільки не допомогла Україні зброєю, але ще відібрала в неї те, що могла.¹²⁹⁾

Такий був початок квітня 1919 р. у визвольній боротьбі України. Але, оглянувши коротко події на фронті, треба знову вернутися до політичного огляду в задній фронт.¹³⁰⁾

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

СПРОБИ ЗМІНИТИ УРЯД І ДИРЕКТОРІЮ УНРЕСПУБЛІКИ

ЗАГАЛЬНІ НАСТРОЇ В УСДРП І УПСР

В українських політичних колах деякий час панувала релятивна лояльність до нового Уряду УНРеспубліки під проводом проф. Сергія Остапенка. Разом із ним усі сподівалися, що йому вдасться налагодити співпрацю з антантою і отримати від неї допомогу для України. Але час плив, а справа налагодження співпраці з антантою, не давала надії на успіх.

Тоді, 7 березня 1919 р., відбулася нарада обидвох колишніх урядових партій, соціал-демократів і соціалістів-революціонерів, у Винниці, в справі спільної тактики щодо Директорії і Уряду УНР. В нараді взяли участь від с. д. — Ісаак Мазепа, С. Вікул і Панас Феденко, а від с. р. — Дм. Одрина, Назар Петренко і Аркадій Степаненко. Учасники наради прийшли до згідного висновку, що надії на домовлення з антантою марні і тому треба переговори в Одесі негайно перервати. Вирішено, щоб делегати цієї наради, в особах І. Мазепа й С. Вікули, переговорили в цій справі з С. Петлюрою, як фактичним керівником політикою Директорії.¹³¹⁾

Делегати, до яких долучилися ще члени Центрального Комітету УСДРП — П. Феденко й Романченко, мали розмову з С. Петлюрою у Жмеринці на другий день — 8 березня. Делегати заявили, що «само життя

вимагає зміни політики Директорії». Далі вони запропонували, щоб Директорія, чи пак Уряд УНР, перервали переговори з антантським командуванням в Одесі, бо вони безвиглядні. Натомість вони висловили погляд, що треба «запропонувати большевикам мирне порозуміння на умовах визнання ними самостійності України».¹³²⁾ Вони заявили, що вони самі не вірять у те, щоб большевики на таку пропозицію пішли, але «такий тактичний крок міг би в даний момент багато зробити для відвернення українських мас від російських большевиків і для притягнення їх на бік українського центру». Одночасно вони пропонували, що треба «знайти спільну мову з українськими масами по той бік фронту».¹³³⁾

Петлюра не поділяв віри делегації в спасенність їхнього політичного пляну. Він виразно це заявив делегатам. Перервати переговори з антантою було б помилкою, коли зважити, що нам потрібна не тільки її мілітарна, але й матеріальна допомога — амуніція і виряд для війська. Зле сталося, що обидві соціалістичні партії відійшли від влади в коаліції з іншими партіями, бо це зле відбилося на настроях війська і громадськості. Проте, цей момент поволі виправляється. Не вірив Петлюра також у корисність пляну, щоб розпочати мирові переговори з большевиками. У висліді він заявив:

«Якщо б у вас з ес-ерами ця думка остаточно скристалізувалася, то я вийду з Директорії, бо не можу брати на себе відповідальности за те, в що я не вірю. Я не чіпляюся за владу. Бог з нею».¹³⁴⁾

Основне становище тут у С. Петлюри цілком слушне. Становище обидвох партій — було помилкове. Переговори в Одесі, як всякі переговори між державами, залежали від ходу подій. Якщо Дієва Армія і з нею влада УНР протрималася б на значній частині території УНР, то становище антанти змінилося б дещо в користь України. А цього власне й було треба. Про-

позиція миру в бік Советської Росії означала б просту наївність в очах тверезих політиків, бо це означало б вірити, що мир є можливий тепер, коли большевики мали великі військові успіхи; отже, не було миру тоді, коли його пропонувала Директорія ще в Києві в січні 1919 р. Тоді всеодно Москва жадала фактичної капітуляції Директорії. Тим більше мусило це бути знову тепер, коли большевицькі армії були вже близько румунської границі.

Дня 12 лютого 1919 р., коли соціал-демократи з тактичних міркувань виходили з Уряду УНРРеспубліки, вони мали цілком правильний погляд на питання «згоди з большевиками». Їх центральний орган, «Робітничка Газета» з 12 лютого 1919 р. писала:

«Капітуляція перед большевиками, згода з ними, є зрадою українського народу і українського робітництва передусім».¹³⁵⁾

Взагалі тоді інакше дивилися соціал-демократи також на переговори з антантою. «Робітничка Газета» з 12 лютого 1919 р. заступала в цій справі таке становище:

«Перед нами стоїть дилема: або відкупитися від [передусім Франції] і тим зберегти саме своє існування, зберегти нашу самостійність як базу нашого національного і соціального відродження, або дати змогу большевикам продати нас торгом і в роздріб, торгувати нами по своїй уподобі».¹³⁶⁾

Тепер соціал-демократи і соціалісти-революціонери, чи пак їхні провідники, під впливом катастрофального положення УНРРеспубліки змінили свій погляд і на першу і на другу справу. Вони верталися до тактики, яку в деякій мірі можна порівняти до тактики Винниченка - Чехівського.

МЕМОРІАЛ УСДРП І УПСР ДО ДИРЕКТОРІЇ

Становище обидвох партійних провідів носило майже ультимативний характер. Директорії передано

меморіальному записку, в якій жадалося зміни політики щодо антанті і мирних заходів щодо Советської Росії, вимагаючи відповіді до 17 березня 1919.¹³⁷) Такі вимоги ставлено також у пресі обидвох партій.¹³⁸)

Старшини Коша Скороствільів Корпусу СС в Проскуріві 11 березня 1919.
Від ліва до права сидять: чор. І. Лисак, пор. Степан Небеш, командант Коша сот. В. Соловчук, чор. Бойко, чор. Збугдовський, чор. П. Сагайдак. Від ліва до права стоять: хор. І. Вемко, хор. Д. Ліщинський, хор. Ф. Рей, хор. І. Гонца, хор. В. Маруська, чор. В. Підлісецький, хор. Леонтович, чор. І. Доганш.

Коли прем'єр Остапенко довідався про зміст вимог обидвох партійних проводів, зокрема ж про їх вимогу змінити політичну лінію його кабінету, він за два дні

після розмови в Жмеринці подав Директорії заяву про свою димісію.¹³⁹)

Трудно було від нього вимагати, щоб він провадив таку політику, яка була суперечна з його переконаннями. Зрештою він, як і кожний прем'єр, мусів зрозуміти вимоги обидвох партійних проводів так, що це власне вимога його уступлення. Проте, Директорія цієї димісії тоді ще не прийняла, бо це зрештою відповідало поглядам провідного члена Директорії, — Петлюри.

Але в тодішнім часі події чергувалися скоро. Ситуація на українському фронті псувалася дуже погано. Постійно йшов відступ. Міські большевизуючі елементи під проводом підпільних большевицьких агентів організували в запіллі по містах повстання, получені з погромними бешкетами. При тому їм ішли на руку здеморалізовані і збунтовані деякі відділи війська.*)

В такій атмосфері тратили рівновагу також деякі політичні провідники, шукаючи спасенних засобів, щоб вийти з важкої ситуації. До таких «чудесних» засобів належать відкриті або закриті спроби неконституційної зміни влади. Одним таким замітнішим випадком були події в Кам'янці Подільській, який тоді був відносно найбезпечнішим місцем для відступу і в якому тоді зібралися визначні політичні діячі.

В цім місті були також численні міністерства після свого відступу з Винниці. Зокрема там були обидва проводи колишніх урядових соціалістичних партій: М. Грушевський, В. Голубович, Степаненко, Лизанівський, Мазепа, Феденко, Ткаченко (незалежний с. д.) і інші. Кам'янець став, так би мовити, центром опозиції проти тодішнього політичного курсу Директорії і кабінету Остапенка. Сама записка соціал-демократів була пере-

*) Погроми явища проти Жидів в 1919 р. потребують окремого всебічного розгляду на тлі історії Жидів в Україні. Про це питання автор цієї праці готує історичний нарис у трьох томах.

дана Директорії делегацією партії в Проскуріві, куди вона вдруге прибула 10 березня 1919. Проводив делегацією Мазепа. В записці доказувалося потребу перервати переговори з антантою і запропонувати мир Росії між іншим для того, що «це зменшило б внутрішню боротьбу в лоні самого українського народу і тим самим притягло б на бік української державности ті маси української людности, що пішли за большевиками.¹⁴⁰⁾ В записці також говорилося, що цей плян в ніч, ні на йоту, не змінє негативного становища партії до «советської системи». В Проскуріві ця делегація не застала Петлюри, а тільки членів Директорії Шевця, Макаренка й Андрієвського. До цієї заяви долучилися незабаром також соціалісти-революціонери.¹⁴¹⁾

СТРІЛЕЦЬКА РАДА ПРО СИТУАЦІЮ

Про записку двох соціалістичних провідів до Директорії довідалися широкі кола, а також військові командири. Делегація соціал-демократів оповідала про своє становище всім, кому було можливо. Вони мали також у Проскуріві, де тоді перебував центр Січових Стрільців, побачення з полк. Коновальцем і сотн. Я. Чижом та дискутували з ними про постуляти щодо перерви переговорів з антантою і нав'язання переговорів з большевиками. Становище цих політичних провідників Придніпрянщини мусіло зробити на старшин Січових Стрільців глибоке враження. Вони в справі перерви переговорів з антантою погодилися зразу, але щодо переговорів з большевиками, то відложили подати свою думку на час після наради Стрільцької Ради.¹⁴²⁾ Нема сумніву, що під впливом цих розмов з провідниками обидвох партій, Стрільцька Рада потім ухвалила в березні 1919 р. свою декларацію про «ради в самостійній Україні».¹⁴³⁾ Ця декларація тоді була оповіщена в пресі не лише на території Придніпрянщини, але й Галичини. Вона, як свідчить її співавтор, д-р О. Назарук, наробила тоді багато шуму.¹⁴⁴⁾ Головною метою тієї декларації було бажання переконати загал опанованих

революційною гарячкою чинників, що Січові Стрільці не є реакційним елементом і не бажають повороту старих панських порядків. Разом з тим декларація проголошувала те «вірую», яким було одушевлене стрілецтво в національно-державних питаннях — ідеєю державної суверенности. З огляду на вагу цього документу, як відгомону тодішніх настроїв цієї важливої військової формації, подаємо тут її повний текст. Вона читається так:

«Супроти всяких поголосок, які кривдять і оскорбляють честь Січового Війська, особливо ж супроти закиду, немов би Січові Стрільці хотіли служити реакціонерам, заявляємо оцим прилюдно:

«1. Січові Стрільці, які з масами Українського Народу скинули гетьмана і зломали його реакційний режим, виступивши проти по проголошенні його маніфесту з 14 листопада 1918 року, яким він хотів прилучити Україну до Москви, — боролися, боряться і будуть боротися за суверенність Українського Народу і за його Самостійну Республіку.

«2. Стоючи принципово на платформі самостійної Української Народної Республіки і тим самим визнаючи суверенність Українського Народу в вирішуванні всіх справ політичних і господарських, уважають Січові Стрільці, що тільки Український Народ має право вирішувати по своїй волі і без всякого вмішування чужих сил, які б вони не були, також найважлишу з економічних справ, а саме справу земельну. Український Народ має свої політичні й культурні сили, які без чужинців вирішать його життєві справи. Вся земля на Україні належить Українському Народові і тільки Український Народ має право розпоряджатися землею. Во ім'я цих справедливих засад проливали Січові Стрільці свою кров і ні перед ким не відступали і не відступлять.

«3. Стоючи на цих засадах, заявляють Січові Стрільці, що все будуть карним і слухняним військом кожного Українського Народноправного Правитель-

ства, яке стоятиме на платформі самостійності Української Народної Республіки і признання Українському Народові всієї землі в його розпорядимість. Щодо форми влади, то Січові Стрільці були тими, які охороняли Трудовий Конгрес Українського Народу в часи, коли він не виявив був свого обличчя, а тепер, коли представники Трудового Народу знову підтвердили, що стоять на платформі самостійності Української Народної Республіки, Січові Стрільці з тим більшим запалом підтримуватимуть радянську владу на місцях, яка заводить лад і порядок.

«Стомлені тяжкими боями, змучені недовір'ям народу, який несправедливо думав, що Січові Стрільці схочуть піддержати ті сили, які стремлять до поневолення Українського Трудового Люду, Січові Стрільці відійшли, щоб переорганізуватись і з новою силою, рішуче і твердо, як все, ударити на всіх, хто б посмів посягнути на здобутки революції Українського Народу.

«З народом ішло, йде й буде йти Січове Стрілецтво».

Підписано: В березні, 1919 року. За Січову Раду: Отаман Євген Коновалець. Отаман Андрій Мельник. Д-р Осип Назарук.¹⁴⁵⁾

З тексту декларації Січових Стрільців видно зрівноваженого духа боротьби і тверезий погляд на можливість пропаганди в народі за українську державність. Автори декларації¹⁴⁶⁾ зручніше визначували політичну напрямну лінію ніж це робили деякі партійні провідники в тім часі. Головний натиск положений на боротьбу за суверенність держави і за соціальний поступ. Нічого в ній не говорить про конечність перериву переговорів з антантою, а тільки говориться про невтручання чужих сил у внутрішні справи України.

Єдина концесія «на ліво» є зроблена про «радянську владу на місцях». В українськiм змислі така влада реально по селах існувала, бо всюди громади дійсно

керувалися своїми сільськими зборами «сходами» і волосними радами. Рішуче в декларації підтримується суверенна УНРеспубліка.

На відсутність вимоги перервати переговори з антантськими чинниками вказує також І. Мазепа, як на важливий політичний момент. З того факту він робить висновок, що Січові Стрільці в тім пункті були в порозумінні з Петлюрою, щоб цих переговорів не зривати.¹⁴⁷⁾ Зрештою треба підкреслити, що заява політичних провідників обидвох колишніх урядових соціалістичних партій говорила рішуче про перерву переговорів з антантою і при тому мала на думці тільки переговори в Одесі. Вони забували факт, що в Парижі була в тім часі Делегація УНРеспубліки на Мирову Конференцію, тобто з метою переговорів з тою самою антантою і з французьким урядом зокрема. Переговори з антантою треба було вести всюди, де це було можливо. Зірвання переговорів в однім пункті без відклику до антантського центру в Парижі, не мало за собою ніякої політичної перспективи.*)

ДЕРЖАВНА НАРАДА В ПРОСКУРОВІ

Симон Петлюра не брався сам вирішувати наболілого спору про зміну політичної тактики постановою самих членів Директорії і голови Ради Народних Міністрів. Тому він подбав про те, щоб скликати нову Дер-

*) Настрої Стрілецької Ради і всього стрілецтва в часі декларації маює докладніше В. Кучабський (Золоті Ворота, ст. 162-163). Він звертає увагу на те, що "радянську владу на місцях" у самостійній Українській Народній Республіці Січові Стрільці готові були підтримувати лише тоді, коли за цю форму адміністрації у самостійній УНР висловиться вільно сам український нарід, без чужого натиску. Про довгі дискусії на цю тему членів Стрілецької Ради з політично-партійними провідниками Придніпрянщини оповідали авторові цієї праці багато сот. Михайло Матчак і Д-р Осип Назарук.

жавну Нарату на день 14 березня 1919 в Проскурові з участю всіх членів Директорії, представників Ради Народних Міністрів і представників політичних і суспільних організацій. На нараді були від кабінету міністрів Остапенко і міністер морських справ Білінський.¹⁴⁸) Представники влади Зах. Области УНРеспубліки і член Директорії Петрушевич спізналися своїм потягом зі Станиславова і приїхали щойно 15 березня.¹⁴⁹)

На початку Державної Нарати дав короткий звіт прем'єр Остапенко про стан переговорів в Одесі.¹⁵⁰) В тім часі покищо ще не було конкретних даних про можливість догоди з антантським командуванням в Одесі. Після того почалася дискусія над пропозицією обидвох соціалістичних партій, щоб негайно зірвати дальші переговори з антантою. Перший від імені соціал-демократів промовляв І. Мазепа, який доводив, що треба негайно перервати переговори з антантою і розпочати переговори про мир з большевиками, висловлюючи переконання, що тим способом дасться «усунути або бодай зменшити внутрішню братовбивчу боротьбу всередині самого українського народу». Цей крок він розглядав тільки як «певний тактичний момент».¹⁵¹) Це становище Ісаака Мазепа підтримав в імені есерів (центр. течії) Арк. Степаненко, який підкреслив, що в большевицько-московській армії є тепер також деякі частини, зформовані з мобілізованих Українців, і це утруднює боротьбу Дієвої Армії УНР на фронті.¹⁵²) Від імені самостійників-соціалістів промовляв Олександр Макаренко. Він заявив, що боротьба йде лише проти московських большевиків. Українські большевики нічим не страшні. В переговори з антантою він багато не вірить, бо антанта є проти самостійности України. Але, він не жадав їх перервати.¹⁵³)

Після заяв цих і інших представників політичних партій промовляв С. Петлюра. Він рішуче висловився проти негайного зривання переговорів з антантою. У випадку їх повного неуспіху, на його думку, не треба входити в угоду з большевиками, а триматися самим («горда поза краща ніж згода з московськими больше-

виками»). Кожна держава, підкреслював він, мусить у першу чергу спиратися на власні сили. Українські большевики не є тою силою, що може будувати українську державу. Український большевизм — то миляний пупир. Він існує лише доти, доки його підтримують і надувають московські большевики. Якби була така свідомість селянства, як у Галичині, то можна б будувати й «радянську українську систему», а без того — це неможливо в українським змісті. Такий був зміст промови Петлюри.¹⁵⁴)

Підтримували Мазепу й Степаненка ще П. Феденко й Вікул. Вони доказували, що пропозиція миру і згоди з большевиками, на підставі визнання самостійности України та українського характеру советської республіки при широкій пропаганді з нашого боку розложить большевицьку армію.¹⁵⁵) Нам здається, що така тактика, ледве чи могла щонебудь вдіяти в большевицькій армії. Адже Москва декларативно складала визнання самостійної советської республіки в Україні і на словах залишала «радам в Україні» право встановляти національний характер цієї республіки. Ніяка того роду тактика тут нічого вдіяти не могла, а тільки реальний національний дух боротьби за реальну незалежність України. Проти пропозиції Феденка й Вікула промовляв прем'єр Остапенко, доводячи, що існуюча большевицька армія складається з таких елементів, яких нашою агітацією розкласти неможливо.¹⁵⁶)

Отож Державна Нарата не прийшла до згідної думки. Не було згідної opinii в справі зривання чи продовження переговорів з антантою і в справі мирної пропозиції Советській Росії. В цій останній справі дали себе переконати самі проєктодавці остільки, що без наявних успіхів Дієвої Армії УНР на фронті в новій офензиві проти большевиків не може бути порадно виступати з таким мировим предложенням.¹⁵⁷) Зрештою, таку нову політику міг провадити тільки новий уряд, а не кабінет Остапенка, який з таким зміненним курсом не погоджувався.

Директорія в Проскурові не погодилася з пропозиціями обидвох соціалістичних проводів. Коли 15 березня приїхав ще член Директорії, Євген Петрушевич, та члени Уряду ЗО УНРеспубліки (О. Бурчинський і Мих. Лозинський), то вони підтримали цю думку чотирьох інших членів Директорії. Вони відкидали пропозицію зрвання переговорів з антантою навіть при тодішніх важких вимогах одеського командування. Тим більше вони були проти мирової пропозиції більшовикам з наведених уже Остапенком мотивів. Вони реально рахувалися з існуючою і вирішальною силою антанти.¹⁵⁸⁾

На другий день приїхав з Одеси ген. Греків і зложив звіт зі стану переговорів. Тоді відбуто нову Державну Наряду, зложеною з членів Директорії, Уряду, членів комісії Трудового Конгресу та представників політичних партій. Ще раніше, перед цією нарадою, бо ще 4 березня, коли ген. Греків був на короткім звіті з Одеси, він мав довірочний звіт перед Гол. Отаманом Петлюрою і йому передав, що Французи настоюють далі на зміні особистого складу Директорії. Вони вимагають уступлення з неї Петлюри й Андрієвського. Тоді Петлюра сказав Грекову, що він особисто радо уступив би, але не бачить когось такого, що його заступив би в тій ситуації.¹⁵⁹⁾ Тепер Греків ще раз потвердив, що Французи настоюють на особистих змінах у Директорії і шойно тоді могли б дати якусь допомогу Україні.¹⁶⁰⁾ Греків малював стан бездатности французької дивізії в поганім світлі: вояки не бажають далі воювати, коли в Зах. Європі є мир. Грецька дивізія, казав він, воює ліпше. Командування обіцяло, що доставить ще одну грецьку дивізію. Але, найважливішою була інформація ген. Грекова про те, що Французи далі стоять на позиції, що народи колишньої російської імперії мусять творити федеративний союз.¹⁶¹⁾ Як висновок, генерал Греків подав пропозицію не переривати формально переговорів з Французами в Одесі, але фактично не продовжувати їх на який місяць до вияснення загального положення.¹⁶²⁾

З висновку ген. Грекова видно, що він хотів в одній точці йти на компроміс з пропозицією соціалістів. Проте, цей компроміс не вдовольнив, ні противників кабінету Остапенка, ні його прихильників. Провід обидвох соціалістичних партій стояв рішуче на своїм. Представники урядових партій адвокат Михайло Корчинський від с. ф., Олександр Ковалевський від народних республіканців), а також представники комісії Трудового Конгресу (проф. Шимонович, Воробай і інші) підтримували кабінет Остапенка.¹⁶³⁾ У висліді цієї наради, де виявилася рішуча опозиція с. д. і с. р. проти основних принципів зовнішньої політики кабінету Остапенка, цей останній подався до димісії. Зголосив окремо своє уступлення з посту наказного отамана також ген. Греків. Не отримавши від Гол. Отамана нового військового приділу, він виїхав 17 березня 1919 р. до Станиславова, бо С. Петлюра дивився на нього з сильною неохотою.¹⁶⁴⁾ Фактичною метою пропозиції цих двох колишніх урядових партій, була не тільки зміна курсу політики, але й зміна в особовім складі кабінету. Треба при тому пам'ятати, що кабінет вправді подався до димісії, але це не означало, що наступило у членів кабінету зречення своєї політичної лінії. Це був тільки протест проти опозиції соціал-демократів і соціалістів-революціонерів, які пропонували в тодішніх обставинах неможливу угоду з Советською Росією. Одначе Директорія — не прийняла димісії кабінету Остапенка і доручила йому вести державну справу далі.

СПРОБА СОЦІЯЛ-ДЕМОКРАТІВ І С. Р. ДОСЯГНУТИ ПОРОЗУМІННЯ З "НЕЗАЛЕЖНИМИ С. Д."

За короткий час від зайняття Києва більшевицькою інвазією в лютім до початку березня 1919 р. спроба співпраці фракції незалежних с. д. з більшевицькою партією скінчилася повною невдачею. На практиці показалося, що московські більшовики не такі, якими собі їх незалежні с. д. уявляли. Більшовики рішуче поборювали в своїй адміністрації все, що було українське і

грабували українські продукти праці для Московії. Про якісь «ради», які мали діяти, фактично не було й мови. Все життя опановували большевицькі партійні ревкоми. З того стану незалежні с. д. не зробили правильного висновку і не покинули всі свої абстрактні революційно-соціальні пляни і не перейшли виразно на позицію демократичної УНРеспубліки. Вони лише відвернулися хвилево від большевицької співпраці, але зате звернули свої пляни на внутрішній переворот у таборі УНРеспубліки. В тій цілі вони вислали своїх делегатів до

Д-р Дмитро Одріна

Центрального Комітету УСДРП, що перебував біля Директорії.¹⁶⁵⁾ Невдача політики незалежних с. д., вповні заперечувала той новий курс, який пропонували тепер с. д. і с. р. Однак вони того тоді цілком не добавили.

В тім самім часі, коли в Проскуріві відбувалася Державна Народа, прибув туди висланник незалежних

с. д. із Києва, М. Драгомирецький. На місці вже був також визначний провідник незалежних с. д., М. Ткаченко, який увесь час перебував у колах офіційної с. д., близько уряду. Вони 15 березня 1919 р. відбули в Проскуріві нараду з ЦК УСДРП.¹⁶⁶⁾

Ткаченко й Драгомирецький рисували такий образ положення під владою большевицької інвазії, який ніби вказував на потребу порозуміння з большевиками. Мовляв, большевики тепер самі конечно потребують порозуміння з українським фронтом і тому радо підуть на це. Але, вони не підуть на порозуміння з Директорією. На їх думку, найкращим виходом було б, якщо б влада від Директорії перейшла шляхом перевороту, чи шляхом мирного порозуміння, до нового українського уряду, який би станув на ґрунт «радянської влади». Тоді, мовляв, большевики, з огляду на свою теперішню слабкість, готові б погодитися на самостійність української «радянської республіки» та на її український характер.¹⁶⁷⁾

Після дискусії ЦК УСДРП і делегати незалежних с. д., не дійшли до згоди щодо перевороту, бо с. д. були тоді переконані, що переворот розвалив би військо УНР, а воно конечно потрібне. Якби не фронт Дієвої Армії УНР, то большевики цілком задушили б український рух під своєю владою. Це признав навіть Драгомирецький.¹⁶⁸⁾ Отож, могла бути мова тільки про політичний натиск, щоб дістати в свої руки новий склад Директорії, а щонайменше новий кабінет за згодою Директорії. І власне це була остаточна угода двох крил с. д. на цій нараді. Доручено І. Мазепі й Романченкові обговорити цю справу з іншими партіями та з представником військових кіл, міністром полк. О. Шаповалом.¹⁶⁹⁾ З ним обидва делегати говорили в зміненим сенсі, а саме, що треба утворити коаліційний уряд з участю всіх партій. Як знаємо, в дійсності тоді с. д. і с. р. коаліції не бажали. О. Шаповал годився, що власне була потрібна найширша консолідація українських сил, а не коаліція двох партій. Він годився на перерву переговорів з Французами, приблизно в змислі Грекова або Петлюри. Про

переговори в справі перемир'я з більшовиками — може бути мова, казав О. Шаповал, аж тоді, коли б наш фронт знову мав успіхи і пішов принаймні вперед на лінію Дніпра. Коаліційний уряд усіх партій зробив би найсильніше враження на військо і його зміцнення.¹⁷⁰⁾

Розмови з представниками народно-республіканської партії, О. Ковалевським і Є. Архипенком представлялися також некорисно для с. д. Вони заявили, що їхні партії не підуть до такого уряду, який зірве переговори з антантою і який розпочне угодові переговори з більшовиками.

У міжчасі зайшли зміни в позиції незалежних с. д. і ес-ерів. Ці остатні відбули свою нараду ЦК (Одрина, Лизанівський, Степаненко і інші) разом з незалежними. У висліді нарад Ткаченко повідомив представників ЦК УСРДП, що він має вісті про приготоване повстання незалежних с. д. проти більшовиків. Вони мають надію повалити більшовицький уряд і утворити «український радянський уряд». Ткаченко тепер пропонував соціал-демократам вступ до такого майбутнього уряду. Мазепа відхилив цю пропозицію, заявляючи, що він не вірить, щоб «незалежні» могли створити сильніший фронт проти більшовиків, ніж його створила Директорія і тому не вірить в успіх повстання «с. д. незалежних». Проте, його партія не буде перешкоджувати їхньому повстанню, а навіть буде помагати в міру сил. Зате «незалежні», не повинні провадити розкладової роботи у війську УНР.¹⁷¹⁾

Соціалісти-революціонери в розмові з Мазепою заявили, що вони є прихильні для пропозиції Ткаченка. По нараді обидва проводи — с. д. і с. р. — постановили, що вони перед Директорією будуть спільно обстоювати утворення нового УНР з їхніх представників з виключенням інших партій.¹⁷²⁾ Вислід нарад був такий, що обидві партії подали письмову заяву до Директорії, в якій підкреслювали, що вони далі стоять на своїй вимозі змінити курс політики щодо антанти і зажадали мирової пропозиції для більшовиків та вимагали утворення уряду з цих двох партій. Заява повторяла інформації

Драгомирецького про положення на другім боці фронту і жадала скорого переведення політики на нові рейки.¹⁷³⁾

Дня 17 березня 1919 р. приїхав з Одеси міністер зовнішніх справ К. Мацієвич. Він привіз більше оптимістичні інформації, ніж недавно Греків. Французи, мовляв, вже відступили від вимоги щодо зміни Директорії. Ген. д'Анзельм запропонував особисту зустріч з Петлюрою в Бірзулі. Принципову згоду про допомогу для України досягнуто і тільки її має затвердити французький уряд у Парижі. Цим договором Україна віддає себе під протекторат Франції, казав Мацієвич. Але, мусимо бути реалістами. В сучасну пору ми ліпшого договору не можемо досягнути, а без того ми кінець-кінців упадемо. От, більшовики в переговорах з антантою ідуть саме тепер на далеко більші уступки. Зміна влади може бути, але не зміна курсу, радив Мацієвич.¹⁷⁴⁾ Зустріч в Бірзулі мала бути дня 19 березня 1919. Директорія тоді засадничо рішила, що про реорганізацію уряду може бути мова аж після зустрічі в Бірзулі. Замість наказного отамана Грекова по його уступленні дня 21 березня 1919 р., на цей пост в характері виконуючого обов'язки наказного отамана, покликано полк. А. Мельника.¹⁷⁵⁾

Проте, до зустрічі в Бірзулі не прийшло, бо саме в тім часі (19 березня) здобули більшовики Жмеринку і відтяли зв'язок залізниці з Бірзулею. В зв'язку з тим також мусіла наступити негайна евакуація центральних урядів з Проскурова. Петлюра і члени Директорії рішили перенести осідок ДЦ до Рівного і також туди мали переїхати ті уряди, які були в Кам'янці.¹⁷⁶⁾

Десь у тім часі, коли перебувала в Проскурові делегація «незалежних соціал-демократів» із Києва і там переговорювала з проводом Центрального Комітету УСРП і УПСР (центральної течії) про спільну політичну платформу і спільну політичну акцію, дійшло між ними по довгих переговорах до порозуміння про те, щоб утворити не лише новий Уряд УНР, але й перетворити начальну владу УНР, а саме Директорію. У висліді цього порозуміння був списаний документ умови між цими

трьома партіями. Пізніше цю умову опублікували самостійники-соціялісти в своїм пресовім органі, а пізніше вставили текст цієї умови в свою брошуру, видану в Відні в 1920 році під заголовком «Історія Української Влади».

Також Мазепа в своїй основній праці під наголовком «В огні і бурі революції» не згадує нічого про цей договір. Проте, Мазепа також не заперечує його існування, хоча він цитує в інших місцях цю брошуру. В кожному разі з усього того, що він пише в першому томі своєї праці від сторінки 115 починаючи, можна приймати за певне, що такий договір був уложений. Інша справа, що в ході дальших подій цей договір, після кам'янецького епізоду в березні 1919, перестав бути актуальним. Залишився тоді лише договір між двома колишніми урядовими партіями — соціал-демократами і соціялістами-революціонерами.

Тому, що договір згаданих вище трьох партій має поважне історичне значення, то тут подаємо його текст за «Історією Української Влади»:

ДОГОВІР

складений між трьома партіями УС-ДРП, УПС-Р,
і УС-ДРП незалежних

Зазначені три партії, стоячи на ґрунті оборони інтересів працюючих мас України, борячись за незалежну самостійну Українську Республіку і виходячи з необхідности якнайрішучішої і найактивнішої боротьби з окупаційною російсько-комуністичною владою, ухвалили для успішности переведення зазначених завдань, особливо для найкращої організації повстання працюючих мас України проти окупантів, об'єднатись на слідуєчих умовах:

1. Замість існуючої зараз Директорії утворюється єдина для всієї України верховна влада під назвою Рада Республіки, або, коли по міжнародним обставинам міняти назву неможливо, то лишається назва Директорії.

2. Складається ця верховна влада — Рада Республіки або Директорії, з 9 осіб по 3 відповідальних представників від кожної з трьох партій, які укладають цей договір.

3. Раді Республіки (Директорії) тимчасово до утворення законодавчого верховного органа належить верховна і законодавча влада в незалежній національній Українській Республіці.

4. Виконавча влада належить Раді Народних Уповноважених (або Народних Міністрів), яка складається Радою Республіки (Директорією) і перед нею є відповідальна до утворення нормального верховного законодавчого органа.

5. Для керування всіми військовими силами Української Республіки, Радою Республіки (Д) утворюється Головна Військова Рада з правами верховного головнокомандування.

6. Завданням Ради Республіки (Д) є очищення всієї України від окупаційних російсько-комуністичних військ, повалення існуючої зараз на Україні російсько-комуністичної влади, оборона суверенности і незалежности національної Української Республіки, боротьба з контр-революцією на слідуєчих основах:

а) Рада Республіки (Д) повинна перевести поділ всієї України на нові адміністраційні округи (землі) по економічним і національно-побутовим принципам, скасувавши поділ на губернії і повіти і залишивши поділ на волости.

б) В селі влада здійснюється селянством через свій селянський сход, виконавцем постанов якого і розпоряджень вищої влади є сільська влада в складі трьох чоловік: голови, секретаря і скарбника.

Влада волости належить волости і її виконавчому комітетові, вибраному прямими виборами від сел, містечок і заводів селянами і робітниками фізичної і інтелектуальної праці.

в) В вищих інстанціях існуючого адміністративного поділу (повіт чи губернія) влада належить Раді (Раді сел-роб. депут.), її виконавчому комітетові, обраному на з'їзді представників селян і робітників від сел, містечок і міст. Пасивним і активним виборчим правом користуються громадяни, які не живуть з чужої праці (не експлуатують).

7. Переведенню вищезгаданих завдань Рада Республіки (Д) повинна скликати Конгрес Рад. сел-роб. депут. всієї України, депутати на який вибираються на губерніяльних або повітових з'їздах з додержанням пропорційності виборів. Цьому Конгресові Рада Республіки (Д) передає владу, а сама перестає існувати.

8. Конгресом Рад має бути ухвалено конституцію Української Республіки, встановлено нормальний лад її, організовано центральну владу Республіки.

9. Для успішного проведення повстання на території України, окупованої російсько-комуністичною владою, утворюється повстанчі органи — центральний ревком, губерніяльні і повітові ревкоми із представників партій, підписавших цей договір, по 2 від кожної, причому губерніяльні і повітові ревкоми мають бути тимчасовими революційними органами влади на місцях до організації ними влади Рад і бути провідниками розпоряджень і законів Центральної Влади Ради Республіки і кабінету міністрів в (Наркомі).

10. Політика підписавших цей договір партій, як в Раді Республіки так і в інших органах Державної Влади, повинна будуватись на слідуючих принципах:

а) укріплення і оборона незалежної і самостійної національної Української Республіки,

б) встановлення влади трудового народу з виключенням елементів, які експлуатують чужу працю,

в) організація народного господарства в інтересах працюючих і планомірний перехід від капіталістичного строю до соціалістичного з негайною експропріацією нетрудової земельної власності.

11. В волостях і селах конструкція влади повинна залишатись та сама, що існує і при совітській (комуністичній) владі за винятком деяких персональних змін (усунення призначених комісарів-комуністів і т., що лежить в компетенції повітових ревкомів).

12. Ці умови розповсюджуються також і на територію Галичини, для якої Рада являється верховним органом. Від галицьких с-д і с-р має бути введено по одному депутату.

13. Вибрані т. до Ради Республіки повинні від'їхати негайно до Директорії, організувавши на місці Раду Республіки, реалізувати договір і видати відповідну деклярацію.

Вибраний Ревком негайно повинен розпочати свою працю, повідомити про місце і початок праці центральні комітети партії, на нього покладається обов'язок зв'язати і підпорядкувати всі повстанчі війська Раді Республіки.*)

До того треба замітити, що текст цього договору уложили представники ЦК УПСР і ЦК незалежних с. д. під советською окупацією разом з деякими членами УСДРП. Цей текст передано до Проскурова на затвердження ЦК УСДРП. До останньої ратифікації цього договору — не прийшло.

ЗАМІШАННЯ В ЗАПІЛІ

Втрату Жмеринки і тим самим розірвання українського фронту на двоє спричинив не тільки сам сильний наступ ворожої армії. Ще раніше, бо на 6 днів перед тим, вибухло в самій Жмеринці місцеве большевицьке повстання (13 березня 1919 р.). Його підготувала підривна большевицька агентура, що діяла не тільки серед місцевих робітників московської національності і Жидів, але й серед несвідомих дооколичних селян. Також видно було значні сліди агентурної роботи серед

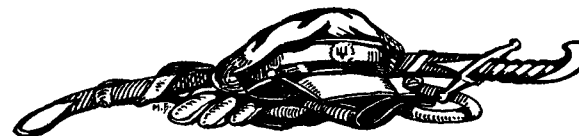
*) Мова і правопис оригіналу. М. С.

деяких військових частин УНРеспубліки, які відступали з фронту та заповнили всю залізничну станцію і місто.¹⁷⁷) Про плян повстання большевицької агентури довідалася завчасу головна команда Дієвої Армії УНР і прийняла відповідні засоби для його подавлення. Коли повстання вибухло, то воно було енергійно розбите. У повстанні брав участь сам «особливий командир» Жмеринки Соломинський, і командир окремого куреня Скалько. Їх зловлено і з присуду полевого суду засуджено на кару смерті.¹⁷⁸)

Проте, це повстання таки улегшило большевикам здобути Жмеринку, бо воно внесло замішання в цім обороннім центрі. Втрата Жмеринки, яка наступила 19 березня 1919 р., фактично причинилася до ліквідації тягlosti і безпереривности українського фронту. Він був розірваний на дві частини, північну і південну. Південна незабаром була зліквідована, як це ми вже з'ясували у військовім огляді. Евакуація Проскурова і те, що потім наступило, належить після відступу з Києва до найстрашніших моментів української оборонної війни, як це характеризує свідок цих подій, Ісаак Мазепа.¹⁷⁹) Що тоді український фронт цілком не розпався і що він збудувався наново та продовжував успішно боротьбу ще до кінця 1919 року, то цей факт приписує Ісаак Мазепа виключно особистому впливові, витривалості і відвазі С. Петлюри. Його віра в силу народу і його популярність серед свідомого війська спасла тоді ситуацію.¹⁸⁰)

Після евакуації Проскурова деякий час осідок державної влади був поділений: частина членів Директорії (Петлюра й Макаренко) осіли в Рівнім, а частина (Андрієвський і Петрушевич) у Станиславові. Член Директорії Швець деколи був, то тут, то там. Також члени кабінету міністрів поділилися. Остапенко й Мацієвич виїхали для дальших переговорів через Галичину і Румунію до Одеси. Інші міністри перенесли осідок до Станиславова, а ще інші до Рівного. Петлюра

дав розпорядження в згоді з прем'єром Остапенком, щоб усі міністерства з Проскурова й Кам'янця перенеслися до Рівного. Це можна було перевести з огляду на комунікаційні труднощі щойно за пару тижнів.¹⁸¹)

САМОЧИННИЙ ВИСТУП У КАМ'ЯНЦІ

СПРОБА ТВОРИТИ НОВИЙ УРЯДОВИЙ ЦЕНТР

Політична опозиція до кабінету Остапенка і взагалі до тодішнього курсу політики Директорії УНР перexала після наради в Проскуріві до Кам'янця на Поділлі. Туди перенеслися не тільки провідники обидвох колишніх урядових партій — с. д. і с. р., — але також провід «незалежних с. д.» на чолі з Ткаченком. У підпіллі там діяли, розуміється, також боротьбисти. В місті було багато евакуованого з Києва і Винниці державного майна та державна скарбниця.¹⁸²⁾ З тієї саме причини дехто зі сучасників робив висновок, що тут саме приготувався державний замах, щоб опанувати не лише міністерський апарат, але також одночасно й державний скарб і решту державного майна.¹⁸³⁾

Так зложилося, що на дні 20 - 22 березня 1919 р. був скликаний у Кам'янці Повітовий Конгрес Трудового Народу. В дійсності це був, властиво, повітовий селянський з'їзд, бо на 100 делегатів від сіл було лише 9 від гарнізону (також селяни) і лише декількох робітників від цукроварень.¹⁸⁴⁾ Конгрес був добре «оброблений» місцевими ес-ерами, незалежними с. д., боротьбистами і іншими «лівими». Соціал-демократи і соціалісти-революціонери внесли на цей конгрес проект резолюції в такій формі:

«1. Директорія повинна негайно зірвати переговори з французьким військовим командуванням в Одесі.

«2. Директорія повинна негайно приступити до переговорів з большевицьким правительством Росії і України на таких умовах:

а) Україна є самостійною і незалежною республікою, в якій вся влада належить об'єднаним Радам Робітничих і Салдатських Депутатів.

б) Українська Республіка може федеруватися з соціалістичними державами.

в) Українська державність має мати український характер.

г) Легальне існування українських соціалістичних партій.

д) Виведення російських військ з України.

е) Директорія повинна скласти новий Український Радянський Уряд, який тимчасово утвориться по згоді з українськими соціалістичними партіями. Постійний Уряд зформується Другим Всеукраїнським З'їздом Робітничих, Селянських і Військових Депутатів.

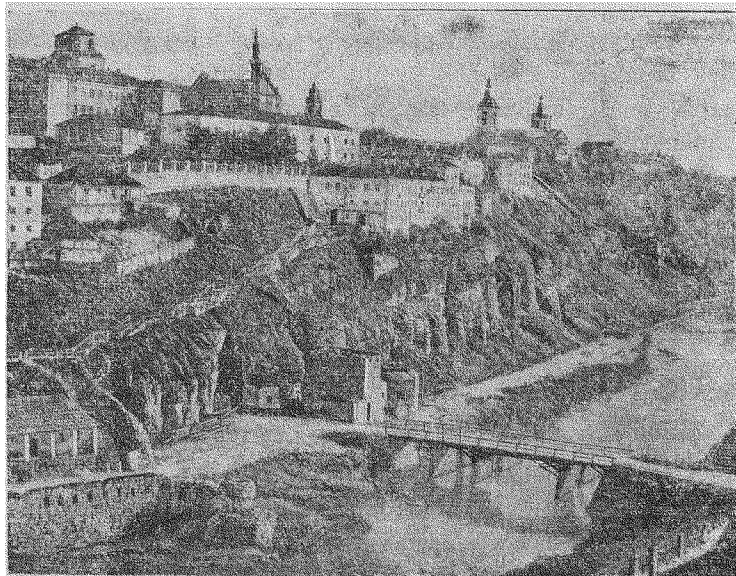
«3. Директорія повинна негайно скласти Уряд з двох соціалістичних партій — УПСР і УСДРП — для ведення загальних переговорів.

«4. Рішуче домагання, щоб негайно припинено вивід війська кам'янецької залоги на злочинну бойню і негайно припинено боєві дії на всім фронті».¹⁸⁵⁾

З проекту резолюції видно, що в тім часі провідники УСДРП і УПСР дали себе переконати цілком на позицію проводу незалежних с. д. і частинно боротьбистів. Йдеться у резолюції не тільки про зміну курсу політики Директорії, але й про зміну характеру демократичної республіки на советську. При тім приймається континуїтет советської республіки в Україні на

чолі з Раковським, бо про тривалу владу мав вирішувати «другий» з'їзд советів України.

Цей проект резолюції був предметом завзятої боротьби на цім повітовім з'їзді. На з'їзді виступали з промовами представники також інших партій, які були рішучими прихильниками затримання конституції з 28 січня (між ними промовляв також міністер Є. Архипенко).¹⁸⁷ Тільки після завятих дебат прийняв з'їзд наведений вище проект резолюції більшістю голосів.¹⁸⁸ Це доказ, що селянські делегати не так легко давали

Кам'янець Подільський

себе переконати на советську платформу, навіть промовами українських діячів, а не то московським агентам. З'їзд обрав більшістю голосів Повітову Трудову Раду, зложену виключно з коаліції — фракції незалежних с. д., УСДРП і УПСР; до ради увійшли Ткаченко, Лизанівський і Степаненко.¹⁸⁹

Саме в часі з'їзду прийшла телеграма від С. Петлюри до апарату всіх міністерств у Кам'янці, щоб негайно переїздили до Рівного. Це викликало серед частини цього апарату невдоволення, бо не було бажання переноситися з новопосіданих мешкальних квартир і то в місті, що було близько безпечнішої румунської границі і ще ближче до спокійної Галичини. Ця частина державних службовців напірала на провід обидвох партій, щоб вони зайняли негативне становище до того розпорядження Директорії.¹⁹⁰ Це витворило в місті деяку метушню, яка перемінилася в паніку, коли стали напливати вістки про наближення большевицьких військ до Кам'янця.

З усього видно, що провідники обидвох соціалістичних партій піддалися психозі та впливові незалежних с. д. і боротьбистів, що стояли на советській платформі. В місті була законна повітова влада і командир відділу залоги, полк. О. Жуківський. З міністрів у міжчасі вже виїхали всі, окрім міністра внутрішніх справ Гр. Чижевського, міністра земельних справ Є. Архипенка і віцеміністрів Г. Сиротенка (військових справ) та Андр. Ливицького (внутрішніх справ). Члени Директорії Швець і Макаренко також вже були виїхали.¹⁹¹ Маючи за собою одночасно прихильність командира залоги полк. Жуківського, провідники незалежних с. д. і деякі ес-ери напірала на те, щоб приступити до «прямої акції». Дня 21 березня 1919 р. відбулася міжпартійна нарада соціалістів з участю Чехівського, М. Грушевського, В. Голубовича, Арк. Степаненка, Ісаака Мазепи, Д. Вікула, П. Феденка і інших.¹⁹² Вони обміркували ситуацію в цілому і в повіті та рішили звернутися окремою делегацією до Директорії, щоб вона прийняла постанову про зміну курсу політики.¹⁹³ Делегація звернулася телеграфічно з пропозицією розмови до Гусятини (в Галичині), де тоді хвилево затрималися в дорозі члени Директорії Швець і Макаренко. Швець дав відповідь, щоб делегація негайно приїхала до Гусятини. Але, делегація зараз не виїхала. На другий день (22 березня

1919 р.) зібралися вужчі представники цих партій знову на нараду і тоді вирішили інакше: посягнути по владу і проголосити зміну своєї політичної платформи на «радянську». Нарada вийшла з тези, що ніби то влада УНРеспубліки «розпалася» і тому вони мають право і обов'язок дбати про тимчасову владу. Йдучи за цією теорією учасники міжпартійної наради, гарячі голови, постановили утворити окремих «Комітет Охорони Республіки». Особистий склад мав перевагу незалежних с. д.: В. Чехівський, голова (нез. с. д.); Арк. Степаненко, товариш голови (с. р.); члени — Волошин (від Трудової Ради); Грищенко (с. р., але від залоги); Казимирів (від залоги); Іван Лизанівський (с. р.); Свистун (приналежність невідома); Ісаак Мазепа (с. д.); І. Романченко (с. д.); М. Ткаченко (нез. с. д.); секретар — Є. Малик («безп. соц.»).¹⁹⁴) Звертає на себе увагу те, що до цього комітету не дав себе вибрати М. Грушевський. Правдоподібно тому, що він, приготуючись на виїзд, як делегат на міжнародний конгрес у Швейцарії, і заступаючи тоді демократичну платформу, не бажав бути членом органу, який виявляв переворотові цілі. А що сама резолюція на Повітовім Конгресі була переворотовою, видно з того факту, що вона зверталася до війська застановити на фронті боеві дії. Іншими словами, це був поклик до бунту. Якби резолюція була проголошена в чотирьох стінах зборів, то ще пів біди, але вона була для всіх опублікована в пресі.¹⁹⁵)

Зараз того самого дня, коли був утворений «Комітет Охорони Республіки», було оповіщено в місті і в пресі його засадниче повідомлення до народу. Його розліплено також на мурах Кам'янця.¹⁹⁶) Люди, що щось тямали в політичних справах, звернули увагу на факт, що між підписаними під відозвою прізвищами знаходилися провідники «незалежних соціал-демократів», яких тоді всі уважали за майже большевиків.¹⁹⁷) Вони думали, що інші, які до того часу були соціалістами-демократами, всеціло перейшли на большевицьку платформу, а лише по формі задержали українську.

ПРОГОЛОШЕННЯ САМОЧИННОЇ ВЛАДИ В КАМ'ЯНЦІ

Проголошення цього «революційного комітету» було таке:

«Від Комітету Охорони Республіки.

«З огляду на дезорганізацію державного апарату і можливі через те заворушення і порушення спокою представники Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії і Української Партії Соціалістів-Револуціонерів купно з представниками Селянського Повітового З'їзду*) Кам'янецького Повіту на Поділлі, а також представники кам'янецької залоги, утворили для тимчасового представництва центральної влади Республіки Комітет Охорони Республіки в складі — по два представники 1) від Центрального Комітету УПСР, 2) від Центрального Комітету УС ДРП, 3) від Кам'янецької Повітової Трудової Ради, обраної на Кам'янецькому Селянському З'їзді і 4) від Козацької Ради кам'янецької залоги.

«Завдання Комітету: 1) охорона порядку і спокою; 2) розпорядження різним установам; 3) переговори з Директорією про негайне припинення переговорів з французьким командуванням в Одесі і розпочаття переговорів з Радянським Правительством України на основі:

а) визнання Радянським Правительством України, а також Росією, самостійности й незалежности Українсько-Соціалістичної Радянської Республіки;

б) українського характеру державности України;

в) легального існування українських соціалістичних партій;

г) виведення російських військ в Україну;

д) складення нового Правительства України до остаточного зформування його на Другому Всеукра-

*) Комітет з огляду на фактичний характер з'їзду не називає його "Конгресом Трудового Народу", а тільки "селянським". М. С.

інському З'їзді Рад Робітничих і Селянських Депутатів.¹⁹⁸

«В цілях найкращого переведення того, Комітет Охорони Республіки постановляє, що: 1) фронт дієвий має бути захований твердо і міцно до закінчення переговорів з радянською владою України; 2) всі військові частини в тилу так само повинні стояти твердо і непорушно; 3) всі цивільні і військові установи мусять правильно функціонувати: евакуація тимчасово припиняється; державне майно має бути охоронено; 4) всі місцеві залоги мають підтримувати спокій і лад на основі розпорядку властей.

«Оголошуючи про це до загального відома, Комітет Охорони Республіки кличе всіх громадян заховати спокій і дружно переводити в життя всі постанови Комітету.»

Підписано: Голова Комітету Охорони Республіки, Володимир Чеховський; товариш голови, Аркадій Степаненко; члени Комітету: Лизанівський, Романченко, Свистун, Грещенко, Волошин, Казимирів, І. Мазепа, М. Ткаченко. Секретар: Є. Малик.
Кам'янець Подільський, 22 березня 1919 року.¹⁹⁹

ОЦІНКА КАМ'ЯНЕЦЬКОГО ВИСТУПУ

Проголошення Комітету Охорони Республіки — є проголошенням державного перевороту. Втім не може бути ніякого сумніву, бо за це говорить виразний текст проголошення. Вступна фраза проголошення про причину утворення цього комітету («дезорганізація державного апарату і можливість заворушення»), є тільки словесною заслоною, на випадок невдачі. Дальший текст говорить ясно, що автори, підписані під проголошенням, станули на ґрунт «Української Соціалістичної Радянської Республіки» і в ній тільки боряться за переміну влади Раковського на якусь іншу, яку утворить «Другий З'їзд Рад». Зрештою, автори проголошують, що замирення може бути тільки на платформі самостійності цієї советської республіки і її українського

характеру. Тим самим автори відкинули концепцію Української Народної Республіки і її демократичної конституції з 28 січня. Переговори з Директорією мали йти лише в аспекті її добровільного капітулювання перед комітетом, який, згідно з текстом прокламації, надає собі самочинно компетенцію центрального тимчасового уряду.

Учасники цього перевороту старалися потім цю справу злагодити, представляючи її невинною охороною спокою і запобіженням паніки.²⁰⁰) Інші учасники цього перевороту потім старалися його цілком промовчати в своїх історичних оглядах.²⁰¹) Одні роблять це з огляду на те, що самі брали участь у цьому перевороті і потім не уважали його за позитивне діло.²⁰²) Інші знову тому, що вважають це позитивним ділом, але зробленим їхніми політичними противниками.²⁰³) Деякі автори кладуть натиск тільки на позитивну в їх розумінні платформу комітету щодо порозуміння з Советською Росією, а про намір перевороту говорять непевно і невиразно.²⁰⁴)

Проте, сам текст проголошення говорить безсумнівно про намірений і потім доконаний переворот комітету. Також усі тодішні чинники громадської думки прийняли цей крок комітету саме в розумінні перевороту.²⁰⁵) Про це свідчить також тодішня українська преса і мемуарні записи.²⁰⁶)

В тодішніх часах, які були періодом сильного нервового напруження з огляду на важку ситуацію на фронтах, спроба перевороту в Кам'янці була викликала широкий відгомін обурення, полученого з неспокою, що далі буде, коли в найтяжчій добі передові люди роблять перевороти.²⁰⁷)

Комітет негайно обсадив міністерства своїми комісарами і своїх комісарів визначив для інших урядових постів у самім місті.²⁰⁸) Визначено також комісарів для береження державного майна. Державна скарбниця встигла ще раніше виїхати з Кам'янця.²⁰⁹) З військовими силами в місті було не так гладко, бо в місті були також військові відділи, які не підлягали командирові

залоги полк. Жуківському.²¹⁰) Тим то комітет став потім почувати себе не надто міцно в характері революційної влади. Всежтаки присутні у місті міністри і вірні їм урядовці мусіли після перевороту ховатися, щоб не бути арештованими.²¹¹) Учасник цих подій і член комітету, І. Мазепа, засвідчує, що члени комісії Трудового Конгресу не визнавали дій цього комітету, відісталися з Кам'янця до Гусятина (на території Західної Области УНР) і там видали декларацію, що вони визнають законним лише існуючий кабінет міністрів під проводом С. Остапенка, а комітет уважають незаконним твором.²¹²)

Незаконність дій комітету видна, зрештою, не лише з його проголошення з 22 березня 1919. Також його основна постанова, записана в його протоколі першого засідання, свідчить про це проречисто. Там порядок дій комітету окреслений так: Наперед комітет має запропонувати Директорії покликати новий уряд зі соціалістів, який перерве переговори з антантою і розпочне переговори з більшовиками.

«Коли Директорія на це не погодиться — говорилося дослівно в протоколі, то вона повинна зректися влади, а тоді комітет повинен почати переговори сам або утворити новий кабінет».²¹³

Незаконним уважала утворення і діяльність цього комітету також Директорія.²¹⁴)

Дня 23 березня 1919 висилала президія комітету свою делегацію до Гусятина, але там застала лише одного члена Директорії — Ф. Шевця. Макаренко був виїхав до Петлюри на Волинь, а Андрієвський до Станиславова. В розмові з Ф. Шевцем виявилось, що думки в Директорії поділені. Андрієвський (а з ним також Петрушевич) були за рішучі кроки проти комітету. Швець був за лагідніші заходи; обіцяв, що Директорія пізніше змінить уряд, але тепер радив комітетові розійтися.²¹⁵) З тим приїхала делегація до комітету. В міжчасі прибула до Кам'янця надійна військова части-

на під командуванням отамана Хомодовського (буковинця з Української Галицької Армії). Він мав уповноваження від члена Директорії Андрієвського на пост командира всіх військових сил в Кам'янці і в околиці. Члени комітету стали побоюватися, що він заарештує їх. Не маючи достатньо сил, вони після звіту делегації, постановили на засіданні 26 березня 1919 комітет розв'язати. Це також оповіщено проголошенням на другий день — 27 березня.²¹⁶) Проти ліквідації голосував лише Арк. Степаненко, бажаючи, щоб комітет залишився для дальших переговорів з Директорією.

У міжчасі прийшла ще телеграма від члена Директорії Петлюри. Він не визнавав існування комітету і тому вона була адресована до міжпартійної ради. Петлюра бажав поладити цей невдалий переворот компромісово. Він у телеграмі вказував на те, що Дієва Армія розпочала протиофензиву на Волині і має успіхи. Селяни всюди там, де їх Дієва Армія визволила від більшовиків, показалися вилікуваними від всяких симпатій для більшовизму. Він казав негайно знайти з ним телеграфічний зв'язок і устійнити, що робиться в Кам'янці. В кожному разі він з огляду на українську фронтову офензиву закликав соціалістів стати до державної праці разом з іншими.²¹⁷) Все було б скінчилося мирно, якби не додатковий виступ полк. Жуківського. Він після розв'язання комітету несподівано оголосив у «Житті Поділля» наказ, що отаман Хомодовський є самозванцем і ця неправдива вістка викликала дальші комплікації.

Хомодовський zareагував негайно на цю оповістку Жуківського. Він оповістив наказ про звільнення Жуківського з посту командира місцевої залоги і після того арештував його. Далі він наказав арештувати також усіх членів комітету. Їх справді ув'язнено.²¹⁸) Арештовано також члена ЦК УСДРП, Панаса Феденка, коли він старався виїхати з Кам'янця в сторону Гусятина, щоб поспіти на з'їзд УСДП у Станиславові.²¹⁹)

Перед своїм розв'язанням і перед арештуванням, комітет оповістив з датою 27 березня 1919, свою лікві-

даційну відозву. Він у ній уже нічого не говорив про те, що він брав владу в свої руки, щоб змінити теперішню УНРеспубліку на «УССР», але що це було виключно задля тривожного часу, паніки і непевності зв'язку з Центральною Владою. Стільки було про причини утворення комітету в новім переповідженні. Далі ж говорилося там так:

«В переконанні, що встановлення тривалого, дійсного спокою та ладу можливе лише шляхом зміни дотеперішньої урядової політики, Комітет Охорони Республіки вважав необхідним звернутись до Директорії з пропозицією розірвати переговори з французьким командуванням та розпочати переговори з советським правительством на Україні.²²⁰) В цій цілі були послані делегати Комітету до Директорії. Оскільки тривожний настрій, який опанував був громадянством, зник внаслідок того, що на фронті республіканське військо одержало значні успіхи і, оскільки зв'язок між центром та периферією налагодився і безпорадність перших днів евакуації з бігом часу була зовсім усунута, остільки безпосередня потреба в існуванні Комітету Охорони Республіки минула. Комітет виконав своє головне завдання збереження спокою та порядку в момент загального безладдя . . .».²²¹)

Стилістичне пояснення розв'язання комітету досить вдале і воно спасало політичне обличчя членів комітету і тих, хто за ним стояв. Одночасно далі відозва підкреслювала, що комітет рішуче не зрікається своєї платформи і що партії, які його утворили, далі на цій платформі стоять і будуть її обстоювати. Про це писалося у відозві комітету так:

«Стоючи твердо на своїй основній позиції щодо зміни дотеперішньої політики в напрямку розриву з французьким командуванням і розпочаття в найбільш вигідний для Української Республіки момент переговорів з большевицьким правительством, Комітет

вважає, що при даних умовах унормованого державного життя переведення відповідного впливу на правительство мусить перейти знову безпосередньо до рук політичних партій, що стоять на платформі Комітету».²²²)

До платформи, як видно з попередніх документів, належало не тільки зірвання переговорів з антантою і нав'язання переговорів з большевицькою владою, але також до платформи входила «радянська концепція» державности України та усунення в її користь Української Народної Республіки. Цього відозва не касує, хоч далі вже говорить про упорядковану державну владу по боці Директорії:

«Дальше існування Комітету в його нинішній формі в дану хвилину. говорить у відозві, не тільки не сприятиме досягненню визначеної мети, але лише може цьому перешкодити, оскільки встановлятиме двоєвластя, що дезорганізуючи громадянство та армію, може тільки до решти підірвати сили Української Народної Республіки і цим пошкодити визволенню українського народу з-під чужоземного панування. З огляду на все це зазначене Комітет Охорони Республіки оповіщає населення, що з дня 28, місяця березня 1919 року діяльність Комітету припиняється».²²³)

Цей уступ відозви фактично заперечує рацію існування цього комітету в його формі і з його платформою перевороту. Можна прийняти за певне, що цей уступ вставив хтось із провідників соціал-демократів, який тільки з трудом дав себе переконати більшістю до того шкідливого кроку з комітетом. Стиль цього уступу вказує радше на І. Мазепу, тим більше, що він завжди був принципово проти «радянської платформи», яку власне прийняв комітет.

Цей уступ засуджує також саму платформу комітету, хоч і в закритій формі. Бо якщо справді наміром Ткаченка і його однодумців було б рятування спокою

і порядку в Українській Народній Республіці, як це виходило б з цієї відозви, то комітет був би, просто, проголосив себе громадським комітетом порядку в місті і помагав би існуючим органам влади УНРеспубліки. А тимчасом комітет проголосив себе хвилиною центральною владою та прийняв советську плятформу, що не причинялося до порядку на фронті і в запіллі, а напевно внесло страшне замішання.

Зрештою, треба сказати, що комітет закликав при кінці відозви «товаришів козаків Української Народної Армії, щоб вони ні на ступінь не відходили від виконання своїх обов'язків в цей час, коли від того, чи буде фронт, чи не буде, залежить доля Українського Народу в сучасному й в будучності». ²²⁴⁾ Під ліквідаційною відозвою була лише фірма комітету, без особистих підписів його членів.

Головний Отаман Петлюра, як рішальний член Директорії, довідавшись про самоліквідацію комітету, рішив допровадити до замирення з його членами. Він вислав свого ад'ютанта, сотника Крушинського, який подбав про звільнення з арешту всіх членів комітету й інших, що були ув'язнені в зв'язку з ним, опріч В. Голубовича й Жуківського, яких випущено щойно на поруку. ²²⁵⁾ Вони були ув'язнені лише три дні. Після того негайно виїхали представники обидвох соціалістичних партій з Кам'янця в товаристві Крушинського до Петлюри в Рівнім для дальших переговорів із Директорією. Феденко з Романченком виїхали далі на з'їзд галицьких соціал-демократів у Станиславові.

Так закінчилася кам'янецька «буча», як її називала тоді публічна думка, що була противна таким експериментам, до яких намовили незалежні с. д. Ткаченко й Драгомирецький та деякі ес-ери під проводом Степаненка. ²²⁶⁾ Михайло Грушевський до участі в цьому комітеті — не дав себе намовити. ²²⁷⁾ ²²⁸⁾

ПЕРЕВОРОТ НА ПІВДЕННО-ЗАХІДНІМ ФРОНТІ

Проте, провідники і емісари незалежних с. д. наколотили не тільки в Кам'янці, спокушуючи у важкій ситуації тодішнього фронту Дієвої Армії на свою позицію не лише провідних ес-ерів, але з соціал-демократів такого випробованого демократичного напрямку, яким був Ісаак Мазепа. Вони заходилися також коло командування Південно-Західнього Фронту Дієвої Армії.

Коли цей фронт після здобуття Жмеринки ворогом був відрізаний від зв'язку з Північно-Західнім Фронтом, тоді ці емісари незалежних с. д. намовили до подібного виступу команду Південного Фронту. Дня 21 березня 1919 р., отже майже того самого дня, що в Кам'янці, командування цього фронту утворило Революційний Комітет та проголосило також «радянську плятформу» і рішення переговорювати про мир з советським урядом України. До цього ревкому увійшло 5 отаманів і 10 полковників цього фронту. У проводі ревкому станув зразу отаман Колодій, а потім отаман Волох та його шеф штабу полк. Воскобойников. ²²⁹⁾ До ревкому входили отамани Дониц-Донченко, Загородський і Осм'ядовський. ²³⁰⁾ У Вапнярці цей ревком видав свій «універсал» з плятформою і рішенням, що він входить у мирові переговори з Совнаркомом України. ²³¹⁾

Цей ревком показав на практиці, що такий хват за бритву в даній ситуації української дійсности нічого не може врятувати. Маючи тоді за собою силу мілітарного загону аж під Одесу і пропагандивні успіхи при розкладі морального духа й опору Дієвої Армії УНРеспубліки, Москва і її ляльковий Совнарком України, не мали охоти укладати мир зі слабим партнером. Простягнута рука ревкому зависла в повітрі. Спроба не вдалася цілком. ²³²⁾ У відповідь на пропозицію мирових переговорів большевицьке командування дуже скоро на тім відтинку фронту розпочало офензиву. Ті окремі частини, які в вірі, що їх хоронить «радянська

платформа» ревкому, перейшли на бік большевицький, були наперед обезброєні, а потім перебиті.²³³⁾

Заломане агітацією «незалежних с. д.» і боротьбистів командування вже не мало сили перевести єдиний у тій ситуації оперативний плян: сконцентрувати всі сили разом і вдарити в ті місця большевиків, які окружали Південно-Західній Фронт Дієвої Армії УНРеспубліки та пробитися до Галичини. Командування вибрало легшу дорогу в напрямку Румунії і закінчило своє завдання так, що Румуни роззброїли всю цю поважну частину армії, а тільки з голими руками потім вислали до Галичини.²³⁴⁾ Цей шкідливий крок ревкому і відступ до Румунії спричинив утрату майже половини тодішньої Дієвої Армії УНРеспубліки. Це був страшний удар у слабкі тоді сили України. Для членів колишнього Комітету Охорони Республіки, що в міжчасі прибули до головної квартири Петлюри на Волині, була ця вістка тим «ясним громом з неба». Вони були вдарені цією катастрофою, як згадує учасник цих подій.²³⁵⁾ Досвід з переговорами ревкому Волоха з большевиками про мир на «радянській» платформі вказує на те, що в подібний спосіб був би скінчився плян переговорів Комітету Охорони Республіки, якби він був дістав всю владу від Директорії робити таке діло.

Для психологічної оцінки подій у Кам'янці і Вапнярці, які всі мали місце в тім самім часі, мусимо взяти на увагу два моменти:

Перший момент — майже катастрофа українського оборонного фронту; його розбито на дві частини; розклад значної частини відділів Дієвої Армії УНРеспубліки і внаслідок того майже безнадійність у дальшій обороні проти наступаючих переважних сил московсько-большевицької армії. Другий момент — це повний неуспіх дотогочасних переговорів з антантським командуванням в Одесі про політичну і збройну допомогу в боротьбі проти агресії Советської Росії. Вслід за тим були великі успіхи психологічної війни советської Росії в її нагальній пропаганді і субверсія в запллі Дієвої Армії. Вкінці приходить великий розвиток комуністич-

В перших місяцях української влади 1919 р. був брак державних банкнотів у Західній Області УНРеспубліки. Тому деякі міста, як Збараж та інші, мусіли друкувати свої власні грошові бони.

них повстань в Середущій Європі — Угорщині, Німеччині і Австрії. В тих умовах безсумнівні українські патріоти (Чехівський, Ткаченко, Драгомирецький від незалежних, Степаненко, Жуківський, Голубович, Лизанівський від есерів, Мазепа, Феденко, Романченко від соціал-демократів) шукали рятунку в універсальнім лікарстві, яким тоді уважали «ради», як антидотум проти большевицького пропагандивного зросту. Звідсіля їх декларатії і розпачливі кроки. Вони зміряли не для здобуття собі влади, а для рятунку Української Держави так, як вони цей рятунок тоді розуміли.

Атмосфера поразки родить розпачливі кроки в усіх революціях і війнах. Це загальний соціологічний закон.*)

*) Найновішим прикладом може служити подібна ситуація в сусіда України, Польщі в 1939 році. Коли після перших

Коли ж при кінці березня 1919 р. виявилось, що безпосередньої допомоги з Одеси Урядові УНРеспубліки не дочекається, тоді Директорія стала думати над питанням зміни Ради Народних Міністрів на нову і тим самим на витворення нового політичного клімату в запллі і по другім боці фронту. В справі зміни курсу політики не було згоди в Директорії. Панас Андрієвський обстоював думку про продовжування курсу політики кабінету Остапенка і відхилення пропозиції про зривання переговорів з антантою. Цю думку підтримував також Петрушевич. Швець хитався, то між цією, то між противною думкою. Петлюра й Макаренко в тім часі рішили, що треба змінити курс політики. Колегіяльна форма голови держави в тій ситуації виявилася крайньо непридатна для переломових часів, коли треба було рішати скоро й одностайно, бо інакше проволока грозила важкими шкодами для держави. Коли ще до того члени колегіяльної влади були розкинені на різних місцях, то рішення взагалі було неможливо приймати скоро, якщо зважити, що комунікація залізницею і телеграфом та телефоном була трудна і часом переривана ворогом.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

ПРОЄКТИ ЗМІНИ УРЯДУ

великих поразок влада Польщі роз'їхалася в різні місця Польщі у східних воєвідствах та коли ворог наближався під Львів, в польських консервативних колах "націонал-ендеків" і в зближених до них партійних діячів і генералів виникла думка перевороту проти тодішнього конституційного режиму президента Мосьціцького, прем'єра Славоя-Складковського та маршала Ридза-Сьміглого. Переворотну ініціативу перебрав професор Стронський, а втягнуто до неї генерала Сікорського. Переворот не був переведений тільки з огляду на брак часу, а довершений був уже на еміграції при допомозі румунських чинників.³⁹⁶

ПРАВНИЙ АСПЕКТ ЗМІН У ДИРЕКТОРІЇ

ЯК РОЗУМІТИ ЦЕ ПИТАННЯ НА ОСНОВІ КОНСТИТУЦІЇ
З 28 СІЧНЯ 1919 Р.

Конституція з 28 січня 1919 р. нічого не говорила про те, при яких умовах тратить член Директорії свої права. Щоб відповісти на це питання в дусі цієї конституції, то насамперед треба взяти на увагу такі міркування:

1. Конституція приймала тільки факт існування Директорії з попереднього конституційного періоду Української Народної Республіки. Вона затверджувала Директорію, як тимчасовий орган держави, до часу, коли будуть переведені вибори до всенародного парламенту, який встановить іншу конституцію.

2. Попередній конституційний період УНРеспубліки визнавав революційний факт утворення Директорії Президією Українського Національного Союзу, до якої входили три українські політичні партії та представництво професійної організації залізничників. У самих виборах брали участь також Січові Стрільці через своїх представників. Кандидатури були виставлені партіями і Січовими Стрільцями. Само собою стояла теза, що ті самі чинники, які дали своїх відпоручників до Директорії, можуть їх потім відкликати та дати туди інших. З тієї інтерпретації випливала постанова соціалістичних партій у Винниці, щоб відкликати своїх представників у Директорії. Цій постанові покорився тільки Винниченко, який був залишився членом партії далі. Інші члени

— Петлюра і Швець, — вийшли зі своїх партій і тому залишилися в Директорії. На їх виході з Директорії не настоювали обидві партії тому, що вони тоді відкликали своїх представників також із Ради Народних Міністрів, отже взагалі відтягалися з начальних органів держави. Але, коли обидві соціалістичні партії рішили в часі ривенського періоду вернутися назад до влади УНРеспубліки, то вони знову висунули постулат обсадити склад Директорії своїми представниками та мати рішальний голос на її склад. Цю інтерпретацію, яка признавала трьом партіям право міняти склад Директорії, якийсь час голосив також Петлюра, як це було з'ясовано вище.

Одначе у Винниці таку інтерпретацію виразно відкинули інші члени Директорії, Швець, Макаренко і Андрієвський, які творили в ній більшість. До них долучився потім також Петрушевич. Тому, що Директорія була законодавчим органом, то тим самим це була вже законодавча інтерпретація.^{236А}) Цю інтерпретацію запропонувала УПСС на нараді трьох урядових партій — УСДРП, УПСР і УПСС — стоячи на тім, що теперішній склад Директорії треба залишити безумовно, як вислів легітимності начальної влади і суверенности УНР. На це тоді погодилися виразно також інші партії.²³⁷)

3. Але, конституція з 28 січня, роблена в поспіху, не встановила ніякого органу для покликання окремих членів Директорії у випадку їх вибуття. Правда, можна також інтерпретувати це мовчання конституції в тім сенсі, що вона установила до скликання парламенту Трудовий Конгрес найвищим законодавчим органом, отже він дістав також мовчки право в потребі змінити склад Директорії або її доповнити.

4. Тимчасом якась офіційно проголошена інтерпретація була потрібна конечно. Держава знаходилася у війні і могли не лише окремі члени, але й цілий склад Директорії погинути в ході воєнних операцій. З огляду на змінність політичної ситуації вони могли також, просто, зректися своїх обов'язків. Отож, мусіла бути встановлена якась норма для креації складу Директорії в таких випадках. Проте, в цім періоді такої норми не

встановлено. Вона була в законній формі остаточно усталена тільки при кінці 1920 року, про що буде мова пізніше.

5. У кожнім разі політична, логічна і юридична інтерпретація всіх конституцій держав встановила давно засаду, що той начальний орган держави, який виконує функцію голови держави, має завжди право зректися своїх управнень. Зречення є важливе з погляду права без огляду на те, яким способом був креований цей орган: через наслідство (в монархіях), чи через вибори (в республіках). Акт зречення голови держави не потребує в ніякім разі схвалення креаційного органу. Сама виразна заява вистачає для того, щоб зречення набрало відразу правної сили. Заява може бути письмова, усна чи навіть мовчки через відповідну поведінку. Цей останній спосіб зречення є тоді, коли голова держави, просто, покине виконувати свої обов'язки і виїде з держави.

ВИХІД ВИННИЧЕНКА З ДИРЕКТОРІЇ

Якщо йдеться про вихід Винниченка з Директорії, то це було ясне, недвозначне й остаточно зречення з високого й відповідального уряду члена Директорії. Як свідчать усі документи, зречення це було тільки внаслідок постанови Центрального Комітету його партії, в якім він сам брав участь; вона була між іншим прийнята на його власну пропозицію.

Проте, пізніше, коли Винниченко перебував довший час на еміграції, він у 1930 роках виставив досить дивну теорію свого виходу з уряду. В своїй брошурі «Перед новим етапом», він виступив із небувалим твердженням, що він взагалі з членства в Директорії ніколи не зрікався. Про це він писав так:

«Після того вирішення [— тобто після того, як Директорія відкинула замирення з більшовіками] я вже не міг залишатися далі в уряді з цією течією [тобто з противниками «радянської системи»]. Я по

ставив домагання випустити мене закордон. Як вияснив М. Шаповал [пізніше в Празі на еміграції], я не міг піти до димісії, бо мене призначив на цю посаду вищий орган влади, Трудовий Конгрес, і ніхто поза ним не смів, ні змінити мене, ні замінити мене кимсь іншим. Директорія погодилась дати мені без строкову відпустку і я виїхав за кордон. За якийсь час за нашою течією покинули одnobічну течію і українські соціалісти-революціонери на чолі з М. Шаповалом і Н. Григорієвим. З Директорією (краще сказати з отаманією) залишились тільки соціал-демократи на чолі з Петлюрою та Мазепою, соціалісти-федералісти та ще кілька дрібних груп.²⁸⁸⁾

Ця цілком оригінальна теорія розвинулася у Винниченка з політичного антагонізму проти С. Петлюри і в ширшій формі зайняла своє місце навіть у політичній «Заповіді» Винниченка.²⁸⁹⁾ Там Винниченко про цю справу пише ще так:

«...Стало видно, що далі співробітництво з орієнтацією на сили зовнішні цілком унеможливлено. Майже всі революційні елементи почали кидати Директорію; одні виїхали закордон, другі пірнали в народ,²⁹⁰⁾ а треті в обуренні переходили до большевиків. Заявивши Директорії про неможливість для мене праці в тих умовах і не хочучи нести відповідальність за дальшу політику Директорії, я тимчасово, до скликання другої сесії Трудового Конгресу, одійшов од участі в її діях і виїхав за кордон. Я виразно заявив, що усуваюсь тимчасово і не подаю до димісії, бо подати димісію я міг тільки тому Вищому Органові Держави,²⁹¹⁾ який мене настановив на цей пост. Ніякого іншого голову Директорії Трудовий Конгрес не намічав так само, як заступника йому. Я виїхав до Австрії, а вся Директорія на чолі з Петлюрою, який з порушенням постанови Трудового Конгресу зараз же по моїм виїзді прибрав собі назву голови Директорії, виїхав з рештками розбитої армії

до Польщі, до одного з елементів тих «зовнішніх сил».²⁹²⁾

На іншій місці згаданого «Заповіді», Винниченко пише про справу свого зречення ще так:

«Я на запитання до мене [з боку нової еміграції з 1945 р.] про інститут Директорії й її голову відповідаю: За голову Директорії один представницький орган Української Держави — Національний Союз, усіх українських партій, одногослоно вибрав голову його, Володимира Винниченка на цьому пості... другий Вищий Орган Української Революції,²⁹³⁾ представницький орган всього трудового народу, Трудовий Конгрес, затвердив²⁹⁴⁾ персонально²⁹⁵⁾ Володимира Винниченка, з зазначенням, що ніхто інший без ухвали сесії Трудового Конгресу не може бути Головою,²⁹⁶⁾ навіть інституту заступника йому не було призначено. Як сказано вище, політика військових керівників на чолі з Петлюрою примусила В. Винниченка тимчасово, до скликання нової сесії Трудового Конгресу, одсунути од участі в діяльності уряду. С. Петлюра всупереч виразній постанові Трудового Конгресу перебрав на себе титул Голови Директорії²⁹⁷⁾ і в цій якості, стягаючи на Вищий Орган Влади²⁹⁸⁾ українського народу ганьбу, заключив злочинний договір з ворогом Української Держави. Володимир Винниченко свого часу і тоді і потім заявляв свій протест... проти узурпації титулу».²⁹⁹⁾

Вся ця Винниченкова теорія, сплджена аж у яких 15 років після виходу його з Директорії, є вповні фантастична, без ніякої фактичної і правної основи.

Візьмім насамперед основний факт постанови в конституційнім законі з 28 січня, на який загальною покликуюється Винниченко (він завжди тут говорить загальною про «постанову Трудового Конгресу»). Коли знову прочитаємо текст цього закону, надрукований

у другім томі цієї праці, то переконаємося про наступне:

а) Трудовий Конгрес взагалі не обрав Директорії і тим самим не обирав її Голови. Він тільки прийняв до відома факт, що утворена революційним шляхом Директорія існує і висловив їй своє довір'я та доручив тимчасово вести державні справи у визначених межах до наступної сесії Трудового Конгресу. Довір'я конгресу було однакове для всіх членів Директорії, а не якесь спеціальне для Винниченка.

б) В постанові Трудового Конгресу не то нема згадки, що ніхто інший не може бути Головою Директорії, як тільки Винниченко, але в тім напрямку нема навіть ніякого натяку про інститут Голови Директорії. Все, що говорить Винниченко у своїм з'ясуванні, в Заповіті, є цілком неправдиве щодо того пункту.

в) Не відповідає фактичному станові справи також твердження Винниченка, що Петлюра «зараз же по моїм виїзді прибрав собі назву Голови Директорії, виїхав з рештками розбитої армії до Польщі». Після зречення Винниченка з членства в Директорії, Директорія прийняла була наперед постанову, що вона не обирає одного Голови, але, що проводить на її нарадах за чергою, кожний член Директорії. Щойно дня 9 травня 1919 р. (тобто, щойно в три місяці після виходу Винниченка), Директорія згідно з побажанням політичних партій, обрала наново Голову і то саме С. Петлюру.²⁵⁰) Також не відповідає правді те, що «зараз же» після виходу Винниченка Петлюра переїхав до Польщі. Директорія під проводом Петлюри провадила ще успішно оборонну війну аж до грудня 1919, тобто ще три чверті року після виїзду Винниченка з території влади Директорії.

г) Не відповідає правді також твердження Винниченка, що він свого часу і потім протестував проти того, що Директорія своїм головою обрала Петлюру. В ніякій публікації за 1919 і початок 1920 років Винни-

ченко не підносив такого протесту, хоча багато писав про Директорію і Петлюру.²⁵¹)

г) Вповні неправдиве Винниченкове твердження про те, що він брав лише «відпустку» з уряду на виїзд закордон. Це його твердження суперечить не лише всім свідоствам сучасників, але його власним писанням з 1919 року, про які ще буде мова нижче.

Для нас не може бути ніякого сумніву, що такої постанови, як її представляє Винниченко, не міг прийняти ніякий у світі державний законодавчий орган. Винниченко хоче переконати своїх читачів, що Трудовий Конгрес ніби то ухвалив, що «ніхто інший не може бути головою Директорії без ухвали сесії Трудового Конгресу». Ми вже знаємо з тексту цієї ухвали Трудового Конгресу про Директорію, що там такого застереження нема. Його там навіть не могло бути. Ухвала про Директорію виразно покликується на повноваження для Директорії на час перериву сесії Трудового Конгресу на те, що є в країні воєнний час, тобто надзвичайні обставини. Ніхто в тім моменті не знав, коли може зійтися сесія конгресу вдруге. Залишено діяти лише комісії конгресу, а замість конгресу законодавчу владу дістала Директорія. Якби навіть конгрес обрав був склад Директорії, то він не міг прийняти такої постанови, щоб Голову на випадок його вибуття, взагалі не вибирали аж до часу зібрання нової сесії конгресу. Адже у випадку смерті Голови Директорії, Директорія залишилася б без можливості обрати нового Голову і, згідно з твердженням Винниченка, не могла б хіба діяти цілком. Той самий факт заіснував би тоді, якби Голова не зрікався свого членства в Директорії, а тільки саботував би її, не хочючи виконувати своїх державних обов'язків — чи то внаслідок повної зміни політично-національних переконань, чи божевілля. Ясна річ, що ніякий законодавець у світі такої постанови, яку легендарно подає Винниченко про Трудовий Конгрес, прийняти не міг, якщо не хотів руйнувати тієї держави.

Винниченкова легендарна теорія про його відпустку, набирає особливого смаку тоді, коли поглянемо на неї

з перспективи його політичної діяльності після виходу з Директорії. Як тоді погодити з тією його ролею «Голови Директорії УНРеспубліки на відпустці» з його ролею заступника голови Совету Народних Комісарів і комісара закордонних справ у харківському уряді Раковського в 1920 році? Адже цей уряд воював тоді з Українською Народною Республікою.²⁵²) Тільки пізніше Винниченко цей факт свого посту заступника голови Совнаркому в Харкові тратив зі своєї свідомости в дальшій полеміці вже з мертвим Петлюрою. Тоді Винниченко почав переповідати історію свого урядування в Харкові, як заступник голови Совнаркому так, що це були ніби то лише переговори про виконання давних вимог Директорії через місію С. Мазуренка в січні-люті 1919 року. Коли ж Москва не хотіла на це погодитися, то Винниченко виїхав за кордон. Так оповідається у Винниченковій брошурі «Перед новим етапом» з 1938 р.²⁵³)

Цю фантастичну картину, цілком інших в реальнім житті подій, рисує ще яскравішими барвами Винниченко у своїм «Заповіті». Там він вже виразно договорюється до того, що коли він приїхав у 1920 р. до Москви, то з ним нібито Совнарком Росії переговорював «як з офіційною особою Української Держави».²⁵⁴) Далі в Заповіті Винниченко рисує фантастичний образ своїх переговорів у такий спосіб:

«В цих переговорах я так само, як наш посол [— Семен Мазуренко в січні 1919] не відступав ні на крок від постанов і скрижалів... Трудового Конгресу... З цього приводу я мав довгі й трудні торги з Чічеріном та з членами Політбюра РКП... в Харкові так само ніякі переговори ні хитрування, ні пресія керівників КПБУ не зіпхнули мене з позиції цілковитої самостійности і незалежности Української Держави і її Уряду».²⁵⁵

Дійсні умови Винниченка про вступ до Совнаркому України є цілком інші і не мають нічого спільного з незалежністю України. В них Винниченко визнавав правильною тодішню політику РКП в Україні і на тій

підставі увійшов до РКП як її член.²⁵⁶) На підставі такої записки був іменований Винниченко членом Совнаркому України та заступником голови цього Совнаркому. Побувши якийсь час на цім становищі, Винниченко справді виїхав з Харкова через Москву на еміграцію і там виступив був із протестом проти поневолення України тим самим Совнаркомом, як ляльковим урядом України, накинутим Москвою. Ясна річ, що буди заступником голови Совнаркому, Винниченко не міг бути «Головою Директорії на тимчасовій відпустці», як це він пробував переконати себе і читачів в останніх роках свого життя.

Вдійсності, негайно після свого виходу з Директорії, Винниченко писав і публікував цілком щось інше. У «Відродженні нації» він в 1919 році писав виразно, що він зрікся членства в Директорії не тільки під тиском вимог антанти і постанови своєї партії, але насамперед тому, що він сам того хотів. Про це він писав буквально так:

«Я на це в ім'я нашої «державности» згодився тим паче, що й сам того хотів...».²⁵⁷

Про своє зречення і закінчення своєї урядової діяльности він записував у своїх щоденних записках тоді саме ось що:

«Отже моя урядова діяльність, слава богу,²⁵⁸) скінчилася. Правда, мене, як собаку, виганяють. Але мені приємна ця брутальність сучасних переможців: я радий іменню такому кінцеві».²⁵⁹)

Ніде в цім томі його історії нема й натяку, що він нібито не зрікся цілком своїх прерогатив члена в Директорії і що ніби він тільки взяв відпустку з Директорії. Все тут безпосередньо стверджено, що Винниченкова урядова діяльність скінчилася раз на все.

Це він стверджує також на інших сторінках цієї своєї публікації.²⁶⁰)

Про С. Петлюру в 1919 році писав сам Винниченко, що він після його виходу з Директорії «був головою Директорії», як про samozрозумілу річ. Він, очевидно, уважав себе в часовім порядку лише першим Головою Директорії, а Петлюру другим.

На початку 1920 року змінив Винниченко свої політичні й соціальні переконання цілком. Він став комуністом і зорганізував Закордонну Групу Української Комуністичної Партії з центром у Відні. Як голова цієї комуністичної групи він увійшов у переговори з Совнаркомом Росії про свій поворот в Україну, про що вже була згадка в нас раніше. Безпосередньо перед своїм виїздом до Москви він оповістив 22 квітня 1920 р. звернення «До т. т. комуністів і революційних соціалістів Зах. Європи та Америки», де він нападав на саму Українську Народну Республіку, проголошуючи її тоді початковими органами samozванцями, а таку державу неіснуючою. У цім зверненні він виразно називає себе не Головою Директорії на відпустці, а тільки «бувшим». Ось для прикладу кілька місць з цього його листа до європейських й американських комуністів і соціалістів:

«Як бувший голова вищої влади²⁶¹) бувшої Української Народної Республіки, Директорії, я вважаю своїм обов'язком заявити: 1. Такої форми української державности, яку представляють ці люди і яка називається «Українською Народною Республікою», більше не існує.²⁶²) . . . Дійсною формою української селянсько-робітничої держави є: «Українська Советська²⁶³) Соціалістична Республіка».²⁶⁴)

Отож, тут Винниченко цілком ясно признає, що він свого часу в лютому 1919 р. зрікся невідкладно з членства в Директорії і тому називає себе не «головою», але тільки «бувшим головою Директорії». Зрештою він заперечує тоді правне існування цієї форми Української Держави бо вона, як він твердить, позбавлена всякої правової підстави. Цю свою ніби то правну теорію Винниченко з'ясовує так:

«Ці люди, які називають себе «Правительством Української Народної Республіки», не мають на це ні юридичного ні фактичного права, і їх можна кваліфікувати, як samozванців і узурпаторів. Юридичним першоджерелом влади Директорії був Трудовий Конгрес України. Але Директорія в місяці лютому 1919 р. декларациєю до держав антанти Трудовий Конгрес скасувала і таким чином позбавила сама себе єдиної правової підстави . . . Єдиним дійсним правительством України є Робітничо-Селянське Правительство Української Советської Соціалістичної Республіки . . .».²⁶⁵)

Тут тільки треба зазначити, що Директорія ніколи не «касувала» Трудового Конгресу. Уряд, який Винниченко проголошував тоді недійсним у характері Уряду УНРеспубліки, був Урядом під проводом соціал-демократа Ісаака Мазепи, що тоді, коли був писаний цей лист Винниченка, знаходився на вільній українській території з Армією УНР під командуванням ген. Павленка.

Зрештою, під цим листом до чужоземних політичних кіл, де Винниченко поборював визнання Уряду УНРеспубліки і допомогу для нього, він підписувався згідно з правдою, як «перший голова Директорії Української Народної Республіки».²⁶⁶)

Над питанням зречення Винниченка з членства в Директорії треба було нам спинитися докладніше тому, що в останніх часах знайшлися публіцисти, які цю безпідставну тезу Винниченка про його тільки часову відпустку з головства Директорії вповні підтримували для своїх певних політичних цілей, а не для історичної правди.

ВЕЛИКА НЕСТАЧА ЛЮДЕЙ ДЛЯ ДЕРЖАВНОЇ СПРАВИ

**ВАЖКЕ НАСЛІДСТВО З ПОЛІТИКИ ВИННИЧЕНКА-
ЧЕХІВСЬКОГО ДЛЯ УРЯДУ ОСТАПЕНКА**

Вже в попередніх томах була розглянена та вагітна в наслідки політика в економії людьми, якої дотримувалися Голова Директорії Винниченка і прем'єр Чехівський. Перший в імені Директорії керував зовнішньою політикою, яка одночасно належала до ресорту Чехівського, як одночасного міністра зовнішніх справ. Чехівський за певною згодою Винниченка вислав з України цілими гуртами кваліфіковану частину інтелігенції за кордони України в якості різномірних місій: дипломатичних, військових, економічних, лікарських і тим подібне. Дипломатичні місії до окремих країн були розбухані куди більше, ніж мали свої амбасади старі великодержави. Окремо вислано ще військові місії, знову в надмірно численні складі. Ще окремо виїздили численні місії Українського Червоного Хреста до окремих країн, в яких було багато людей, зокрема ж по кількох лікарів — не знати пощо, бо ж вистачало дати даній дипломатичній місії список медичних матеріалів, потрібних Україні, щоб їх присилку виклопотати від відповідних чужих чинників. Чи так, чи сяк, а в тих часах медична допомога в формі закупна медичних матеріалів для України була весь час політичною справою

і її мусіла полагодити дипломатична місія, а не десятки лікарських експертів — за кордоном.

Така діяльність міністерства зовнішніх справ відтягала від кінцевої в Україні робити кваліфіковані сили військовиків, інтелектуалів в адміністрації держави, лікарів від їх служби для здоров'я армії, а економістів від організаційної праці в ділянці економічній.

Разом з тим Чехівський був так ліберальним у видаванні дозволу на виїзд з України, що в практиці діставав дозвіл на виїзд кожний, хто тільки хотів. Так діялося ще в урядуванні цього міністерства в Києві. Потім ця лінія продовжувалася далі за часів урядування його кабінету у Винниці. Звідсіля «як щурі з потопуючого корабля, утікав з України, хто міг», як свідчить наочний свідок цих подій у Винниці.²⁶⁷⁾

До закордонних урядових виїздів у різних місіях зголошувалися люди, які в ніякій європейській мові не вміли навіть «добрий день» сказати.²⁶⁸⁾ Ці некваліфіковані для дипломатичної чи іншої місії особи могли цілком добре робити службу в Україні. До місій було б вистачило по пару людей кваліфікованих, як от для Української Делегації на Мирову Конференцію в Парижі.

Коли згадується про місії, то не треба набирати враження, що в місіях були самі некваліфіковані люди. Були між їх членами і високо кваліфіковані люди для тієї роботи, але лихо було в тім, що в цих місіях було забагато людей взагалі.²⁶⁹⁾

Таким способом новий кабінет міністрів під проводом Остапенка дістав у спадщині від кабінету Чехівського сильно зменшений запас кваліфікованих сил, які потрібні для оборонної і адміністративної функції на місці. Цей елемент знайшовся внаслідок політики Чехівського в надмірній кількості закордонами України.

Особливо великий вплив цих сил з України був у перших днях лютого 1919 р., після перенесення кабінету Чехівського до Винниці. Потім цей вплив вже не припинявся і в часі урядування кабінету Остапенка.

Течія була надто сильна, щоб її можна було відразу спинити. Старання кабінету, щоб цей відплив припинити, а непотрібні на еміграції сили повернути назад до праці на державній території, підтримувала Директорія вже за проводу Петлюри, про що буде докладніша мова нижче.

Хто з неохочих до небезпечної в тодішніх часах праці на місці не мав нагоди до виїзду за кордон в Західню Европу, той дуже часто «емігрував» з Придніпрянщини до Західньої України, зокрема ж до її більших міст — Станиславова, Тернополя, Дрогобича, Коломиї і Стрия. Ця еміграція в лютім - березні 1919 р. була там дуже численна і представляла чималу проблему і для Директорії і для Уряду Західньої Области УНРеспубліки.

"ЕМІГРАЦІЯ" З ПРИДНІПРЯНЩИНИ В ГАЛИЧИНІ

Придніпрянщина в часі влади Директорії УНРеспубліки мала численні економічні й державно-адміністративні справи в Західній Україні. Насамперед вона потребувала звідсіля доставки нафти, бензини та соли, яких тоді в Придніпрянщині, під владою Директорії, не було. З другого боку Галичина потребувала хліба, якого вона мала обмаль. Цю виміну полагоджували окремі торговельні установи Придніпрянщини півурядового характеру. Вони мали свої бюро в Станиславові, Тернополі, Дрогобичі і деінде. Ці установи мусіли вислати сюди своїх урядовців. Та праця була в державнім інтересі обидвох територій.

Були також місії в Західній Україні, які набирали добровольців до Січових Стрільців і інших формацій Дієвої Армії УНРеспубліки. Це також було здорове державотворче діло.

Але, побіч цих людей, виконуючих корисну суспільну функцію, появилася в згаданім часі велика маса людей у Галичині просто на якусь «еміграцію» з Придніпрянщини і то без ніякого корисного діла. Учасник цих подій і перебуваючий на торговельній праці в Стани-

славові, проф. Віктор Андрієвський, так описує тих людей, що приїхали тоді масово з Придніпрянщини до Галичини:

«Всіх наддніпрянців, котрі тоді перебували в Галичині, можна поділити на три головні групи: перша — «отамани»; друга ексміністри; і третя, люди, що несли якусь службу... Найбільше всім кидалися у вічі представники першої групи. Це були власне українські наддніпрянські вояки (боюся назвати їх старшинами, бо справжніх старшин між ними майже не було), котрі не мали чина нижче від полковника, а здебільшого звалися «отамани».²⁷⁰⁾ Що вони робили в Галичині, годі було сказати. Вони роз'їзджали з міста до міста, говорили звисока про важні урядові доручення, про командування якихось армій, про ревізії, які вони мають переводити і так далі, але фактично вони нічого не робили, або про їх роботу ніхто ніде не чув. Такого «отамана» відразу можна було пізнати по його пишному убранню: величезна шапка з кольоровим дном або шликом, розшиті рукави й обов'язково при боці шабля кривуля».²⁷¹⁾

Цей опис таких отаманів у Галичині згідний також в інших авторів. Ось, проф. Д. Дорошенко, що тоді переїздив через Станиславів, дає такий опис цієї групи військових з Придніпрянщини, які без військових обов'язків крутилися по місті:

«Серед маси наддніпрянців, яку можна було бачити в Станиславові, мене здивувало велике число військових. По каварнях і на вулиці зустрічалися фігури в ефектних театральних убраннях: червоні шаравари завширшки як Чорне Море, цяцьковані кольорові жупани, високі шапки з довжезними шликами, оселедці, підголені чуприни. Видко, що то були отамани, чи ватажки якихось загонів, але чого вони товклись тут, а не сиділи на фронті? Признаюся, їхні мальовничі костюми робили на мене прикре вра-

жіння на фоні скромної, часами вбогої форми галицького війська...».²⁷²⁾

Подібні помічення робить у своїх спогадах також тодішній міністер внутрішніх справ ЗО УНРеспубліки, д-р Іван Макух:

«Після відступу Армії Української Народної Республіки з Києва та по її ще дальшим відступі в сторону Збруча і Случі, почали прибувати до Галичини численні старшини цієї армії. Одні з них мали урядові уповноваження різних «місій», другі, просто, без ніяких уповноважень, тобто виглядали на дезертирів. Ці військові... жили на широку стопу. Вони мали багато грошей і кидали ними по каварнях і ресторанах дуже щедро... Крім того ці «емігранти» принесли до нас ще анархістичні настрої, які розхитували і так ще слабкі наші військові сили».²⁷³⁾

На момент розкидання грошей звертав увагу також В. Андрієвський:

«Отаман приносив зі собою шум, блиск і багато грошей. Головним місцем перебування його були звичайно каварні і ресторани».²⁷⁴⁾

Такі «отамани» викликали своєю поведінкою не лише згіршення місцевого населення, але й знецінення грошей і підношення цін, бо вони за все платили, не питаючи ціни.

Очевидна річ, що кабінет Остапенка і С. Петлюра не дивилися ласкавим оком на те явище, коли вони про нього довідалися зі звітів своїх справжніх представників у Станиславові. Вони старалися вкоротити ту хвилю втечі людей від свого обов'язку і повернути їх назад до служби. Це була нелегка справа. В цій справі треба було дістати допомогу адміністрації Західної Области УНРеспубліки. Вже при кінці березня 1919 р. почала місцева влада в Станиславові складати на вимогу Уряду УНРеспубліки списки, щоб мати перегляд тих людей, які не мали уповноваження виїздити з Придні-

прящини і яких Уряд УНРеспубліки жадав вислати назад до своєї роботи поза границі Західної Области.²⁷⁵⁾

Окрім військових, які покинули свій обов'язок і під різними покришками перебували в галицьких містах, було там ще чимало цивільних урядовців, що безправно втікли від служби. Про це свідчать всі спогадописці. Свідок цих подій, Ісаак Мазепа, свідчить:

«В тім часі (березень-квітень 1919) на території Галичини знаходилось чимало урядовців-утікачів з Наддніпрянської України, що під час безперервних евакуацій розбіглись, хто куди хотів. Наприклад, з міністерства внутрішніх справ ще з Винниці зникли не відомо куди директор адміністраційного департаменту Пащевський і начальник комісії для закупівлі одягу для міліції Гейман, за яким числилося 10 мільйонів гривень державних грошей...».²⁷⁶⁾

На «еміграцію» до Галичини виїхало було також багато провідних партійно-політичних діячів, що були міністрами, віцеміністрами або іншими високими державними урядовцями в попереднім уряді. Вони покинули організаційно-політичну працю, що була так потрібною в тім часі для державної оборони. Їхня праця на знайомих їм землях Придніпрянщини була б також відносно легкою. Тим часом дехто з тих «емігрантів» мішався в незнані йому місцеві відносини в Галичині, висловлюючи невдоволення, що там йде державна праця «спокійно», коли тим часом на їхню думку треба було б революційних здвигів.²⁷⁷⁾

На питання, чому вони не повертаються до праці на придніпрянській території, що була під владою УНРеспубліки, вони часто відповідали, що вони «дуже втомилися» дотеперішньою працею.²⁷⁸⁾

Очевидна річ, що наказ про виїзд назад до праці на своїм становищі, не подобався тоді таким «емігрантам» і «отаманам». Вони підіймали крик, що їм діялася несправедливість і що вони позбавлені волі. Про-

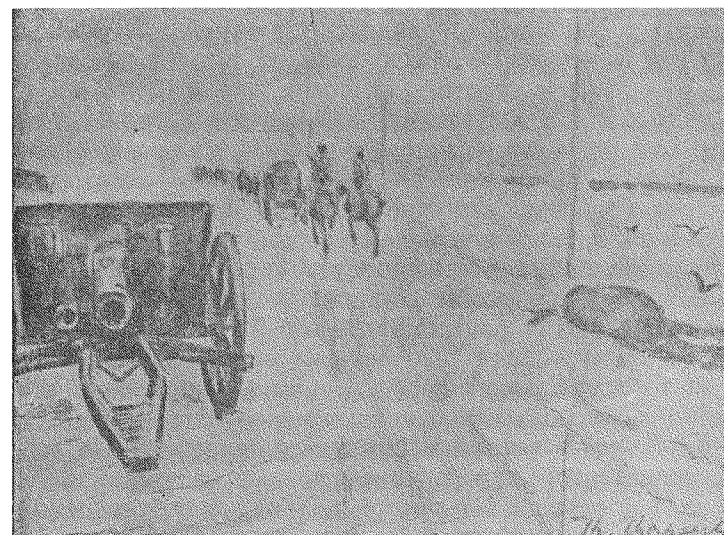
те, цей наказ був переведений суворо, як того вимагали воєнні обставини оборони України. Вийнято разом з деякими місцевими ширителями замішання був арештований також один політичний діяч з Придніпрянщини — Микита Шаповал. Проте, зараз на другий день звільнено його з арешту на його приречення, що не буде робити політичного колоту та виїде з Галичини, куди хоче. Він не захотів вертатися на територію влади Директорії УНРеспубліки, але забажав виїхати через Угорщину до Чехії. На це він дістав дозвіл і незабаром виїхав через Будапешт до Карльсбаду.²⁷⁹)

ЖЕРТВЕННА ПОСТАВА ОСНОВИ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

В попередніх розділах була нарисована чорна картина нестачі кваліфікованих людей до державної праці. Йшлося тут не про сам факт, що з причини довгого поневолення українська нація не могла виховати собі достатньої кількості своєї інтелігенції. Власне це була найголовніша причина нашого лиха в часі державного будівництва і його оборони, якщо не забути факту, що на першому місці була та обставина, що міста були в своїй більшості ворожо або принаймні неохоче настроєні проти українства взагалі. Проте, також серед малого запасу свідомої інтелігенції, який був до розпорядження на початку 1919 року, значна частина з цього запасу не виконала свого обов'язку там так, як цього вимагала відповідальна пора. Це були втікачі під різними претекстами за кордон і «емігранти» до Галичини.

Однак ми не повинні спускати з ока другого факту. Основна маса тодішньої української інтелігенції в Придніпрянщині виконала своє завдання жертвенно і з повною честю. Значна її частина пішла відразу до військової служби в Дієвій Армії УНРеспубліки, без огляду на свої політичні переконання. Пішли тоді до війська добровільно й переконані опозиціонери проти тодішнього режиму, щоб доказати ділом, що режим режимом, а Україна є на першому місці. Те саме робили деякі свідомі Українці навіть з «радянською» ідеологією. Вони не пе-

реходили до наступаючого ворога, що голосив «радянські» гасла, але поборювали його. Перейшли туди лише цілком засліплені політики, або збаламучені отамани в роді М. Григорієва.

Шлях відступу Дієвої Армії УНР в часі гострої зими на початку 1919 р.

Треба також сказати, що гуртове осудження «отаманії» цілком несправедливе. Коли не було фахових старшин з національною свідомістю, то вищими командирами-отаманами мусіли, з природи речі, ставати інтелігенти або і півінтелігенти, які мали національну свідомість і бажання боротися за волю України. На початках вони власне створили хребет дисциплінованої армії. Тільки одиниці, правда в значнім числі, не мали потрібного вироблення й тому хиталися. Основа витримала всі проби воєнних невдач аж до кінця 1920 року.

Те саме треба сказати про цивільну інтелігенцію. Її основа не втікла в часі боротьби, ні за кордон, ні на

«еміграцію» до Галичини. Ця інтелігенція працювала для Української Держави без огляду на те, чи вона мала демократичний режим насамперед Української Центральної Ради, а потім Директорії Української Народної Республіки, чи між ними двома періодами режим гетьманату з Павлом Скоропадським у провіді. Зокрема в періоді Директорії УНРеспубліки ця інтелігенція виби-валася з сил у жертвенній праці, яка відбувалася не тільки в спокійнім запллі, за плечима Дієвої Армії УНРеспубліки, але й безпосередньо в фронтовій обла-сті і навіть просто на фронті з постійною небезпекою смерті в обличчі ворожої армії або ворожої запільної агентури. З цілим притиском треба підкреслити, що без існування цієї жертвенної інтелігенції був би взагалі неможливий факт світлого відновлення української дер-жавности в 1917 році та не було б її геройської оборо-ни аж до листопада 1920 року на регулярних фронтах. Тим то осуджування всієї української інтелігенції вза-галі і тодішньої її ролі в житті пробудженої нації, як роблять деякі автори в своїх пізніших творах, є явно несправедливе і суперечне з дійсними заслугами укра-їнської інтелігенції в історії відродження української нації і її державности.²⁸⁰⁾

Треба тут мати на увазі цю позитивну частину української інтелігенції в Придніпрянській і Придні-стрианській Україні, що була в старшому віці і яку за-кон звільняв від обов'язку служби на фронті. Цій ін-телігенції належить історична заслуга державотвор-чих успіхів у найважчих революційних обставинах то-го часу. Цієї заслуги не може історик признати для тих численних інтелігентів, які були в молодому віці і здорові та повинні були виконувати народню службу в Армії УНР з крісом на фронті, де був брак національ-но свідомих старшин і підстаршин. Вони, в численних випадках, не виконували свого обов'язку, а тільки «ро-били політику» в безпечнім запллі Армії УНР та вно-сили заколот щораз новими вигаданими «платформа-ми» і різними політичними переворотовими бучама.^{280А)}

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ШУКАННЯ НОВИХ ШЛЯХІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ УНРЕСПУБЛІКИ

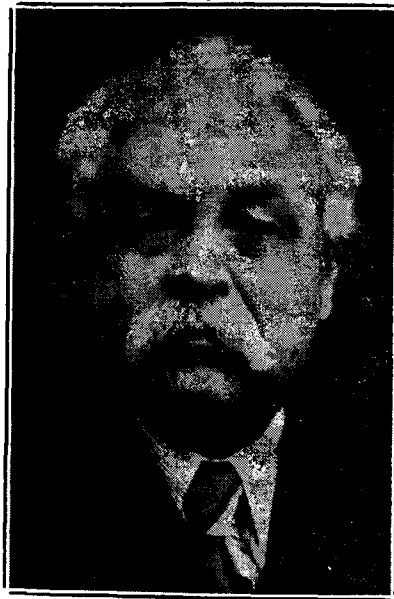
“НЕЗАЛЕЖНІ” СОЦІЯЛ-ДЕМОКРАТИ І БОРТЬБИСТИ СУГЕРУЮТЬ ПЕРЕВОРОТ НА ВЕРШИНАХ ВЛАДИ УНРЕСПУБЛІКИ

При кінці березня і на початку квітня 1919 р., зро-дилася думка направити стан розпряження в адміністра-ції в запллі і на фронтах УНРеспубліки. Одначе, щодо способу направи, не було згоди. Петлюра був тієї дум-ки, що треба було б змінити особовий склад Директо-рії: замість Андрієвського і Шевця треба було б покли-кати від УСДРП Бориса Мартоса і від УПСР Миколу Ковалевського, а також треба б покликати члена партії самостійників-соціалістів О. Макаренка. Такий плян він представив у розмові з представниками соціал-де-мократів, Мазепою і Вікулом 1-го квітня 1919 р. в Здол-бунові.²⁸¹⁾

Представника Українських Самостійників-Соціалі-стів треба було конечно в Директорії з огляду на те, що ця партія мала багато прихильників серед старшин Ді-євої Армії.²⁸²⁾ Ці зміни осіб в Директорії мали б пере-вести ті самі партії, які свого часу створили перший особовий склад Директорії, будучи в президії Україн-ського Національного Союзу в листопаді 1918 р. Тому Петлюра в розмовах з представниками провідів партій с. д. і с. р. домовився, що вони представлять своїх кан-дидатів до Директорії, а, річ ясна, самостійники-соція-

лісти — своїх. Таке становище було його і партійних провідників УСДРП і УПСР 5 квітня 1919 р. на нараді в Рівнім.²⁸³)

З другого боку залаштунокво діяли «незалежні» соціал-демократи і їхні побратими з-поміж боротьбистів. Вони заступали думку, що для успішного «порозуміння з українськими радянцями» по другім боці фронту, тобто під советською окупацією, треба усунути Директорію цілком і покликати уряд тільки з міністрів від обидвох соціалістичних партій та від згаданих двох «радянських» фракцій. Цю думку заступали також про-

Михайло Григорів

відники соціалістів-революціонерів на нараді з соціал-демократами у Рівнім. Проте, ці останні таку думку щодо усунення Директорії цілком відкинули, а заступали тільки думку про її персональну зміну.²⁸⁴) Вони годилися також на утворення нового уряду замість кабінету Остапенка.

Врешті, після довгих дискусій ця нарада прийняла компромісову плятформу, як передумову утворення нового уряду. В цій нараді рішали: від с. д. — І. Мазепа, П. Феденко, Вікул, Романченко, А. Ливицький і Б. Мартош; від с. р. — Степаненко, Лизанівський, Голубович, Христюк, Одрина, Н. Григорієв (і мабуть Жуківський). Їхня плятформа була списана і підписана обидвома представництвами партій.²⁸⁵)

Текст цієї договірної плятформи двох партій був такий:

І. Директорія. 1) Директорія складається з слідуєчих членів: Голови Отамана С. Петлюри і по одному представникові — від галичан, УПСР, УСДРП. Директорія затверджує закони тільки після ухвалення їх Радою Міністрів. 3) Директорія репрезентує суверенність УНР назовні, при чому всі відповідні акти контрасигнуються Міністром Закордонних Справ. 4) Для Директорії встановлюється цивільний лист, який проходить по згоді з Радою Міністрів. 5) В сфері управління члени Директорії видають свої розпорядження тільки через відповідні міністерства. 6) Всі члени Директорії рівноправні. 7) Повноправний кворум складається з трьох членів». ²⁸⁶)

З повищої двопартійної умови видно, що обидва партійні проводи відкидали ідею Петлюри, щоб в урядовій коаліції конче була також Українська Партія Самостійників-Соціалістів. Отож, обидва партійні проводи станули на тім, що як Директорія, так і в основі Рада Міністрів мають бути тільки з номінації їхніх Центральних Комітетів. Ідея консолідації і коаліції в ширшій мірі не приймалася, а тільки вузький бльоок двох соціалістичних партій. Умова УСДРП і УПСР виключала від участі в реформованій Директорії також УПСФ. Ця партія мала велике значення, бо до неї належала більшість інтелігенції. Таке полагодження державних справ — це був крок назад у державнім будівництві.

Поза тією хибою решта плятформи не була також згідна з духом конституції з 28 січня. Конституція при-

знавала Директорії законодавчі права (поміж сесіями Трудового Конгресу чи Всенародного Парляменту). Тут законодавчі права п'ятформа передавала тільки Раді Міністрів, коли конституція ці права міністрів обмежувала цілком правильно тільки до виконавчої функції. Ті постанови п'ятформи, що торкалися обмеження діяльності Директорії в адміністративній ділянці, були цілком згідні з конституцією і були доцільні, бо вводили порядок в адміністрацію. Те саме торкається цивільної лісти Директорії, тобто тут слухно обмежено розпорядження державними грошми Директорію поза законним бюджетом. Одного і другого не бажав собі Винниченко, коли був головою Директорії, хоча ще в Києві підносила Рада Народних Міністрів обмеження Директорії певною конституцією щодо втручання кожного члена в адміністративні справи.²⁸⁷⁾

В п'ятформі поставлено також наперед постанову, що Головою Директорії має бути Петлюра. Після виходу з Директорії Винниченка і зречення з членства в Директорії не обирано голови. Головували на засіданнях по черзі її члени. Щойно 9 травня 1919 обрала Директорія своїм головою Симона Петлюру.²⁸⁸⁾

Наступний уступ п'ятформи виглядав так:

«II. Рада Міністрів. 1) Прем'єр-міністр призначається по згоді з партіями українських соціалістично-революціонерів і українських соціал-демократів і формує кабінет в порозумінні і за згодою цих партій. 2) Політична Рада Міністрів складається з таких міністрів: міністра внутрішніх справ, закордонних, військових, земельних, народного господарства, фінансів і освіти. 3) Рада Міністрів сама визначає місце своєї резиденції. 4) Права і обов'язки військового міністра определяються «положенням про польове управління війська у військовий час». 5) Всі кредити на військову справу проводяться тільки через Раду Народних Міністрів».²⁸⁹⁾

З цього уступу п'ятформи видно, що залишивши за Директорією лише права репрезентації держави на-

зовні, п'ятформа обидвох соціалістичних партій переносить конституційні права Директорії в ділянці законодавства тільки на Раду Народних Міністрів. Навіть покликання кабінету міністрів, не належить до Директорії, як це передбачувала конституція з 28 січня, яка крім того постановляла, що міністри є відповідальні перед Директорією в часі між сесіями Трудового Конгресу. Тепер ці прерогативи перенесено на Центральні Комітети обидвох соціалістичних партій, бо ж п'ятформа виразно казала, що Директорія може визначити прем'єра тільки в порозумінні з тими партіями, а членів кабінету прем'єр має встановити лише знову ж у порозумінні з тими партіями. Отож, п'ятформа вимагала повної зміни конституції — позаконституційним і протиконституційним шляхом. Вона виключала від влади автоматично всі інші політичні партії без згоди цих двох партій. Коротко кажучи, п'ятформа ставила програму холодного державного перевороту «згори».

Остання частина п'ятформи торкалася вже лише курсу внутрішньої і зовнішньої політики нового уряду під рішальним впливом обидвох соціалістичних партій. Вона читалася так:

«III. Програма внутрішньої і зовнішньої політики.

1) Кабінет кладе своїм завданням: а) припинення внутрішньої горожанської війни; б) можливо скорше замирення з Советською Росією; в) неприйняття наступательних союзів проти Советської Росії. 2) Забезпечення легального існування всіх політичних партій, коли вони не йдуть проти суверенности УНР-республіки. 3) Негайна організація Місцевих Конгресів і Рад Трудового Народу. 4) Перегляд закону про Трудові Ради. 5. Переговори з державами антанті кабінет вестиме на умовах: а) визнання самостійности Української Народної Республіки; б) невтручання у внутрішні справи республіки; в) виведення війська з території УНР-республіки; г) коли умови з французьким командуванням в Одесі вже підписані уповноваженими УНР, то вони санкціонуються Дирек-

торією після затвердження новою Радою Міністрів».²⁰⁰)

Політичний курс, з'ясований у цім параграфі плятформи, як видно, в істоті речі, передає іншими словами те, що було в декларації революційного Комітету Охорони Республіки. Тут тільки відкидається з тієї декларації виразна «радянська система» і вслід за тим переміна основ УНРеспубліки. Проте, тут висловлена орієнтація, головно на змирення з Советською Росією. Відкидається виразно концепція боротьби за визволення України з-під окупації в союзі з антантою проти Советської Росії. Концепція плятформи вертається до фантастичної і нереальної концепції С. Мазуренка про неутральну позицію України в тодішній напруженій міжнародній ситуації. Ця концепція, якщо брати її поважно, не витримувала ніякої критики. Беручи на увагу мілітарну силу тодішньої України, то практично вона могла бути тільки сателітом одної з противних сил: або антанти, або Советської Росії. Одна й друга сторона вимагала б баз в Україні та певних прав для себе на час війни. Тому могло бути тільки питання: з ким Україні вигідніше йти?

Автори плятформи не йшли тим разом відкрито й різко проти антанти, як у кам'янецькій декларації, але тільки вимагали двох речей: негайного визнання суверенности УНРеспубліки і не накидання їй союзу проти Советської Росії. Невтручання у внутрішні справи впливало зі засади суверенности. Також щодо Советської Росії не сказано в плятформі виразно, чи ця неутральність України має бути прихильна для Росії, чи тільки неутральна. Щодо трудових рад, то про них мав бути ще виданий окремий закон, бо дотеперішній закон про ці ради чомусь авторам плятформи був ще невиспичаний.

Як остаточно скінчилися переговори обидвох партій з Петлюрою, а потім ще з другим членом Директорії, Андрієм Макаренком, та як прийшло до зміни курсу політики й уряду, то цю справу ми повинні роз-

глянути докладніше. Це тому, що вирішення цього питання визначило напрям усієї дальшої політики від квітня 1919 р. по кінець грудня 1919 р.

ДИСКУСІЯ В КОЛАХ ДИРЕКТОРІЇ ПРО ЗМІНУ НАЧАЛЬНОЇ ВЛАДИ

Поданий у попереднім огляді хід думок, який панував у проводі колишніх урядових соціалістичних партій щодо зміни начальної влади, вказує на те, що провідні чинники згаданих партій були схильні покинути ґрунт конституції, ухваленої Конгресом Трудового Народу України два місяці раніше. Це було видно з їхньої акції в часі кам'янецьких подій у половині березня 1919 р. На це вказує також писаний текст угоди обидвох партій, який був поданий на попередніх сторінках.

Для перевороту «здолу» провід цих партій не мав достатньої сили і не мав твердої думки. Це показали події в Кам'янці. Тим то увесь плян зміни начальної влади в державі був обрахований на те, що за цим пляном піде провідний член Директорії Симон Петлюра. Він був у Директорії начальним вождем Військ УНР. Він мав широку популярність не лише у Війську УНР, але також у суспільстві. Тим то провід соціал-демократів і соціалістів-революціонерів рахував головно на те, що йому вдасться переконати Петлюру до такого перевороту «згори», без якоїсь пертурбації. Провідники УСДРП і УПСР центральної течії сподівалися, що Петлюра прихилиться до їхнього пляну, то з ним погодиться також Андрій Макаренко, який завжди ішов з ним, а потім також Швець.

З другого боку проводи УСДРП і УПСР не могли рахувати на прихильність для такої зміни влади, ні в члена Директорії Панаса Андрієвського, ні в члена Директорії д-ра Євгена Петрушевича. Обидва згадані члени Директорії заступали помірковані методи в державнім будівництві з одного боку, а з другого — вони рішуче були проти доктрини про можливість «неутральности» України супроти большевиків у витвореній сві-

товій ситуації. Тим то провідники УСДРП і УПСР звернули всі свої зусилля в тім напрямку, щоб здобути прихильність для свого пляну в Петлюри, а потім у Макаренка. Вони з уваги на те всі зразу, після кам'янецької невдачі, скерувалися до Рівного і Здолбунова, де перебував Петлюра і Штаб Дієвої Армії.

Оглядаючи ці зусилля провідників обидвох колишніх урядових партій, що в тім часі вже були в гострій опозиції до кабінету С. Остапенка, мусимо брати в увагу, що ці діячі по-своєму мали на меті добро української державности. Треба признати, що відносини всередині 5-членної Директорії і всередині кабінету С. Остапенка були такі, що вимагали конечної зміни. Зміна мусіла бути щодо унормування самого функціонування цих начальних органів державної влади і щодо напрямку політики та її способів. В цій справі в тім часі ніхто не мав ніякого сумніву. Не можна мати щодо того сумніву й тепер. Вся справа була лише в тім, як перевести корисно ці зміни і в яким напрямку. Щодо цього були різні погляди і різні погляди можуть бути тепер.

Перегляньмо тепер залаштункові зусилля обидвох партій на Волині. З Кам'янця поспішили перші делегати УСДРП до Рівного, щоб там зустрітися з Петлюрою. Він був їхній партійний товариш, хоч із тактичних міркувань він всередині лютого 1919 р. тимчасово був виступив із партії. Вже по дорозі до делегації УСДРП, у складі І. Мазепи і С. Вікула, долучився Б. Мартос, що їхав із Станиславова. Туди поспішив ще раніше ес-ер полк. О. Жуківський. Дня 1 квітня 1919 р. вони вже були в Здолбунові, де того дня був Петлюра. Там був уже ес-дек Сиротенко. Ця соціал-демократична делегація в особах вище згаданих діячів, була негайно прийнята Петлюрою на спільній розмові 1-го квітня 1919 р. Ця конференція характеристична насамперед тим фактом, що Петлюра вже перед розмовою з делегацією своїх партійних товаришів був рішений остаточно забути їхню спільну з боротьбистами і «незалежними» спробу перевороту в Кам'янці і взагалі про неї не згадувати. Коли делегати, всі активні учасники цієї акції

в Кам'янці, пробували давати Петлюрі вияснення в цій справі вже на початку розмови, то він коротко перервав їм, кажучи, що він вже про все інформований і тому не треба дальших вияснень. Ця позиція Петлюри вказувала на те, що він мав намір тепер в основі піти за політичною концепцією кам'янецьких провідників і старатися змінити не лише особовий склад начальної влади і уряду УНРеспубліки, але й цілу внутрішню і зовнішню політику.²⁹¹⁾

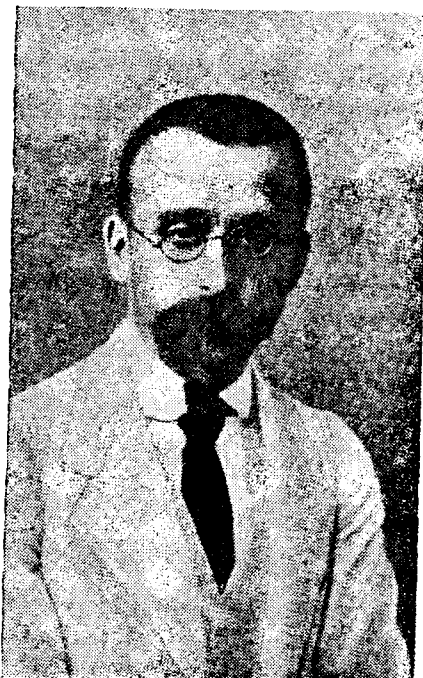
Заки делегація могла викласти Петлюрі свою концепцію про зміну начальної влади, уряду і політики УНРеспубліки, то він сам перший у довгій промові з'ясував своє становище так, що воно в основі годилося з проектом зміни, який везли зі собою соціал-демократичні провідники. Зі змісту промови Петлюри, що її подав досить докладно Мазепа у своїх спогадах, треба тут подати найважливіші місця:

«Що робити з Україною? — почав Петлюра. Становище наше тяжке. Ми товчемося на місці і нічого не робимо. Фронт не може існувати без тилу.*) а тил у нас неорганізований. Настрій у масах змінився у нашу користь. Для мене є несподіванкою, що при всій нашій неорганізованості ми успішно наступаємо проти большевиків [тут йдеться про наступ на волинським фронті, а не на південнім, який саме перед кількома днями був знищений]. Тепер по суті йде генеральний бій. Чим він скінчиться, не знаю. Всі інформації з того боку показують, що московські окупанти тратять під собою ґрунт. Але, на український большевизм я також не дивлюся, як на якийсь загальний лік. Вважаю, що між нами і українськими большевиками повинно утворитись щось середнє. Який вихід із ситуації? Насамперед треба почати з Ди-

*) Тут слово "тил" вжите в розумінні фронтового зацілля. М. С.

ректорії і змінити її склад. Директорія нині — мертвий труп. Андрієвський і Швець повинні вийти, а замість них треба дати Мартоса, Миколу Ковалевського, можна ще самостійника [соціаліста] Олександра Макаренка».²⁹³)

В розмові Петлюра дуже сильно критикував решту членів Директорії і членів Уряду УНР під проводом проф. С. Остапенка.²⁹³)

М. Ковалевський

В цій ситуації, коли сам Петлюра змінив свій погляд і годився на зміни в Директорії і Уряді, то завдання делегації УСДРП було вже цілком легке. Вона у відповідь на промову Петлюри заявила просто, що вона вітає його плян реорганізації Директорії, а разом з тим

висунула ще свій плян зміни політики і зміну уряду. Вкінці І. Мазепа прочитав список запроєктованих міністрів: прем'єр — М. Порш (тодішній голова місії УНР в Берліні), Микола Ковалевський — міністер земельних справ, Борис Мартос — міністер народного господарства, Андрій Лівіцький — міністер судівництва і інших. Мазепа, що був учасником цієї наради, в своїх спогадах підкреслює, що «Петлюра годився на все».²⁹⁴) Він лише завважив, що Порша буде трудно стягнути скоро з Берліну з огляду на тодішні комунікаційні труднощі і тому замість Порша пропонував на прем'єра Мартоса. Розмова скінчилася згодою соціал-демократів із Петлюрою, а тільки остаточне рішення мало наступити після того, як прибуде повна делегація УПСР.²⁹⁵)

Цікава річ, що Петлюра не сказав нічого соціал-демократичній делегації про те, що до Здолбунова вже прийшла зловісна інформація про повну катастрофу Південно-Західного Фронту Дієвої Армії. Це була страшна справа, бо ж утрачено майже половину фронтового війська з матеріалом. Одночасно ця катастрофа відрізала цілком Державний Центр УНР від зв'язку з Одесою, тобто зі зовнішнім світом.²⁹⁶) Делегація нічого не знала про цю катастрофу. Петлюра знав про неї раніше і тому так легко тепер був схвильований міняти політичну концепцію і уряд. Він сам тієї вістки не подав делегатам, мабуть тому, що не хотів міняти ходу своєї промови і псувати настрою делегації власними словами.

Про цю катастрофу довідалася делегація щойно після розмови з Петлюрою від Андрія Мельника, тодішнього шефа штабу Головного Отамана.²⁹⁷) Ця інформація зробила на делегацію глибоке враження. В розмові з делегацією Андрій Мельник додав, що окремі частини Дієвої Армії на волинським фронті також не особливо успішні в боротьбі проти московсько-більшовицького наступу. Сюди кинули більшовики відому «таращанську дивізію», зложену з «перевихованих» у Московії колишніх утікачів-повстанців проти поміщицьких карних відділів за гетьманату. Деякі частини Дієвої Армії УНР затратили духа і дисципліну до тієї міри,

що на фронті залишається лише меншість, а більшість розходитьсь додому. Мельник радив, щоб обидві українські соціалістичні партії порозумілися з «лівими соціалістами», тобто з боротьбистами і «незалежними соціал-демократами».²⁹⁸) Це означало пораду, щоб УСДР і УПСР вернулися до урядової коаліції і перебрали провід Уряду УНР. Так подає зміст розмови І. Мазепи.^{298а})

РОЗ'ЄДНАНІСТЬ ДИРЕКТОРІЇ

Ця дискусія делегації УСДРП, що говорила в основі також в імені УПСР, велася не з Директорією, як то популярно потім говорилося і писалося, а це була виключно акція самого Симона Петлюри, що тоді був лише рівнорядним членом Директорії, а не її головою. Його вага лежала лише в факті, що він був одночасно Головним Отаманом Військ УНР і мав серед громадянства популярність.²⁹⁹) Більшість членів Директорії в тім часі була в Станиславові і там також перебувала більшість міністрів УНР під проводом Остапенка.³⁰⁰) В часі розмов Петлюри в Здолбунові про зміну влади, нікого більше з членів Директорії там не було, бо А. Макаренко був тоді в Рівнім.³⁰¹)

В тім часі виразно виявилася цілковита непридатність начального державного органу в формі колегіальній. В часі успішного повстання і потім протягом двох місяців релятивно упорядкованих обставин адміністрації в державі (по половину лютого 1919) Директорія, як колегіальний орган, могла діяти сяк-так з успіхом, хоча все одно з важкими технічними труднощами. Труднощі походили насамперед з того, що не було закону, який визначав би докладно поділ функцій у Директорії і спосіб її діяння. Тим то в часі важкого неуспіху в березні 1919 р. виявилось, що члени Директорії є поділені у своїх поглядах на дальшу політичну лінію і не можуть узгодити думки про актуальні справи. Не маючи формально обраного голови (після уступлення Винниченка), цей колегіальний орган, просто, був спаралізований у дії, бо не було кому його скликати формально

і формально рішати. А відомо, що почин до скликання наради міг дати кожний член Директорії. Не робив того ніхто, бо було психічне заломання і апатія. Звідсіля походить факт, що Петлюра в Здолбунові мусів діяти з власної ініціативи і на власну відповідальність, не питаючи інших членів, які були в більшості в Станиславові на часовім побуті.

Другим моментом у здолбунівських розмовах треба уважати повну зміну поглядів Петлюри на конституційне питання щодо креації Директорії, а тим самим її зміни. У винницькім періоді і пізніше ще в проскурівськім періоді Петлюра з усіма іншими членами Директорії і з однозгідною думкою Державної Народи стояв на тім, що недовір'я членові Директорії може ухвалити лише Конгрес Трудового Народу України і лише він може доповнити її склад на випадок уступлення якогось члена. Упорядкований спосіб зміни складу Директорії в разі неможливості скликання пленуму Конгресу міг бути також такий, що це питання вирішили б усі комісії Конгресу на спільнім засіданні, як виразник пропорційного складу Конгресу. У випадку неможливості скликати сесію більшості членів комісій Конгресу, можна було це питання передати рішенню Українського Національного Союзу, в якім прецінь були об'єднані всі українські політичні і центральні суспільні організації. Тим часом і Петлюра і дві соціалістичні партії рішилися на неупорядкований спосіб зміни в складі начального державного органу, Директорії, бо хотіли це питання вирішити лише угодою між представниками центральних комітетів цих своїх партій і самим Петлюрою. Всі інші політичні партії мали бути поставлені перед доконаний факт такої угоди і мусіли погодитися на нього.

Те саме треба сказати також про зміну Уряду УНР. Згідно з конституційним законом з 28 січня димісію Урядові УНР могла дати Директорія лише постановою своєї більшості і такою самою постановою покликати новий Уряд. Тимчасом здолбунівські роз-

мови такого способу креації Уряду УНР взагалі не брали на увагу, а йшли на неконституційний шлях.

На свою руку діяв також член Директорії Андрій Макаренко саме в тім самім часі. Не порозуміваючися з Петлюрою, що перебував на найближчій залізничній станції, в Здолбунові, Макаренко сам іменував міністра, чи пак виконуючого обов'язки міністра фінансів і внутрішніх справ. Першим він покликав Мартоса, а другим Андрія Ливицького.³⁰²) Андрій Макаренко, як і провідники соціалістичної опозиції проти Уряду УНР під проводом Остапенка, чомусь уважали найгіршим нещастям, що в Рівнім зразу одного дня не зібралися всі міністри, але в більшості перебували в Станиславові. З цього факту вони виводили всі невдачі на фронті і не порядок у запіллі. Тим часом більшість міністрів знайшлася в Станиславові тільки внаслідок кам'янецького виступу, якого вони не завинили. В Станиславові перебувала тоді також більшість Директорії, отже там, властиво, було місце також для тимчасового осідку Уряду УНР. Врешті, при постійнім русі фронту Дієвої Армії в березні 1919 р. головна справа лежала в руках командування армією, а не в начальних цивільних урядах. Коли фронт в березні захитався, то це не була причина в самім кабінеті Остапенка, але в ряді інших причин, що сталися за попереднього кабінету Чехівського і зокрема об'єктивного стану народу, витвореного попередньою неволею.³⁰³)

ДІЙСНА ПРИЧИНА НЕВДАЧ

Незорганізованість зафронтового запілля, не була наслідком, ні політики кабінету Остапенка, ні його адміністрації. Першою причиною тієї неорганізованости була слабкість усіх українських політичних партій, які не мали на низах, тобто по селах, містечках і містах своїх місцевих дисциплінованих організацій, які викликали б відповідний настрій, прихильний для будівництва української державности і для її збройної оборони. Причина тієї слабости лежала в першу чергу в тому,

що тільки від 1917 року мали українські партії можливість ширшої діяльности. Але, була й побічна причина, яка лежала в проводах усіх українських політичних партій — від крайніх націоналістів по крайніх соціалістів. Провід цих партій менше займався невпинною організацією на місцях і відповідною освідмляючою літературою для позитивного виховання мас, а зате майже всю увагу присвячував «високій» політиці серед інтелігентських гуртів при Державнім Центрі. Тим то опір проти розкладової агітації московських большевиків і їхніх місцевих агентур був не такий, якого було треба. Ніж у спину тому опорів вбивали боротьбисти своєю вповні невідповідальною агітацією проти всієї влади УНРеспубліки. Не кабінет Остапенка був винен розхитанню спаяности в суспільстві і не він завинив упадок духа боротьби у війську, але вище згадані обставини.

Абсолютна неправда, що бунти у Війську УНРеспубліки почалися з приводу політики кабінету Остапенка, як це твердить Б. Мартос і посередньо П. Феденко.³⁰⁴) Мовляв, з приводу неуспішних переговорів з французьким командуванням в Одесі наступило в Українським Війську і в народних масах «гнітюче враження», «маліла дисципліна» і «поширилися всякі грабіжництва і безладдя» і т. д. Дехто з авторів історичних нарисів доходив до того, що бунт отамана М. Григорієва переносив «на початок квітня», тобто на кінцевий період урядування кабінету Остапенка.³⁰⁵) Документальні дані рішуче заперечують таким твердженням. Цілі дві дивізії, що були утворені свіжо з повстанців у листопаді-грудні 1918 року під назвою Першої і Другої Дніпровської Дивізії, збунтувалися ще в другій половині січня 1919. Їх треба було роззброювати, бо вони загрожували Києву. В сам День Соборности, 22 січня, треба було вислати значну частину Січових Стрільців, щоб роззброїти одну з тих дивізій під проводом от. Зеленого.³⁰⁶) Ці дві дивізії своїм бунтом ослабили фронт до тієї міри, що ворог вже легко підступив під Київ. «Херсонська Дивізія» під орудою отамана Матвія Гри-

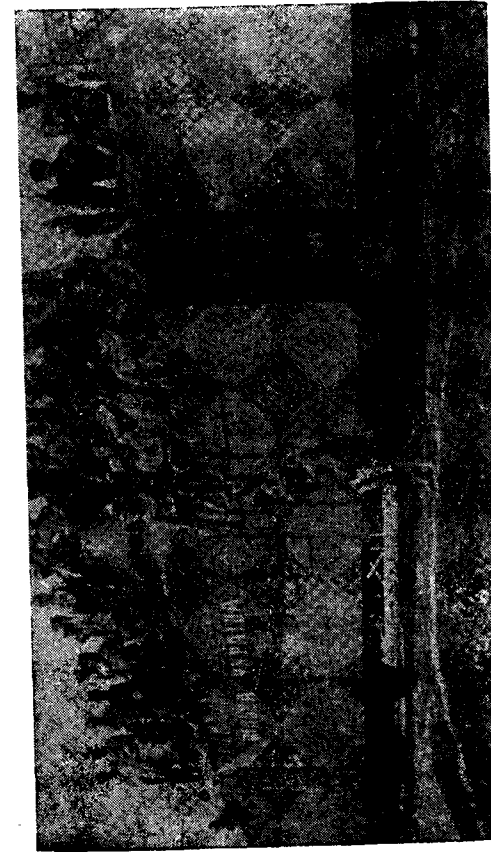
горієва і його начальника штабу, Юрка Тютюнника, збунтувалася вже 1-го лютого (а не на початку квітня). Саме 1-го лютого Григорій увійшов у порозуміння з командуванням советсько-московської армії, визнавши її зверхність над собою і узгіднив свої військові операції з большевиками.³⁰⁷)

Немає чого багато спинятися над тим, чи переговори з французьким командуванням і їхній неуспіх могли зробити «гнітюче враження» на військо і на народні маси, як твердять ці автори. Народні маси тоді були біля 80% неграмотні і не могли читати повідомлень про це, навіть якщо б такі повідомлення дійшли до села. Відома річ, що тоді було так мало паперу, що його видавано на друк газет лише в малій кількості і одно видання друкувалося лише середньо до 10 тисяч примірників на цілу Україну. В газетах, зрештою, не було точного звіту з ходу переговорів, отже, це не могло викликати «гнітючого враження» на маси. Вся проблема лежала в тому, що ворог мав до свого розпорядження підпільні агентури в кожному місті, містечку і селі, отже міг серед неграмотних і малограмотних поширювати всякі видумки проти Директорії і Уряду УНР з одного боку, а видумки в користь большевиків з другого. Велике баламутство від лютого 1919 р. вносили «радянські» — боротьбисти і «незалежні» соціал-демократи.

ПЕТЛЮРИНА ОЦІНКА ЧЛЕНІВ ДИРЕКТОРІЇ

Симон Петлюра слушно нарікав у розмові з соціал-демократичною делегацією на те, що «Директорія — мертвий труп» тому, що Швець і Андрієвський не надаються на своє високе становище. Про Андрія Макаренка Петлюра не згадував, бо цинив його ліпше, ніж двох вищезгаданих. Вдійсності, він ще менше надавався на члена Директорії, як Швець і Андрієвський. Критика Петлюри взагалі була цілком слушна. Сам Петлюра, ні політично, ні морально, не відповідав за те, що ці особи були обрані до Директорії. Їх висунув Ми-

кита Шаповал за згодою В. Винниченка. Сам Микита Шаповал пізніше цинив цих членів Директорії так само, як Петлюра.³⁰⁸) В нього була особиста глибока неохота до Петлюри і тому він також Петлюру цинив низько, хоча саме Петлюра разом з Винниченком належав

Один із панцерних потягів Дієвої Армії УНРеспубліки.

до духового проводу в Директорії. Пізніше, в автобіографії, Шаповал змінив свою думку також про Винниченка. Колись він цинив його високо, а тоді назвав

ПРИМІТКИ

його «честилубцем, нездібним поставити громадські справи вище свого 'я'». ³⁰⁹) З історичної перспективи треба сказати, що всі члени Директорії були чесними громадськими діячами і прагнули добра Україні. Вся справа лише в тім, що добру політичну школу мали лише три члени Директорії — Винниченко, Петлюра і Петрушевич, а три інші члени — були дуже середніми громадянами під оглядом політично-державного вироблення. Вони не винні в тому, що УНСоюз на своїм історичнім засіданні перевів вибір похапцем і обрав таких, а не інших людей.

З промови Петлюри до делегації УСДРП треба ще відмітити його пропозицію, щоб зміна системи влади в УНР започаткувала щось «середнє» між дотеперішнім табором УНР і українськими більшовиками — боротьбистами і «незалежними» соціал-демократами. Він відкидав перехід на позицію українських більшовиків, але в тім часі він був схильний поступитися від всенародної демократії. З тієї його замітки мусимо зробити висновок, що правдоподібно в оточенні Петлюри тоді мусіли бути укриті боротьбисти і «незалежні соціал-демократи», які постійно впливали на нього так, щоб викликати в нього принаймні неутральність до боротьбистів, як вже не симпатію до них. Цей настрій панував тоді в Інформаційнім Бюрі Дієвої Армії, яке було опановане замаскованими підривними елементами боротьбистів, як це потім посвідчив один з їхніх агентів, Володимир Гадзінський. ³¹⁰)

У міжчасі прибули до Здолбунова і Рівного інші делегати УСДРП — Феденко і Романченко, а також делегати УПСР. Треба мати на увазі, що в тім часі Центральний Комітет УПСР (центральної течії) знаходився вповні по тім боці фронту, — під большевицькою окупацією. Тим то делегати УПСР фактично діяли на власну руку і без порозуміння з другою половиною свого Центрального Комітету.

^{а)} Марголін, там таки, стор. 259.

^{б)} Про це ближче: М. Стахів, *Західня Україна, том 4 - 6.*

^{в)} S. Bonsal: *Suitors and suppliants. The Little Nations in Versaille*, p. 145.

^{г)} Там таки.

^{д)} ФР, 1919, том V, стор. 813 - 815.

^{е)} Ближче про це гляди: М. Стахів, *Західня Україна, том V, стор. 60 - 85.*

^{ж)} Гляди ближче: Стахів, *Західня Україна, том V, стор. 40-43.*

^{з)} Ближче гляди протокол цього засідання Найвищої Ради: Стахів, *Західня Україна, том V, стор. 74 - 83.*

^{и)} ФР, 1919, том V, стор. 775 і наступні, та Лозинський, *Галчина*, стор. 135 і наступні.

^{к)} Гляди протоколярний запис, там таки, том V, стор. 775 і наступні.

^{л)} Гляди повний хід цього засідання: М. Стахів, *Західня Україна, том V, стор. 99.*

^{м)} Повторення байок Падеревського в телеграмі американського амбасадора до Вилсона. Гляди: М. Стахів, *Західня Україна, том V, стор. 67.*

^{н)} Лозинський, там таки, стор. 137, а також Марголін, там таки, стор. 148 і наст.

^{о)} Поведінка Клеманса описана ближче в Марголіна, там таки, стор. 146 і наступні.

^{п)} Марголін, там таки, стор. 147 - 148.

^{р)} Лозинський, там таки.

^{с)} Марголін, *Україна і політика антанти*, стор. 155.

^{т)} Марголін, там таки, стор. 377-380.

^{у)} Марголін, там таки.

^{ф)} Марголін, там таки, стор. 139 і наст.

^{х)} Марголін, стор. 142-146.

^{ц)} F. R. *Russia*, II, p. 337-338.

- ⁷⁾ Тамтаки, 339.
- ⁸⁾ FR, Russia, Vol. II, 341.
- ⁹⁾ М. Страхів, Західня Україна, том III.
- ¹⁰⁾ Robert Lansing, The Peace Negotiations..., New York, 1921, pp. 90-100.
- ¹¹⁾ Russia, II, 341-342.
- ¹²⁾ ФР, том VII, стор. 688.
- ¹³⁾ Черчил, тамтаки, 243.
- ¹⁴⁾ FR, Russia, II, 341.
- ¹⁵⁾ FR, Russia, II, 312.
- ¹⁶⁾ FR, Russia, II.
- ¹⁷⁾ ФР, Росія, том II, 514.
- ¹⁸⁾ FR, vol. V., pp. 544 and 551.
- ¹⁹⁾ Там таки.
- ²⁰⁾ Тамтаки, 551.
- ²¹⁾ FR, Russia, 1919, p. 350.
- ²²⁾ Там таки, стор. 725.
- ²³⁾ ФР, том V, стор. 735 і наступні.
- ²⁴⁾ FR, Russia, 1919, pp. 355-360
- ²⁵⁾ Там таки, і наступні.
- ²⁶⁾ FR, Russia, 1919, — 355 at fall.
- ²⁷⁾ Про розвиток ідеї самовизначення вже в середніх сторіччях гляди: Dr. Otto Gierke: Political Theories in the Middle Age. Cambridge, 1920.
- ²⁸⁾ Деникин: Очерки русской слутве, том IV, ст. 216.
- ²⁹⁾ Мазепа, том I, стор. 182 і наст. Борис Мартос, Оскілко й Болбочан, Мюнхен, 1956, стор. 10 і наст. Ген. Микола Капустянський, Похід Українських Армій на Київ — Одесу в 1919 році, стор. 37 і наст.
- ³⁰⁾ Капустянський, там таки, том I, стор. 38-39.
- ³¹⁾ Капустянський, там таки, стор. 57.
- ³²⁾ FR, Russia, 1919, 370.
- ³³⁾ Там таки, 370-379.
- ³⁴⁾ І. Борщак, Україна і Мирова Конференція по-французьки. Париж, 1928, ст. 148.
- ³⁵⁾ Переклад з офіційної копії у французькій мові. В архіві автора. М. С.

- ³⁶⁾ У всіх нотах до Мирової Конференції інж. Г. Сидоренко звичайно опускав з назви УНР слово "народна". М. С.
- ³⁷⁾ Три крапки є в оригіналі. М. С.
- ³⁸⁾ Текст з офіційної копії в французькій мові в архіві автора. М. С.
- ³⁹⁾ Текст з офіційної копії цієї ноти в французькій мові в архіві автора. М. С.
- ⁴⁰⁾ FR, Russia, 1919, p. 391.
- ⁴¹⁾ FR, Russia, 1919, pp. 403-440.
- ⁴²⁾ Там таки.
- ⁴³⁾ Там таки.
- ⁴⁴⁾ Мазепа, I, ст. 103 і наст. Греків, там таки. Дата звіту встановлена тут в порівнянні з датою переговорів (6 лютого) і негайного виїзду делегації того дня до Винниці.
- ⁴⁵⁾ Греків, там таки.
- ⁴⁶⁾ Найбільше неточностей у цю справу вніс Винниченко у своїм "Відродженні нації". Гляди особливо про це том III, ст. 260. Там він цілком поминає всі мериторичні пропозиції французько-антантського представника, а наводить лише те місце з переговорів, де він сказав у першій частині конференції про вигнання Винниченка і Чехівського, як собак.
- ⁴⁷⁾ Про своє рішення лишитися в Директорії власне всупереч антантсько-французькій позиції Винниченко пише у Відродженні нації, там таки, III, ст. 263.
- ⁴⁸⁾ Греків, там таки.
- ⁴⁹⁾ Мазепа, I, ст. 104.
- ⁵⁰⁾ Мазепа, I, ст. 104.
- ⁵¹⁾ Христюк, т. IV, ст. 93-94.
- ⁵²⁾ Мазепа, I, ст. 104. Між іншим, Остапенко був заявив на цій нараді, що Микита Шаповал був погодився прийняти в його кабінеті пост міністра військових справ, але потім відмовився з огляду на заборону партії.
- ⁵³⁾ Мазепа, там таки.
- ⁵⁴⁾ Мазепа, I, ст. 105.
- ⁵⁵⁾ Мазепа, I, ст. 105.
- ⁵⁶⁾ Мазепа не згадує нічого про присутність Петлюри на засіданні ЦК партії. Його певно там не було тому, що він не був членом ЦК і навіть заступником, як Винниченко і Чехівський.

- ⁵⁷⁾ Феденко, там таки, ст. 68.
- ⁵⁸⁾ Мазепа, I, ст. 105.
- ⁵⁹⁾ Мазепа, I, ст. 105.
- ⁶⁰⁾ Винниченко, Відродження нації, III, ст. 264.
- ⁶¹⁾ Мазепа, I, ст. 105. Винниченко, Відродження нації, III, ст. 264.
- ⁶²⁾ Христюк, IV, ст. 95.
- ⁶³⁾ Христюк, там таки.
- ⁶⁴⁾ Мазепа, I, ст. 105.
- ⁶⁵⁾ Мазепа, там таки.
- ⁶⁶⁾ Инж. І. Василевський: Українська Партія Самостійників-Соціалістів (УПСС), Українська революція (1917 - 1919), Діяльність партії С.С. в зв'язку з політичними подіями за час 1917 - 1919. Ідеологія, програма і статут партії. Відень-Київ, 1920. Стор. 44. Це потверджує Винниченко, Відродження нації, III, ст. 261.
- ⁶⁷⁾ Винниченко, Відродження нації, III, 261.
- ⁶⁸⁾ Христюк, IV, ст. 94.
- ⁶⁹⁾ Греків, Шлях Перемоги, ч. 42, 1957.
- ⁷⁰⁾ Греків, там таки.
- ⁷¹⁾ Христюк, IV, ст. 20 і 21.
- ⁷²⁾ Марголін, там таки, ст. 106.
- ⁷³⁾ Феденко, там таки, ст. 60.
- ⁷⁴⁾ Феденко, там таки.
- ⁷⁵⁾ Христюк, IV, ст. 98.
- ⁷⁶⁾ Христюк, IV, ст. 98.
- ⁷⁷⁾ Христюк, там таки.
- ⁷⁸⁾ Шаповал, Народництво в українському визвольному русі, Вільна Спілка, ч. 3, ст. 110.
- ⁷⁹⁾ Мазепа, I, ст. 105-106.
- ⁸⁰⁾ Мазепа, там таки.
- ⁸¹⁾ Заява Винниченка, друкована в "Українських Щоденних Вістях" (Нью Йорк) за 12 серпня 1921.
- ⁸²⁾ Гляди Винниченкова заява в "Українських Щоденних Вістях", там таки.
- ⁸³⁾ Гляди відкритий лист Д-ра Піснячевського у віденській "Воли" ч. 7-8 за 1920, де докладно вираховані ще інші суми.
- ⁸⁴⁾ Феденко, там таки, ст. 68.
- ⁸⁵⁾ Винниченко, Відродження нації, III, ст. 264-265.

⁸⁶⁾ Це свідчить між іншими Мазепа, I, ст. 107 і на різних місцях В. Андрієвський.

⁸⁷⁾ В. Андрієвський, там таки, ст. 234.

⁸⁸⁾ Текст телеграми Винниченка знаходимо в "Мандрівнім" Микити Шаповала під днем 26 лютого: "Два дні силкувався з'єднатися з Вами прямим дротом. Не удалось, дуже шкода. Мене тут прийнято стільки неуважно, що цілком унеможливили мені побачення з Секретаріатом". ("Українське Гром. Слово" за січень 1956.).

⁸⁹⁾ Коли Винниченко в своїм поспіху виїхати з України виїхав просто до Будапешту, де був постійний австрійський консулят, то все одно всякі кроки української дипломатичної місії, щоб видістати скоро візу для Винниченка на в'їзд до Австрії, дуже довго не давали результату, тільки з трудом здобуто для нього візу.

⁹⁰⁾ Про це оповідав авторові цієї праці докладніше В. Дорошенко, який тоді разом з Винниченком їхав до Відня і в Будапешті легко дістав австрійську візу для себе, як громадянин ЗУНР.

⁹¹⁾ Винниченко у Відродженні нації том. III, ст. 274 і наст.) пробує представити самого Остапенка і його кабінет, як прихильника "отаманщини" та ворога демократії.

Феденко (там таки, ст. 69 і наст.) характеризує уряд Остапенка іронічно, як "буржуазний".

Так характеризує уряд Остапенка також М. Шаповал (Велика Революція, ст. 139 і наст.).

Христюк (т. I, ст. 100 і наст.) приписує кабінетові Остапенка "реакційну" політику.

Навіть Мазепа (том I, ст. 106 і наст.) плямує уряд Остапенка "буржуазним".

Всі в згоді щодо того, що цей уряд сліпо орієнтувався на допомогу від антанті.

⁹²⁾ Остапенко в процесі проти нього і членів ЦК УПСР у Києві, який провадила московська окупаційна влада в 1921 р., заявив виразно, що він продовжував програму Винниченка і, якщо Винниченка ніхто не називає "реакціонером", то й він не заслуговує на назву "реакціонера" (Дело, ст. 250 і наст.).

⁹³⁾ Текст у Феденка, там таки, ст. 161.

94) Вислів цього параграфу, що комісари уряду мають працювати "в контактi з Трудовими Радами" є в адміністративнім сенсі цілком без змісту. Зате вислів "під контролем Місцевих Трудових Рад" є такий далекосяжний, що він властиво означає підлеглість державних комісарів місцевим радам, що адміністративно означало б владу місцевих рад у справах загально-державних!

95) В Мазепи (т. III, ст. 171) слово "або" перед словом комісара опущене. Воно правильно наведене в тексті публікованім Шаповалом (Нова Україна, ч. 4-6 за 1928).

96) Мазепа, III, ст. 170-72. М. Шаповал, Занепад УНР (Нова Україна, ч. 4-6 за 1928).

97) М. Шаповал, там таки, ст. 6.

98) Назарук, там таки, ст. 144 і наст.

99) Назарук, там таки. Також інж. І. Василевський — Українська Партія Самостійників-Соціалістів (УПСС), Відень, 1920, ст. 45.

100) Удовиченко, там таки, стор. 52-53. Капустянський, I, ст. 26 і наст.

101) Мазепа, I, ст. 11. І. Василевський — Українська Партія СС, ст. 47.

102) Греків, там таки, число 45.

103) Греків, там таки, ч. 46. Постанова про створення постанову Наказного Отамана була 14 лютого 1919. Мазепа тут робить помилку, коли подає дату 24 лютого 1919. Вже після номінації Наказним Отаманом ген. Греків 18 лютого 1919 мав виїхати на переговори з Французами.

104) Мазепа, I, ст. 111.

105) Мазепа, I, ст. 108.

106) Капустянський, частина I, ст. 32. Також: В. Кучабський, Січові Стрільці, воєнно-історичний нарис (Золоті Ворота), ст. 160 і наст.

107) Так Христюк, IV, а також Феденко, ст. 69. Навіть Мазепа, I, ст. 106 і наст. приписує погіршення внутрішнього положення в Україні кабінетові Остапенка.

108) Феденко, там таки, ст. 69.

109) Мазепа, I, ст. 106, 107.

110) Мазепа, I, ст. 109.

111) Так плямує командирів Січових Стрільців Христюк в IV т. своїх "Заміток".

112) Мазепа, I, ст. 109.

113) Мазепа, I, ст. 110.

114) Мазепа, I, ст. 110.

115) Мазепа, I, ст. 110.

116) Мазепа, I, ст. 109.

117) Мазепа, там таки.

118) Капустянський, частина I, ст. 3. — Там він наводить свій звіт до Головного Штабу з 7 березня 1919 і подає між іншим таке: "Частини 55 пішого полку розбіглися, а більша частина козаків перейшла до ворога; 60 і 53 полки за невиконання наказів були обеззброєні; 59 полк вирізав більш ніж 10 своїх старшин". Далі він наводить, що гарматній полк сірожупанників самовільно покинув фронт; гарматчики 3 чорноморського полку перейшли до ворога, те саме зробила половина 58 пішого полку; кінний полк Козир-Зірки покинув самовільно фронт.

119) Мазепа, I, ст. 114.

120) Ліхолат, ст. 222.

121) В. Тимашевський, Історія Української Влади 1917—1919. Відень-Київ 1920. Накладом Української Партії Самостійників-Соціалістів (УНП), стор. 9 і наст.

122) Ліхолат, ст. 222-23.

123) Мазепа, I, ст. 138 (19 березня).

124) Мазепа, I, ст. 139.

125) Удовиченко, ст. 52-53.

126) Капустянський, I, ст. 33 і наст.

127) Мазепа, I, ст. 153 і Капустянський, там таки, ст. 35.

128) Капустянський, I, ст. 37.

129) Над подробицями ситуації на Південно-Західнім Фронті і зокрема над справою перевороту в Корпусі Запорозжців сплиняється ближче Єлисавета Прокоповичева в статті "Життєпис генерала Є. Мешковського" (Героїчний бій під Чорним Островом, Торонто 1961). Незабаром вдалося Мешковському цей "ревком" перебороти, але це справи не врятувало. Між іншим згаданий "ревком" був увійшов у переговори з советським командуванням про мир, але з переговорів нічого не вийшло, бо советське командування ждало негайного зложення зброї. Ко-

ли це не сталося, то советські частини негайно розпочали наступ і примусили Запорізький Корпус до відступу.

130) Майже всі мемуаристи і публіцистичні історики пишуть свої огляди однобоко. Вони не звертають уваги на те, що робив тоді ворог на фронті і поза фронтом, вони також пишуть так, що або виключну увагу присвячують фронтові, або "чистій політиці" партій. Тимчасом все те стояло в зв'язку, якого не можна розірвати.

131) Мазепа, I, ст. 115-116.

132) В знаках наведення є поданий зміст розмови так, як його засвідчив учасник цієї розмови, I. Мазепа (I, ст. 117).

133) Мазепа, там таки.

134) Мазепа, I, ст. 117-118.

135) Цитовано в Христюка, IV, ст. 94-95.

136) Там таки.

137) Про цю записку згадує виразно Христюк (IV, ст. 109) і він подає дату ультимату. Христюк був тоді керуючим канцелярією Директорії, отже знав точно всі такі справи.

138) Христюк (I, ст. 109) наводить статтю про це з "Життя Поділля".

139) Христюк наводить точно зазвучу про димісію — 14 березня 1919. Сам Остапенко згадував про цю дату, як про 7 березня. Треба прийняти, що Христюк подав точно ту дату, бо вона відповідає обставинам положення.

140) Мазепа, ст. 124.

141) Мазепа, ст. 124.

142) Мазепа, I, ст. 124-125.

143) Мазепа припускає, що ця декларація була ухвалена в Проскуріві, тобто десь в дні 16 березня 1919. Зі спогадів Назарука (ст. 147) виходить, що вона була ухвалена вже дуже пізно в березні, бо він її датує квітнем.

144) Назарук, там таки, ст. 147.

145) Текст у Мазепи, III, ст. 172-173.

146) Стиль декларації вказує, що її оформив Д-р Назарук, очевидно, підо впливом інших членів Січової Ради.

147) Мазепа, I, ст. 126.

148) Мазепа, I, ст. 126.

149) Мазепа, I, ст. 128.

150) З Парижу вістун від Делегації УНРеспубліки на Мирову Конференцію прихдили з причини комунікаційних труднощів дуже рідко.

151) Мазепа, I, ст. 126-127.

152) Мазепа, там таки.

153) Мазепа, I, там таки.

154) Мазепа, т. I, ст. 127.

155) Мазепа, I, ст. 127.

156) Мазепа, I, ст. 128.

157) Мазепа, I, ст. 128.

158) Мазепа, I, ст. 128.

159) Греків, там таки, III. П., з 17 листопада 1957.

160) Мазепа, I, ст. 129.

161) Мазепа, I, ст. 130.

162) Мазепа, I, ст. 130.

163) Мазепа, I, ст. 130.

164) Мазепа, I, ст. 117. Окрім того Греків там таки, ч. 17 листопад 1957.

165) Мазепа, I, ст. 131 і наст.

166) Мазепа, I, ст. 132.

167) Мазепа, I, ст. 134.

168) Мазепа, I, ст. 134.

169) Мазепа, I, ст. 134.

170) Мазепа, I, ст. 134.

171) Мазепа, I, ст. 136.

172) Мазепа, I, ст. 136.

173) Мазепа, I, ст. 137.

174) Мазепа, I, ст. 137-138.

175) Мазепа, I, ст. 138.

176) Мазепа, I, ст. 139.

177) Мазепа, I, ст. 120.

178) Мазепа, I, ст. 121.

179) Мазепа, I, ст. 139.

180) Мазепа, I, там таки.

181) Мазепа, I, ст. 138. Д. Дорошенко, там таки, ст. 23 і наступні.

182) Мазепа, ст. 140.

183) Д. Дорошенко, там таки, ст. 23 і наст.

184) Христюк називає цей конгрес таки конгресом "Трудового Народу", тобто повноправним. І те Мазепа називає його просто "повітовим селянським з'їздом" (Мазепа, I, ст. 140).

185) Дата з'їзду подана в Христюка (IV, ст. 110) на 21-22 березня 1919. В Мазепи на 20-22 березня 1919. Мабуть Христюк точніший, бо ледве з'їзд тривав би три дні.

186) Христюк, IV, ст. 111.

187) Христюк, IV, ст. 111.

188) Христюк, там таки.

189) Христюк, там таки.

190) Мазепа, I, ст. 140

191) Мазепа, I, 140. Д. Дорошенко, ст. 26-27.

192) Мазепа, I, ст. 141.

193) Мазепа, там таки.

194) Христюк, IV,

195) Наприклад, в "Житті Поділля" за 21 березня 1919.

196) Д. Дорошенко, там таки, ст. 26.

197) Д. Дорошенко, там таки.

198) У Христюка є замість "а також Росією" слова "а також російським Правительством". М. С.

199) Мазепа, III, ст. 174. Христюк, IV, ст. 112.

200) Мазепа, I, ст. 142.

201) Так робить П. Феденко у своїй книзі "Ісаак Мазепа". Він, пишучи свої спогади і життєпис Мазепи на цім тлі, цілком помиляє цей важливий епізод.

202) Так, очевидно, робить у своїй книзі П. Феденко.

203) Так робить Винниченко у Відродженні нації, в томі III, ст. 288. Він хвалить комітет за його спробу, але промовчує, що його мотором були ес-ери і с.д. разом з незалежними с.д. Він називає особисто Чехівського і Жуківського, а помиляє офіційних ес-ерів і с.д. з ворожості до них.

204) Так робить М. Шаповал у своїй книзі Велика революція..., ст. 136 - 137.

205) Таку тодішню думку признає виразно Ісаак Мазепа, I, ст. 143.

206) Спогади Д. Дорошенка, ст. 26-27, а також щоденник М. Шаповала з того часу Мандрівне (чч. 37 і 38 Укр. Гром. Слова).

207) Андрієвський, там таки, ст. 235. Автор цієї праці був тоді на фронті під Сулужою Вишнею-Мостиськими і добре собі пригадує гнітуче враження, яке було викликано вісткою про ком'янецькі події серед усіх старшин.

208) Христюк, IV, ст. 112.

209) Дорошенко, там таки.

210) Христюк, IV, ст. 113.

211) Дорошенко, там таки.

212) Мазепа, I, ст. 142.

213) Мазепа, I, ст. 142.

214) Мазепа, там таки.

215) Мазепа, I, ст. 164. Христюк, IV, ст. 114.

216) Мазепа, там таки. Христюк, там таки.

217) Мазепа, ст. 147.

218) Мазепа, I, ст. 148.

219) Христюк, IV, ст. 116.

220) Тут уже у відозві змінено термін "радянський" на "советський". М. С.

221) Мазепа, III, ст. 175-176.

222) Мазепа, там таки.

223) Мазепа, там таки.

224) Мазепа, там таки.

225) Мазепа, I, ст. 148.

226) Мазепа, I, ст. 142.

227) Мазепа, там таки.

228) Проблему Комітету Охорони Республіки в Кам'янці з погляду державного права не розглядав до тепер ніхто. Всі, що писали про виступ цього комітету, старалися його або засудити тільки з огляду своєї партії, або ж оправдати знову ж таки з погляду другої партії. Проблеми державного права не ставив тут ніхто.

Давніше виступ цього комітету найбільше засуджували провідники націоналістів із Української Партії Самостійників-Соціалістів (УНП). Їхні найраніші публікації повні нападів щодо цього на соціал-демократів і на соціалістів-революціонерів зокрема в брошурі: Українська Партія Соціалістів-Самостійників (УНП), Відень, 1920 присвячено комітетові увагу на сторінці 44 і наступних, закидаючи що він приспівив катастрофу укра-

їнської державности. Для свого твердження, зрештою, ця брошура не дає мериторичних аргументів. Друга брошура тієї партії під наголовком Історія Української Влади, видана також у Відні в 1920 році, присвячує тій справі більше сторінок. Вона характеризує виступ комітету в Кам'янці, як державний переворот коаліції трьох соціалістичних партій, а після провалу виступу комітету, брошура приписує двом колишнім урядовим соціалістичним партіям, — еседам і есерам, що вони натиснули в Рівнім на Петлюру і Макаренка та перевели новий державний переворот "згори", накинувши Українській Народній Республіці новий чисто соціалістичний уряд, яким керували центральні комітети обидвох партій.

Однак обидві брошури не підходять справді з державницького погляду до цієї проблеми, бо зараз таки на дальших сторінках хвалять спробу перевороту свого члена отамана Володимира Оскілка. А цей останній перевели цей переворот у явній порозумінні з чужою ворожою силою. Однак про це буде ближче при огляді утворення нового уряду в Рівнім і при огляді перевороту Оскілка.

229) Мазепа, I, ст. 153.

230) Христюк, IV, ст. 116.

231) Христюк, там таки.

232) Христюк, там таки.

233) Христюк, там таки.

234) Христюк, там таки.

235) Мазепа, I, ст. 153.

236) Вл. Побуг-Маліновскі — В незгодзе... (Культура, Париж, ч. 4. за 1960).

236^а) Історія Української Влади, ст. 6.

237) Там таки. Про справу так званого зречення з членства в Директорії П. Андриєвського в квітні 1919 р. диві свідчення Гр. Нашого (Григорієва Никифора) в Новій Україні, Прага, число за травень 1923 р.

238) Винниченко, Перед новим етапом, Торонто, 1938, ст. 37.

239) В. Винниченко — Заповіт борцям за визволення. Машинопис, закінчений у Мужені, дня 4 серпня 1949.

240) Слово "пірнали" є в оригіналі. Повинно бути "пірнули" чи "поринали".

241) Великими літерами ці слова написані в самому оригіналі. М. С.

242) Винниченко, Заповіт, ст. 24 машинопису.

243) Великі літери в оригіналі. М. С.

244) Підкреслення додане. М. С.

245) Підкреслення в оригіналі. М. С.

246) Велика літера в оригіналі. М. С.

247) Великі літери в оригіналі. М. С.

248) Великі літери в оригіналі. М. С.

249) Винниченко, Заповіт, ст. 34 машинопису.

250) Гляди Мазепа, I, ст. 150 і 158.

251) Зокрема нема таких протестів у його полемічній праці Відродження нації та у всіх статтях і брошурах з 1920 року, коли Винниченко спеціально провадив політичну боротьбу проти С. Петлюри.

252) Ще в 1923 році Винниченко добре пам'ятав цей факт і згадував про нього у своїх тодішніх статтях (Гляди його статтю Єдиний революційно-демократичний національний фронт у Новій Україні, (Прага, ч. 2 за 1923).

253) Там таки, ст. 41-44.

254) Винниченко, там таки, ст. 29 машинопису.

255) Там таки, ст. 29 машинопису.

256) Про ці всі події подані точні документи в моїй праці Третя Советська Республіка в Україні (Народня Воля 1959 і наст.).

257) Відродження нації, т. III, ст. 264.

258) Слово Бог в оригіналі з малої літери. М. С.

259) Там таки, ст. 264 - 265.

260) Наприклад, на ст. 279 він про однаковий вихід свієї Чехівського з уряду говорить: "ми обидва вже вийшли з уряду".

261) Ці слова тут у Винниченка є з малої літери. М. С.

262) Підкреслення в оригіналі. М. С.

263) В оригінальному листі Винниченка це слово написано: "Совітська". М. С.

264) Там таки, ст. 3.

265) Там таки, ст. 4-5.

266) Там таки, ст. 12.

267) Назарук, там таки, ст. 146. Багато сильніше про це пише О. Шульгин у творі Без теорії, ст. 76.

268) Там таки.

269) Публікація проводу самостійників-соціалістів п. з Історія Української Влади (стор. 13) подає, що число членів закордонних місій доходило до одної тисячі. Це була величезна кількість, коли взяти на увагу факт, що тоді Україна була дуже бідна на національно свідому інтелігенцію.

270) У цім періоді Директорії військовий титул "отаман" означав те саме, що "генерал". М. С.

271) В. Андрієвський, там таки, ст. 194-195.

272) Д. Дорошенко, там таки, ст. 35.

273) Д-р Іван Макух, На народній службі, ст. 254.

274) Андрієвський, там таки, ст. 195 і наст.

275) М. Шаповал записує вже 28 березня 1919 р. інформацію про те, що такі списки вже зложені (Українське Громадське Слово, лютий, 1956).

276) І. Мазепа, I, ст. 192.

277) Таку думку ширив гурт соціалістів-революціонерів у провіді з б. міністром Микитою Шаповалом.

278) Мицюк подає, що таку причину "еміграції" для себе давав М. Шаповал (Гляди, Мицюк, там таки, ст. 55). Зрештою, сам Шаповал записує таку причину в своїм Щоденнику.

279) Арештування Микити Шаповала наказав прем'єр Уряду Зах. Области УНРеспубліки, д-р Сидір Голубович. Це неправда, що буцім то цей уряд "депортував" примусово Шаповала за межі ЗО УНРеспубліки до Угорщини, як це твердять деякі публіцисти. Доказом того є його власний Щоденник.

280) Початок цьому неправильному погляді на роль української інтелігенції дав В'ячеслав Липинський у своїх Листах до братів-хліборобів. Писані вони закордоном в 1919—1926. Липинський сам інтелігент з поміщицької класи, не знаходив відгук для своїх консервативних і аристократичних поглядів серед тодішньої інтелігенції і тому звертав свою неохоту на всю інтелігенцію. За ним потім пішли деякі одиниці, що проповідували монархізм.

280^a) В часі писання тому показалося, що деякі з тих інтелігентів, які відтягалися від військової служби, бо, мовляв, вони мусять "робити політику", ще тепер на еміграції діють у

руїницько-засліплений спосіб, пускаючи "модерні політичні вітри".

281) Мазепа, I, ст. 151-152.

282) Мазепа, там таки, ст. 157.

283) Мазепа, I, ст. 157.

284) Мазепа, I, ст. 158.

285) Мазепа, I, ст. 158.

286) Христюк, IV, ст. 118.

287) Мазепа, I, ст. 150.

288) Христюк, там таки.

289) Христюк, IV, ст. 119. ,

290) Христюк, там таки.

291) Мазепа, Україна в огні і бурі революції, том I, ст. 151.

292) Мазепа, там таки, том I, стор. 152.

293) Мазепа, там таки.

294) Мазепа, там таки.

295) 296) Мазепа, там таки, стор. 153.

297) Не подаємо тут звичайного тепер ступня Андрія Мельника, як полковника. Це тому, що в тім часі його титулували отаманом (тобто генералом) і він сам підписувався тим титулом. В тім часі дуже щедро господарено цим титулом і ним називано цілий ряд людей, які не заслуговували ступня хорунжого. Особливо важко був цей титул знецінений, коли кожний, а то навіть найменший повстанський ватажок, прибирав собі титул отамана. Тим то Січові Стрільці пізніше постановили не вживати того титулу в себе, а залишити в себе найвищий ступінь полковника. Тоді назад прибрали титул полковника Євген Коновалець і Андрій Мельник.

298) Мазепа, там таки, стор. 154.

299) Панас Феденко в біографії Мазепа (Ісаак Мазепа) цілком не говорить про те, що зміна уряду була виключно ініціативою самого Петлюри, до якого потім пристав член Директорії Андрій Макаренко (стор. 79). В своїм повнім історичнім творі — Український рух у XX столітті (Лондон, 1959) він вже говорить цілком неособово і категорично: "Директорія звернулася до українських соціалістичних партій з пропозицією створити новий уряд" (стор. 184). Як побачимо далі, те саме утворення нового уряду було рішене лише меншістю членів Директорії проти думки більшости Директорії.

³⁰⁰⁾ Цей факт підтверджує Борис Мартос, який у тім часі був декілька тижнів у Станиславові і звідтіля приїхав був 1 квітня 1919 р. до Здолбунова (Гляди його: Оскілко й Болбачан (Спогади), стор. 6).

³⁰¹⁾ Мазепа, там таки, стор. 156.

³⁰²⁾ Форма покликання цих міністрів, яку стосував Макаренко є унікатом. Андрієві Лівичському він дав доручити такий письмовий наказ, щоб він був міністром внутрішніх справ: "1 квітня 1919 р. Рівне. А. М. Лівичському. З одержанням цього наказу Вам негайно приступити до виконання обов'язків міністра внутрішніх справ, під страхом карної відповідальності за невиконання розпоряджень верховної влади. За Директорію, член Директорії: А. Макаренко". (Феденко, там таки, стор. 69-70).

³⁰³⁾ Рішуче треба відкинути твердження Б. Мартоса, виставлене в 43 роки після цих подій, буцім то катастрофа фронту була спричинена "невдалими переговорами С. Остапенка, К. Мацієвича та ген. Грекова з представниками французького командування в березні 1919 р.". Мовляв, "вони привели до цілковитого розкладу нашої державности". Ще більш неправдиве його твердження, що нібито "чимало воєнків покинуло ряди нашого війська, не погоджуючися з політикою Остапенка" (Там таки, стор. 5). Ці воєнки, просто, не знали нічого про політику кабінету Остапенка, бо ж вістки на фронт не приходили до воєнків щоденно. Грала тут ролю виключно брехлива пропаганда большевиків і їхніх союзників — боротьбистів.

³⁰⁴⁾ Феденко, Український рух, стор. 181. Мартос, як вище.

³⁰⁵⁾ Феденко (Ісаак Мазепа, стор. 70), твердить, що отаман Григорієв збунтувався тільки "на початку квітня" і перейшов на бік російської червоної армії, "щоб бити антанту".

³⁰⁶⁾ А. Крезуб, Повстання отамана Зеленого. Антін Крезуб-Думин брав участь у поході проти бунту от. Зеленого й описав його докладно.

³⁰⁷⁾ Гляди: І. Майстренко, Боротьбизм (по-англійськи, ст. 114 і наст. та література там цитована.

³⁰⁸⁾ Шаповал, Гетьманщина і Директорія, стор. 65.

³⁰⁹⁾ Шаповал, Схема життєпису, Нью Йорк, стор. 54.

³¹⁰⁾ В. Гадзинский, Революционное движение в Восточной Галиции, Москва, 1923.

ПОКАЗНИК ІМЕН

Авксентєв 47
Андрієвський, проф. Віктор 197, 198, 225, 231, 234
Андрієвський, Панас 125, 146, 152, 162, 172, 173, 179, 184, 203, 209, 212, 218, 232
д'Анзельм, ген. 157
Антонович, проф. Дмитро 94, 113
Архипенко, Євген 115, 156, 166, 167
Балфур, А. Дж. 55
Бехметєв, Б. 62, 87
Біберович, Ярослав 94
Білінський, мін. М. 115, 150
Болбачан, от. Петро 222, 236
Борщак, проф. Ілько 222
Бота, ген. 16, 17, 25
Бурачинський, Осип 94, 152
Василевський, інж. І. 224, 226
Вилсон, Вудров 12, 13, 14, 17, 18, 19, 23, 32, 59, 60, 61-64, 69, 70, 71, 75, 76, 86, 87, 89, 221
Винниченко, Володимир 107, 108, 110-114, 117-120, 125, 126, 183, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 206, 214, 219, 220, 223, 224, 225, 232, 233
Вікул, С. 141, 151, 167, 203, 205, 210
Вітовський, полк. Дмитро 15, 22
Вішняк 47
Волох, от. Омелян 139, 177, 178
Волошин, 168, 170
Воробай 153
Воскобойников, полк. 177
Гавс, полк. Едвард М. 12, 13
Галлер, ген. Юзеф 27, 28
Гейман 197
Гітлер, Адольф 32
Голубович, інж. Всеволод 145, 167, 176, 179, 205, 234
Греків, ген. Олександр 113, 131, 152, 153, 155, 157, 223, 224, 226, 229, 236
Григорієв, от. Матвій 129, 130, 132, 138, 201, 217, 218, 236
Григорієв, Никифор 186, 204, 205, 232
Грищенко 163, 170
Грушевський, акад. Михайло 119, 145, 167, 168, 176
Гадзінський, Володимир 220
Гірке, д-р Отто 222
Гровс, ген. 62
Данич-Данченко, от. 177
Дашкевич, д-р полк. Роман 133
Денікін, ген. Антон 32, 35, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 57, 58, 59, 60, 65, 67, 68, 77, 78, 80, 83, 84, 88, 95, 96, 100, 101, 104, 222
Дідушок, Петро 109, 110
Дмоєський, Роман 15, 26, 32, 60
Дорошенко, Володимир 225
Дорошенко, проф. Дмитро 197, 229, 230, 231, 234
Драгомирецький, М. 155, 157, 176, 179
Думин, А. 236
Жаднек, ген. 102

Жук, Андрій 94
 Жуківський, полк. Олександр 167, 172, 173, 176, 179, 205, 210, 230
 Загородський, полк. О. 177
 Залізник, д-р Микола 94
 Зелений, от. Данило 217, 236
 Казимирів 168, 170
 Капустянський, ген. Микола 137, 138, 222, 226, 227
 Керенський, Александр 47, 49, 50, 52, 53, 54, 56, 58, 59, 68, 69
 Керр, Філіп 62, 70, 71
 Клемансо, Жорж 13, 17, 18, 27, 28, 29, 31, 59, 60, 68, 69, 70, 75, 77-80, 86, 221
 Кліпачевський, В. 125
 Ковалевський, Микола 203, 212, 213
 Ковалевський, Олександр 153, 156
 Колодій, от. 177
 Колчак, адм. Александр 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61-64, 65, 67, 68, 69-72, 73-76, 83, 84, 85, 88, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103
 Коновалець, полк. Євген 133, 134, 135, 146, 148
 Корчак-Чепурківський, О. 115
 Корчинський, Михайло 113, 115
 Крезуб, А. 236
 Кривецький, М. 116, 153
 Крушинський, сот. 176
 Курилко, Осип 7
 Кучабський, підполк. Василь 149, 226
 Лаксінг, Роберт 54, 55, 56, 71, 221
 Левицький, д-р Дмитро 94
 Ленін, Владімір 53, 88
 Лизанівський, Іван 133, 145, 156, 166, 170, 179, 205
 Липа, д-р Іван 115
 Ливицький, Андрій 167, 205, 213, 216, 236
 Ліхлат 227
 Позинський, д-р Михайло 15, 16, 21, 29, 152, 221
 Липинський, В'ячеслав 234
 Лойд Джордж 13, 14, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 32, 51, 57, 58, 59, 60, 61-64, 65-68, 69, 70, 75, 86, 89
 Лоський, К. 94
 Луцкевич, А. 99
 Ляфон 90
 Львов, кн. Георгій 39, 45, 76
 Мадеровіч, В. 99
 Мазепа, Ісаак 110, 117, 132, 133, 136, 137, 141, 145, 146, 149, 150, 151, 155-56, 158, 162, 167, 168, 170, 172, 175, 177, 186, 193, 203, 205, 210, 211, 213, 214, 222, 223, 224 - 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236
 Мазуренко, Семен 1113, 200, 208
 Майстренко, Іван 236
 Макаренко, Андрій 125, 146, 162, 167, 172, 180, 184, 208, 209, 210, 214, 216, 232, 235, 236
 Макаренко, Олександр 150, 203, 212
 Макино, Н. 86
 Маклаков, В. 39, 47
 Макух, д-р Іван 198, 234
 Малик, С. 168, 170
 Марголін, Арнольд 12, 17, 25, 27, 28, 29, 34, 35, 40, 43, 44, 46, 47, 221, 224, 235
 Маркович Дмитро 115
 Мартос, Борис 104, 116, 203, 205, 210, 212, 213, 216, 217, 222, 236
 Матчак, сот. Михайло 177, 149
 Матюшенко, д-р Бори. 113
 Мацієвич, Кость 115, 131, 157, 162, 236
 Мельник, полк. Андрій 133, 148, 157, 213, 214, 235
 Менковський, ген. Є. 227
 Мицюк, проф. Олександр 234
 Міллер, ген. 83, 84
 Модрич-Верган, Василь 6
 Морачевський, Сидржей 110
 Моррис 101, 102, 103
 Мосьціцький, проф. Ігнаці 179
 Назарук, д-р Осип 115, 172, 133, 146, 148, 149, 226, 228, 233
 Нокс, ген. Альфред 102
 Огієнко, проф. Іван 115, 116
 Одрина, д-р Д. 133, 141, 154, 156, 205
 Олесницький, д-р Ярослав 94
 Орляндю, В. Е. 18, 66, 75, 86
 Осецький, ген. Олександр 113
 Оскілко, от. Володимир 15, 27, 82, 222, 232, 236
 Осмяловський, полк. 177
 Остапенко, проф. Сергій 107, 108, 109, 115, 120, 126, 130, 132, 133, 136, 141, 144, 145, 150-153, 162 - 64, 172, 179, 195, 198, 204, 210, 212, 214, 216, 217, 223, 225, 226, 228, 236
 Павленко, ген. Михайло Омелянович 193
 Падеревський, Ігнаці 15, 26, 27, 57, 59, 60, 61, 110, 221
 Паливода, Іван 115, 117
 Панейко, д-р Василь 11, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 29, 31, 32, 94, 98
 Пащевський 197
 Петлюра, Симон 28, 101, 104, 111, 118, 119, 130, 131, 133, 141, 142, 145, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 157, 162, 167, 173, 176, 180, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 196, 203, 205, 206, 208, 209, 213, 214, 215, 218, 219, 220, 223, 232, 233
 Петренко, Назар 141
 Петрушевич, д-р Євген 114, 156, 152, 162, 172, 179, 184, 209, 220
 Пілсудський, Юзеф 28, 29, 32, 60
 Пішон 29, 90, 91
 Пісначевський, д-р 224
 Побуг-Маліновскі, В. 232
 Полетика, В. 94
 Полк 54, 62
 Порш, адв. Микола 94, 213
 Поска, Н. 99
 Прокоповичева, Єлисавета 227
 Ревуцький, Авраам 115
 Ридз-Сьмігли, марш. Едвард 32, 179
 Романченко, І. 133, 144, 155, 168, 170, 176, 179, 205, 220
 Романюк, Дмитро 7
 Романюк, Андрій 7
 Романюк, Іван 7, 8
 Романюк, Іван старший 7
 Романюк, Марія з Стефанюків 7
 Романюк, Фросина з Олексюків 7
 Савінков, Боріс 49
 Сазонов, С. 39
 Сайонджі 75
 Свистун 168, 170
 Селбн 34, 35, 40, 43
 Сидоренко, інж. Григорій 11, 12, 20, 24, 25, 32, 34, 39, 93, 98, 99, 100, 101, 223
 Симонів Д. 115

Сиротенко, Г. 167, 210	Фещенко-Чопівський, І. 115
Сінгалевич, д-р Володимир 94	Фрайденберг, полк. Анрі 107, 110
Скоропадський, Павло 92, 200	Хомодовський, от. 173
Славінський, Максим 94	Христюк, Павло 205, 223, 224, 225, 226, 228, 230, 231, 232, 235
Слонім 47	Чайківський, сот. Юліан 133
Сніжко, І. 113	Чайковський, Н. 39, 47, 57, 61, 62, 64, 65, 66
Славої-Складковський, ген. Фе ліціян 179	Цкалько, команд. 162
Соколов 47	Чермоєв, М. 99
Соломинський, комнд. 162	Черчил, Винстон 57, 59, 222
Сонніно 13, 16	Чехівський, Володимир 33, 34, 108, 110, 113, 114, 121, 127, 133, 167, 168, 170, 179, 194, 195, 216, 223, 230, 233
Стахевич, д-р 34	Чиж, сот. Ярослав 133, 146
Степаненко, Арк. 141, 145, 150, 151, 156, 166, 167, 168, 170, 173, 176, 179, 205	Чижевський, Г. 115, 167
Стахів, д-р Матвій 221, 222	Чінду 71
Стефанюк, Василь 7	Чічерін, Георгій 190
Стефанюк, Михайло 7	Чхеїдзе, Н. 99
Стефанюк, Оксана з Фочаків 7	Шаповал, Микита 183, 200, 219, 223, 224, 225, 226, 234, 236
Стефанюк, Теодосія з Антоні чуків 7	Шаповал, полк. Олександр 114, 115, 155
Стронський, проф. С. 179	Швець, проф. Федір 111, 125, 146, 162, 167, 172, 179, 194, 203, 209, 212, 218
Сухомлін 47	Шелухин, Сергій 113
Темницький, Володимир 94	Шимонович, проф. 153
Тимашевський, В. 227	Шульгин, Олександр 12, 28, 46, 47, 233
Ткаченко, М. 145, 155, 156, 164, 166, 168, 170, 176	Юденіч, ген. 45, 50, 77, 78, 83
Томашівський, проф. Степан 29	Яковлів, проф. Андрій 94
Топчібачов, А. 99	
Тютюнник, Юрко, 218	
Удовиченко, ген. О. 226, 227	
Федак, д-р Степан 115, 116	
Феденко, Панас 141, 145, 151, 167, 173, 176, 179, 205, 217, 220, 224, 225, 226, 230, 236	

З М І С Т

Частина перша	Стор.
Криза української справи на дипломатичнім фронті	
Розділ перший: Українські заходи перед Найвищою Радою	
Українська справа за лаштунками	11
Українська делегація перед Найвищою Радою	15
Що означала ця конференція з Найвищою Радою	23
Українська делегація в Клеманса	27
Меморіал Панейка для Клеманса	29
Розділ другий: Українські заходи в британського уряду	
Британський уряд наставлений визнати Колчака	33
Заява "Російської Політичної Конференції"	36
Меморіал Марголіна	40
Розділ третій: Спроба промовити до розуму московських дипломатів	
Акція московських соціалістів у Парижі	45
Українські заходи щодо московських дипломатів	46
Розділ четвертий: Найвища Рада на шляху до визнання неподільної Росії	
Біломосковські заходи в Найвищій Раді	48
Становище біломосковських військ на фронтах	49
Залаштункова дискусія про Росію	52
Лансінг принципово за неподільність імперії	55
Погляд Лойда Джорджа і Черчила на Росію	57
Вилсон про Росію і Колчака	61
Найвища Рада говорить про Україну	63
"Російський демократ" про "федеративну" Росію	64
Вимоги Найвищої Ради до Колчака	67
Нота Найвищої Ради до Колчака	72
Найвища Рада визнає принцип "неподільної Росії"	75
Положення в Україні в часі дискусії Найвищої Ради	81
Відповідь Колчака	83
Нота Колчака задовольняє Найвищу Раду	86

Розділ п'ятий: Українська дипломатична протинакція	
Спроба вплинути на французький парламент	90
Протест української делегації	91
Протест національних республік	98
Збірний протест без політичного аспекту	99
Повалення Колчака	101
Нова фаза української визвольної війни і нові надії на антанту	104

Частина друга

Криза політична і мілітарна--

Розділ перший: Зміна в Директорії і Уряді УНР

Становище влади УНР і політичних чинників до вислідів переговорів у Бірзулі	107
Змінений склад Директорії і Уряду	113
Виїзд Винниченка закордон	117

Розділ другий: Внутрішня політика кабінету Остапенка

Припинення адміністративних експериментів	120
Закон про Місцеві Ради Трудового Народу	122
Роля політичних партій	127

Розділ третій: Військові труднощі

Зміни в організації головного командування	130
Частина протиофензива Дієвої Армії	131
Криза на фронті	132
Ворог проломлює фронт	136

Розділ четвертий: Спроби змінити Уряд і Директорію

Загальні настрої в УСДРП і УПСР	141
Меморіал УСДРП і УПСР	143
Стрілецька Рада про ситуацію	146
Державна Нарада в Проскуріві	149
Спроба соціал-демократів і соціалістів-революціонерів домовитися з "незалежними с. д."	153
Договір між УСДРП, УПСР і "незал."	158
Замішання в запілі	161

Розділ п'ятий: Самочинний виступ у Кам'янці

Спроба творити новий урядовий центр	164
Проголошення самочинної влади в Кам'янці	169
Оцінка кам'янецького виступу	170
Переворот у Вапнярці	180

Частина третя

Проекти зміни Уряду УНР

Розділ перший: Правний аспект змін у Директорії

Як розуміли це питання на основі конституції	183
Вихід Винниченка з Директорії	185

Розділ другий: Велика нестача людей для державної справи

Важке наслідство з політики Винниченка-Чехівського	194
"Емігранти" з Придніпрянщини в Галичині	196
Жертвенна постава основи інтелігенції	200

Розділ третій: Шукання нових шляхів організації влади

"Незалежні соціал-демократи" і боротьбисти сугерують переворот	203
Дискусія в колах Директорії про зміну начальної влади	211
Роз'єднаність Директорії	214
Дійсна причина невдач	216
Петлюрина оцінка членів Директорії	218
Показник імен	237

ДОТЕПЕРІШНІ ВИДАННЯ

Українська Наукова Історична Бібліотека до тепер видала такі книжки:

1. СТЕЖКАМИ НА ГОЛГОТУ. Винищення в Україні мільйонів людей терором та штучним голодом в 1929-33 роках. Написав Дмитро Соловей. Сторін 88.
2. ГЕТЬМАНСЬКИЙ РЕЖИМ В 1918 РОЦІ ТА ЙОГО ДЕРЖАВНО-ПРАВНА ЯКІСТЬ. Написав Д-р М. Стахів. Сторін 60.
3. ДОМАШНІЙ ВОРОГ. Як боротися проти ворожої підривної акції? Написав Никон Наливайко. Стор. 72.
- 4, 5 і 6. ПЕКЕЛЬНА МАШИНА В РОТЕРДАМІ. Історія убивства полк. Євгена Коновальця. Частина 1-ша, 2-га й 3-тя. Написав Ярослав Кутько. Разом ці три частини сторін 160.
- 7 і 8. УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИЧИЙ ЛЮД У БОРОТБІ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ ДЕРЖАВУ. Дві частини. Написав Мар'ян Зореславич.
- 9 - 10. ТЕМНА СТОРОНА МІСЯЦЯ. Історія поліційної провокації Р. Барановського в українським підпіллі. Написав Я. Кутько. Сторін 92.
- 11 - 12 - 13. ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ДОГОВІР З 1654 РОКУ. Правна якість заложеного цим договором відношення договірних сторін. Написав Д-р Сократ Іваницький.
- 14 - 15. УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В СОЦІОЛОГІЧНІМ НАСВІТЛЕННІ. Написав Д-р Матвій Стахів.
- 16 - 17. ЗВІДКИ ВЗЯЛАСЯ СОВЕТСЬКА ВЛАДА В УКРАЇНІ ТА ХТО ЇЇ БУДУВАВ? — Нарис історії російської агресії та конституційного розвитку советської влади над країною. Написав Д-р М. Стахів. Частина перша.
- 18, 19, 20, 21. ПЕРША СОВЕТСЬКА РЕСПУБЛІКА В УКРАЇНІ. Нарис історії російської агресії та конституційного розвитку советської влади над Україною. Написав Д-р М. Стахів. Частина друга.
22. ЛЮДСЬКА І ГРОМАДСЬКА ГІДНІСТЬ І. ФРАНКА. Написав Мит. Стріблянський.

23 - 28. ДРУГА СОВЕТСЬКА РЕСПУБЛІКА В УКРАЇНІ. Написав Д-р М. Стахів. Частина третя.

Кожне ЧИСЛО коштує по 50 центів.

Крім цього в Українській Науковій Історичній Бібліотеці можна замовити ще історичну працю Д-ра Матвія Стахова — "ЗАХІДНЯ УКРАЇНА". — П'ять книжок коштує \$11.10.

ВАЖЛИВІШІ ПУБЛІКАЦІЙ ТОГО САМОГО АВТОРА

1. **Історія світової війни в рр. 1914 — 1918.** Частина перша: Причини світової війни. Народний Університет Самоосвіти у Львові, ч. 17. Частина друга: Як провадилася світова війна. ч. 19. Львів, 1931.
2. **Нарис історії революційного руху в Росії.** Частина перша: Царі і люди. Видання Народного Університету Самоосвіти ч. 24. Частина друга: Як дійшли більшовики до влади. ч. 29. Львів, 1932.
3. **Народина нового людства.** Доба абсолютизму і перші революції. Видання Народного Університету Самоосвіти. ч. 44 — 45. Львів, 1933.
4. **Про державу.** Видання Народного Університету Самоосвіти. Ч. 69 — 70. Львів, 1935.
5. **Влада народу.** Розвиток демократії в новіших часах. Видання Народного Університету Самоосвіти. Ч. 65. Львів, 1935.
6. **Історія українського політичного руху.** Частина перша: Над берегом пропасти (до смерті Т. Шевченка). Видання Народного Університету Самоосвіти. Ч. 99 — 100. Львів, 1938. Частина друга: На хвилях революції (Революція в Австрії та її вплив на політичне відродження українського народу). Ч. 102 — 103. Львів, 1938. Частина третя: На переломі (1860 — 1870 рр.). Ч. 105. Львів, 1938. Частина четверта: Пробудження народних мас. Ч. 110 — 111. Львів, 1939. Частина п'ята: Народні маси в русі. Ч. 116 — 117. Львів, 1939.
7. **Проти хвиль.** Нарис історії українського соціалістичного руху на західних землях. Видання Української Соціалістично-Радикальної Парламентарної Репрезентації. Львів, 1932.
8. **Вплив хмельниччини на формування української нації.** Записки Наукового Товариства імені Шевченка, том 156.
9. **Зміна назви держави, як вислід розвитку держави.** Науковий Збірник Українського Вільного Університету. Мюнхен, 1948.
10. **Гетьманський режим в 1918 р. та його державно-правна якість.** Українська Науково-Історична бібліотека. Скрентон, 1951.
11. **Українські політичні партії у соціологічній наслідженні.** Те саме видавництво. Скрентон, 1954.

12. **Нарис історії воєнної агресії Сов. Росії та конституційного розвитку совєтської влади над Україною.** Частина перша: Звідки взялася совєтська влада в Україні і хто її будував. Скрентон, 1955. Частина друга: Перша совєтська республіка в Україні. Скрентон, 1956. Частина третя: Друга совєтська республіка в Україні. Скрентон, 1957. Частина четверта: Третя совєтська республіка в Україні. В друку.

13. **Нова Україна в Америці.** Нарис історії суспільно-політичного руху в ЗДА. Видання "Ювілейна книга Українського Робітничого Союзу", Скрентон, 1960.

14. **Західня Україна.** Томи I. і II.: Політика Польщі, Росії і Заходу в 1772 — 1918. Видання: Національно-Освітня Бібліотека УРСоюзу. Скрентон, 1958. Томи III. — VI.: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918 — 1923. Скрентон 1959 — 1961.

15. **Soviet Statehood of Ukraine from Sociological Aspect.** Published by Ukrainian Congress Committee of America, New York 1961.